

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΠΑΡΤΗ-ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Επόπτρια καθηγήτρια: κ. Σ.Ψωμά

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Χειλετζάρη Βασιλική
Α.Μ: 1561201601036
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019

Τριμελής επιτροπή

1. Σελήνη Ψωμά, Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, Ε.Κ.Π.Α
2. Ανεζίρη Σοφία, Επίκουρος καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας, Ε.Κ.Π.Α
3. Γιαννακόπουλος Νικόλαος, Αναπληρωτής καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας, Ε.Κ.Π.Α

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο -Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο -ΓΑΜΟΣ.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο ΣΧΕΣΕΙΣ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο -ΘΡΗΣΚΕΙΑ	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο –ΠΛΟΥΤΟΣ και ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο –σκέψεις	38
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ	38
ΜΕΡΟΣ Β΄	39
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο -ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο -ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο -ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	43
ΓΑΜΟΣ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΤΑΞΕΩΝ.....	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο -ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο -ΘΡΗΣΚΕΙΑ	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο -ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	52
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΠΑΡΤΗ	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	65
ΠΗΓΕΣ	65
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	68
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	71
ABSTRACT	72

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία με τίτλο «Η Γυναίκα της κλασικής περιόδου». (Σπάρτη-Μακεδονία) εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Ιστορία της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας», το οποίο εξεπρόνησα κατά τη διάρκεια των ετών 2016-2019 στο Τμήμα «Ιστορίας κι Αρχαιολογίας» της Φιλοσοφικής Σχολής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η εργασία πραγματεύεται τη θέση της γυναίκας σε Σπάρτη και Μακεδονία. Συγκεκριμένα, στο Α' μέρος γίνεται απόπειρα να διαφωτιστούν ,μέσα από έργα κλασικών συγγραφέων και ποιητών, πτυχές της ζωής Σπαρτιατισσών γυναικών . Αυτές αφορούν στην ιδιόμορφη εκπαίδευση ,το γάμο και τις πρακτικές τεκνογονίας, τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας και αλλά και με το ευρύτερο περιβάλλον, τη θρησκεία και την περιουσία.

Στο Β' μέρος, αφού γίνεται η σύνδεση μεταξύ Σπάρτης και Μακεδονίας , ακολουθεί η έκθεση λεπτομερειών σχετιζομένων με την καθημερινότητα των γυναικών καθώς και λεπτομέρειες για τη σχέση τους με τη Θρησκεία και την πολιτική. Το Β' μέρος, στηρίζεται τόσο σε γραπτές μαρτυρίες ιστορικών όσο και σε συμπεράσματα που εξάγονται μέσα από αρχαιολογικές ανασκαφές στην περιοχή της Βεργίνας.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω πρωτίστως στην επόπτριά μου, κυρία Σελήνη Ψωμά για την πολύτιμη βοήθειά της καθώς και την κατανόηση που επέδειξε στο δύσκολο εργασιακό πρόγραμμά μου. Ευχαριστίες θα ήθελα, επίσης, να εκφράσω και στα μέλη της επιτροπής για το χρόνο που αφιέρωσαν για την ανάγνωση της εργασίας. Τέλος, ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στην οικογένειά μου και ιδίως προς τους γονείς μου , Θεόδωρο και Εριφύλη Χειλετζάρη, για τη στήριξη και κατανόηση που έδειξαν όλα αυτά τα τρία χρόνια φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Αθήνα ,

Σεπτέμβρης 2019

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανά χείρας εργασία πραγματεύεται το θέμα «της θέσης της γυναίκας στον ελλαδικό χώρο κατά την κλασική εποχή». Εν είδει όμως εισαγωγής αξίζει να λεχθούν τα παρακάτω:

Κατ'επανάληψη η γυναίκα διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο στη λειτουργία των ανθρώπινων κοινωνιών. Πολλές φορές όμως οι περίοδοι αυτές ήταν περίοδοι ηθικής κατάπτωσης και γι αυτό στην πορεία ακολούθησαν αντιφεμινιστικές ηθικές αντιδράσεις. Ορισμένοι θα μπορούσαν να στηρίζουν ότι οι αρχέγονοι πολιτισμοί επειδή στηρίχθηκαν στη μητριαρχία, ποτέ δεν θεωρήθηκαν ως « χρυσός αιώνας». Όσοι κυβέρνησαν σε αναπτυγμένες πολιτισμικά και κοινωνικό-οικονομικά χώρες ήταν άρρενες ενώ η γυναίκα δεν είχε ιδιαίτερο ρόλο κοινωνικά πέραν του να είναι σωστή μητέρα και σύζυγος.

Στις πατριαρχικές κοινωνίες, ο άνδρας επιδιώκει την απόκτηση όλο και περισσότερων άρρενων απογόνων. Αυτός είναι και ο λόγος που ένας σύζυγος είναι υποχρεωμένος να διώξει τη σύζυγό του σε περίπτωση στειρότητας και/ή να λάβει δεύτερη και περισσότερες συζύγους. Η συζυγική πίστη, επίσης, θεωρείται εγγύηση για τη νομιμότητα τα παιδιών ώστε να διαγωνιστεί η οικογένεια.

Ο ελληνικός πολιτισμός σε γενικές γραμμές φαίνεται να στηρίζεται σ' αυτή την «ανισότητα» ανδρός και γυναικός αλλά και μεταξύ ελεύθερων πολιτών και δούλων ή ελεύθερων ανθρώπων διαφορετικών τάξεων. Μέχρι τον 5^ο αιώνα η γυναίκα στερείτο κληρονομικού δικαιώματος. Ο Πλάτωνας στην «Πολιτεία» θέτει φαινομενικά σε ίση μοίρα τη γυναίκα με τον άνδρα. Για τους πλατωνικούς και στωικούς φιλοσόφους οι γυναίκες παρόλο που ήταν προφανώς κατώτερες, είχαν την ικανότητα να αναδειχθούν σε διάφορα επίπεδα. Αυτό δικαιολογείτο από το γεγονός ότι άνδρες και γυναίκες μετείχαν κοινής φύσης και είχαν στόχο σε μια κοινή αρετή¹. Συνεπώς, δήλωναν ότι αν οι γυναίκες εκπαιδευτούν καταλλήλως, έχουν την ικανότητα να εκδηλώσουν την αρετή. Αντιθέτως, ο Αριστοτέλης θεωρεί ως υπαίτια της κατάπτωσης της κοινωνίας (και δή της σπαρτιατικής) την ελευθερία της γυναίκας. Ο Δημοσθένης στο «Κατά Νεαίρας»² τοποθετεί τη γυναίκα ακριβώς στη θέση που της αποδίδεται στην κοινωνία της εποχής «τάς μὲν γάρ ἑταίρας ἡδονῆς ἔνεκα ἔχομεν, τάς δέ παλλακὰς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τάς δέ γυναικὰς τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν». Στην πραγματικότητα μόνο ορισμένες εταίρες είχαν δικαιώματα και πιο φιλελεύθερη ζωή ώστε να συχνάζουν με τους άνδρες σε συμπόσια και να έχουν και επιρροή σ' αυτούς. Αυτές οι γυναίκες δεν προέρχονταν κατά κύριο λόγο από την ηπειρωτική Ελλάδα.

¹Gillian, C., «Οι γυναίκες στην όψιμη Αρχαιότητα», Αθήνα, 1997. σ.183

²Δημ. «Κατά Νεαίρας» 122

Ως προς τον πνευματικό τομέα, ο Αριστοτέλης είχε σχηματίσει την άποψη ότι οι γυναίκες υστερούσαν σωματικά άρα και διανοητικά έναντι του άνδρα. Οι γυναίκες, ωστόσο, δεν ήταν εντελώς απομονωμένες από την εκπαίδευση. Η στοιχειώδης εκπαίδευση θεωρείτο, όμως, περιορισμένο προνόμιο με αποδέκτες γόνους προνομιούχων οικογενειών. Όλες οι γυναίκες, ανεξαιρέτως, εκπαιδεύονταν κυρίως στην άσκηση των οικιακών εργασιών. Γυναικεία επιμόρφωση και οικιακή εργασία ήταν έννοιες ασυμβίβαστες για τον ανδρικό πληθυσμό.

Κατά τους πρώτους χρόνους της ανθρώπινης ιστορίας, η νομική υπόσταση της γυναίκας ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Στην αρχαία Ελλάδα, η γυναίκα ήταν ανίκανη προς οποιαδήποτε δικαιοδοσία αλλά μπορούσε να κληρονομεί μέρος των περιουσιακών στοιχείων. Ωστόσο, η «επίκληρος» δεν είχε δικαίωμα να διαθέτει την περιουσία της κατά βούληση.

Στον οικονομικό τομέα, η γυναίκα μετέχει στις παραγωγικές διαδικασίες οι οποίες θα της αποφέρουν και κέρδος ως προς την περιουσία, την οποία θα λάβει ως προίκα. Συνήθως, οι γυναίκες αυτές ανήκαν σε κατώτερα στρώματα κοινωνικά.

Πολιτικά, οι γυναίκες του Ελλαδικού χώρου ήταν, φαινομενικά τουλάχιστον, αποκλεισμένες και χωρίς πολιτικά δικαιώματα.

Επειδή, λοιπόν, η γυναικεία φύση θεωρείτο αδύναμη κατά την αρχαιότητα επομένως και στερημένη δικαιωμάτων και ελευθεριών, στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστεί ως θεματικό κέντρο η πολυσχιδής καθημερινότητα των αρχαίων Σπαρτιατισσών οι οποίες απολάμβαναν προνομίων και ως εκ τούτου αποτελούσαν εξαίρεση στο γενικό κανόνα του πατριαρχικού δικαίου, το οποίο κατεξοχήν ίσχυε στις ελληνικές πόλεις. Η προκλητική και συγχρόνως ιδιόρρυθμη στάση ζωής των γυναικών αυτών κίνησε το ενδιαφέρον των αρχαίων σχολιαστών (όπως του Πλάτωνα, του Ξενοφώντα κ.α.) των οποίων οι μαρτυρίες είτε ρίχνουν φως στη ζωή της Ελληνίδας Σπαρτιάτισσας είτε μας δημιουργούν αμφιβολίες για το κατά πόσο τελικά μπορούμε να μιλάμε για πραγματική ελευθερία ή συμβατική ζωή προσαρμοσμένη στα πλαίσια ενός ετοιμοπόλεμου κράτους όπως ήταν αυτό της Σπάρτης.

Στο Πρώτο κεφάλαιο, θα γίνει αναφορά περί αγωγής των νεαρών Σπαρτιατισσών σχετικά με την άθληση, τα γράμματα, τη μουσική παιδεία και την υφαντουργική. Σ αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθεί και το θέμα της εξωτερικής εμφάνισης και υγείας καθώς είναι άμεσα σχετιζόμενο με την αθλητική δραστηριότητα των νεαρών κορασίδων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μια απόπειρα να εκτεθούν οι πρακτικές του γάμου και της τεκνογονίας όπως και οι λόγοι οι οποίοι ώθησαν σε αυτού του είδους τις πρακτικές. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σχέσεις κοριτσιού-πατέρα καθώς και οι ιδιόμορφες σχέσεις μεταξύ μητέρας και γιου. Φυσικά και θα γίνει λόγος για την ομοφυλοφιλική δραστηριότητα των κοριτσιών και αναφορά στο θέμα της μοιχείας.

Στο επόμενο Κεφάλαιο γίνεται αναφορά της ενεργούς συμμετοχής των γυναικών σε θέματα θρησκευτικών πρακτικών που σχετίζονται με την ενεργό συμμετοχή των γυναικών ενώ στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται στοιχεία περί πλούτου, ιδιοκτησίας καθώς

και προνομίων που κατείχαν οι Σπαρτιάτισσες σε σχέση με τις υπόλοιπες Ελληνίδες. Ακολουθούν σκέψεις για το καθολικό κοινωνικό σύστημα μέσα στο οποίο επιβίωνε η Σπαρτιάτισσα γυναίκα και διασαφηνίζεται για το αν πράγματι ήταν ελεύθερη γυναίκα.

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, γίνεται απόπειρα να αναφερθούν οι πτυχές ζωής των γυναικών της Μακεδονίας. Η σύγκριση αυτών των δύο περιοχών (Σπάρτης-Μακεδονίας) δεν είναι αυθαίρετη καθώς οι Μακεδόνες βασιλείς διατείνονταν ότι αποτελούσαν τη συνέχεια του οίκου των Αργεαδών, επομένως ήταν συγγενή φύλα με αυτά της Νότιας Ελλάδας. Η γυναίκα της Μακεδονίας ζει σε υπερπροστατευμένο περιβάλλον όπως η Αθηναία ή έχει ενεργό ρόλο σε ορισμένους τομείς;

Στην παρούσα εργασία μετά την εισαγωγή η οποία έχει προηγηθεί, έπεται το κύριο «σώμα» της εργασίας και ακολουθούν τα βασικά συμπεράσματα που σχετίζονται με τα δικαιώματα των γυναικών σε Σπάρτη και Μακεδονία.

ΜΕΡΟΣ Α

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο -Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Το σπουδαιότερο καθήκον της οικογένειας είναι να απαλλάξουν τα παιδιά τους από την άγνοια. Το καθήκον αυτό είναι ταυτόχρονα καθήκον προς την πολιτεία και την κοινωνία, της οποίας μέλη θα είναι αργότερα τα νεαρά παιδιά. Ένας άνθρωπος που έχει πλήρη άγνοια από βασικές αρχές από τις οποίες διέπεται η πολιτεία, είναι ανίκανος να εννοήσει επαρκώς τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά του. Η λεγόμενη «παιδεία» ή αγωγή συντελείται δυναμικά στο πλαίσιο της κοινωνίας, όχι από ένα και μοναδικό άτομο, αλλά από τη λειτουργία των θεσμών, τον καθημερινό βίο, την πολιτιστική παράδοση και τη γενικότερη «περιρρέουσα» ατμόσφαιρα.

Στην αρχαία Ελλάδα ο όρος «παιδεία» εμφανίζεται από τον 5^ο αιώνα π.Χ. («Γῆ τε μητρί φιλάτῃ τροφῶ/ ἧ γάρ νέους ἔρποντας εὖμενέϊ πέδῳ») ³. Ο Αισχύλος με την παραπάνω ρήση αναφέρεται άλλοτε στην ανατροφή του παιδιού και άλλοτε στην ανατροφή σε συνδυασμό με τη διδασκαλία ⁴. Όταν ο Περικλής, στον «Επιτάφιο» του, τονίζει ότι η Αθήνα είναι «παίδευσις» ολόκληρης της Ελλάδας, εννοεί ότι πραγματώνει το ιδεώδες της διάπλασης του Έλληνα ανθρώπου σύμφωνα με ορισμένες αξίες. Κάτι αντίστοιχο διαφαίνεται και στην περίπτωση της Σπάρτης.

Η εκπαίδευση των νεαρών Σπαρτιατισσών διέφερε παρασάγγας από το καθιερωμένο γνέσιμο ή το μαγείρεμα των υπολοίπων Ελληνίδων, οι οποίες ως μοναδική απασχόληση είχαν το «ἐριουργεῖν» ⁵, ώστε να παραμένουν ήρεμες. ⁶

Οι νεαρές Σπαρτιάτισσες σύμφωνα με την λυκούργειο νομοθεσία και σύμφωνα πάντα με τα λεγόμενα του Ξενοφώντα ⁷ απολάμβαναν δικαιώματα ίσης μεταχείρισης στην εκπαίδευση όπως ακριβώς και οι άνδρες. Το «σωμασκεῖν» χαρακτηριζόταν «οὐδέν ἦττον» των ανδρών του Σπαρτιατικού κράτους. Συγκεκριμένα, τα σώματα των παρθένων «χτίζονταν» με ποικίλα αθλήματα τα οποία έδιναν έμφαση στην πρόσηψη ταχύτητας και ανάπτυξη δύναμης. Τα αθλήματα αυτά γίνονταν είτε στα πλαίσια της αγωγής των νεανίδων είτε προς τιμήν μιας θρησκευτικής γιορτής. Ο Πλούταρχος αναφέρεται σε αγώνες δρόμου,

³ Αισχ. «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας» 16-18

⁴ Αρ. «Νεφέλες» 961: «Λέξω τοῖνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ὡς διέκειτο»

⁵ Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.4

⁶ Ωστόσο, όπως έχει παρατηρήσει και ο Paul Cartledge, οι Σπαρτιάτισσες κατασκεύαζαν ενιαυσίως το χιτώνα προς τιμήν του θεού Απόλλωνα των Αμυκλών σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πausανία στα «Λακωνικά» (Πaus. 3.16.2)

⁷ Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.4

πάλης καθώς και σε ρίψεις δίσκων και ακοντίων⁸. Τα αθλήματα δεν στόχευαν στη δημιουργία «Αμαζόνων»⁹. Στην πραγματικότητα είχαν ως απώτερο διπλό στόχο την αντοχή στους πόνους της γέννας¹⁰ και επιπλέον, την «ἰσχυράν ῥίζωσιν» απογόνων μέσω των δυνατών σωμάτων.¹¹

Μια άλλη μαρτυρία περί πάλης μεταξύ γυμνών κορασίδων έρχεται από την «Ανδρομάχη» του Ευριπίδη¹² («αἱ ζύν νέοισι ἐξέρημοῦσαι δόμους γυμνοῖς μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένους δρόμους παλαιστρας τ' οὐκ ἀνασχέτους ἑμοὶ κοινὰς ἔχουσιν».) Επίσης, τα κορίτσια διαλαλούν στο Θεόκριτο πως όλες οι συνομήλικες τρέχουν στον ίδιο στίβο και αλείφονται με λάδι σαν τους άνδρες στα λουτρά του Ευρώτα¹³. Αν και ο Θεόκριτος ανάγεται στην αρχαϊκή εποχή, το έργο του θεωρείται αξιόπιστο καθώς επιβεβαιώνει τη συνέχεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην κλασική Σπάρτη. Όπως παρατηρεί η ερευνήτρια¹⁴ «το αργυρό πρόσωπο» των κοριτσιών από το «Παρθένειον» του Αλκμάνα¹⁵ μπορεί να είναι όντως το λαμποκόπημα που προκαλείται από τη μείξη λαδιού και ιδρώτα μετά από την έντονη άσκηση.

Πέραν των αγώνων δύναμης και στίβου, ο Ξενοφών στον «Κυνηγετικό» του αναφέρεται και στο κυνήγι το οποίο ήταν προνόμιο ανδρών και γυναικών: «...οὐ μόνον δε ὅσοι ἄνδρες κυνηγεσίῳ ἤρασθησαν ἐγένοντο ἀγαθοί, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες ἔδωκεν ἡ θεὸς ταῦτα {Ἄρτεμις}, Ἀταλάντη, καὶ Προκρίς καὶ ἦτις ἄλλη.»¹⁶ Το κυνήγι, συνήθως, διεξαγόταν στον Ταῦγετο ο οποίος ήταν πλούσιος σε άγρια θηράματα σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Πανσανία¹⁷.

Μια επιπλέον ενασχόληση, που χάριζε στις Σπαρτιάτισσες μοναδική αυτονομία και διάκριση συγκριτικά με τις υπόλοιπες Ελληνίδες, ήταν και η ιππασία. Πρώτη μαρτυρία της γνώσης της ράτσας των αλόγων υπάρχει στο Πρώτο «Παρθένειον» του Αλκμάνα, όπου οι έφηβες αντιπαραβάλλουν την ικανότητά τους στο τρέξιμο με την ταχύτητα ου αλόγου του Κολαξαΐ ή του Ιβηνού αλόγου¹⁸. Υπαινιγμοί περί γνώσεων της ιππικής βρίσκονται και στη «Λυσιστράτη» του Αριστοφάνη. Εκεί ο κωμικός περιγράφει το χορό των γυναικών να υμνούν τη Σπάρτη που της αρέσει το λίκνισμα και οι κοπέλες μοιάζουν με πουλάρια που χοροπηδάνε δίπλα στον ποταμό Ευρώτα¹⁹. Ο Θεόκριτος, επίσης, φαίνεται να συγκρίνει

⁸Πλουτ. «Λυκούργος»14.2: «τά μὲν γε σώματα τῶν Παρθένων δρόμοις καὶ πάλαις καὶ βολαῖς δίσκων καὶ ἀκοντίων διεπόνησεν»

⁹Λεντάκης, Β, «υπόμνημα στην Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Αθήνα, 1996, σελ 47

¹⁰Πλουτ. «Λυκούργος».ό.π :τούς τόκους ὑπομένουσαι καλῶς ἅμα καὶ ῥαδίως ἀγωνίζονται πρὸς τὰς ὠδῖνας».

¹¹Πλουτ. «Λυκούργος».14.2

¹²Ευρ. «Ανδρομάχη» στ. 597-600

¹³Θεοκρίτου «Εἰδύλλια»18.22-25: «χρισάμενας ἀνδριστὶ παρ' Εὐρώταο λοετρεῖς»

¹⁴Pomeroy, S, «Spartan Women», Oxford, 2002, σελ 38

¹⁵Αλκμάν «Παρθένειον 1» στ.55 :Ἀγησιχόρας ἐπανθεῖ χρυσὸς ὡς ἀκήρατος τότε ἄργύριον πρόσωπον »

¹⁶Ξεν. «Κυνηγετικός» 13.18

¹⁷Παυσ. 3.20.4: «παρέχεται δὲ καὶ δι' ὅλου τὸν Ταῦγετον τῶν αἰγῶν τούτων ἄγραν καὶ ὑῶν, πλείστην δὲ καὶ ἑλάφων καὶ ἄρκτων»

¹⁸Αλκμάν, «Παρθενειον 1» (στ. 47-59): «ἵππος Ἴβηνῳ Κολαξαῖος δραμήται»

¹⁹Αριστ. «Λυσιστράτη»στ. 1307: «ὅχ' ἄτε πῶλοι ταὶ κόραι παρ' τὸν Εὐρώταν»

στα «Ειδύλλια» του την Ωραία Ελένη με θεσσαλικό άλογο²⁰ αναφερόμενος πιθανότατα στις δεξιότητες ταχύτητας της ηρωίδας. Οι Σπαρτιάτισσες όχι μόνο γνώριζαν από άλογα αλλά είχαν γνώσεις και περί ιππικής. Ένα αντίστοιχο ανεκδοτολογικό περιστατικό, όπως περιγράφεται από τον Πλούταρχο²¹, στο οποίο εμφανίζεται ο βασιλιάς Αγησίλαος να παίζει το παιχνίδι «αλογάκια»καβαλώντας το καλάμι²² με τα παιδιά του Αρχίδαμο, Ευπωλία και Προλύτη. Το ίδιο περιστατικό φανερώνει όχι μόνο ότι τα και κορίτσια έπαιζαν μαθαίνοντας να ιππεύουν αλλά κι ότι το παιχνίδι αυτό δεν θεωρείτο αμιγώς ανδρικό προνόμιο.

Πιθανόν οι κοπέλες όχι μόνο να καταλάβαιναν από άλογα αλλά και από αρματοδρομίες. Στα «Υακίνθια» περιγράφεται ότι οδηγούσαν ελαφρές άμαξες με πολυτελή διακόσμηση σε σχήμα γρυπών ή τραγέλαφων.²³ Δοθείσης της ευκαιρίας οι νεαρές Σπαρτιάτισσες τελούσαν τα θρησκευτικά του καθήκοντα επιδεικνύοντας ταυτόχρονα και τις ιππευτικές τους ικανότητες ενώπιον ολόκληρης της κοινότητας. Δείγμα αποτελεσματικής εκπαίδευσης των γυναικών στην αρματοδρομία αποτελεί η Κυνίσκα. Πρόκειται για την κόρη του βασιλιά Αρχελάου β' του γένους των Ευρυπωντιδών. Ήταν αδερφή των βασιλέων Αγίδοςβ' και Αγησίλαου. Το όνομά της «μικρό θηλυκό κυνηγόσκυλο» ίσως ήταν ψευδώνυμο ή μπορεί να είχε κληρονομήσει το ψευδώνυμο του παππού της, Ζευξιδάμου ή Κυνίσκου²⁴. Όπως και να έχει η ιστορία, η Κυνίσκα ήταν ξακουστή για την εκτροφή αλόγων και στέφθηκε πρώτη Ολυμπιονίκης στέλνοντας τα άλογά της στους Ολυμπιακούς αγώνες και κερδίζοντας σε δύο συνεχείς Ολυμπιάδες το 396 και το 392.²⁵ Αν και η ίδια είχε παραχωρήσει μόνο τα άλογά της, αποδεικνύεται εξαιρετικά ειδήμων σε θέματα ιππικά. Κατ' αντιστοιχία, ο Πausanias αναφέρει και μια επιπλέον Σπαρτιάτισσα Ολυμπιονίκη, την Ευρυλεωνίδα, η οποία ανακηρύχθηκε νικήτρια στην Ολυμπία με δίφρο το 368²⁶.

Οι αγώνες δρόμου και δύναμης διοργανώνονταν ως επαναλαμβανόμενες εκδηλώσεις – μέρη των θρησκευτικών πανηγύρεων. Έτσι, τελούνταν αγώνες δρόμου προς τιμήν της Ελένης, του Διονύσου, της Ήρας είτε τοπικών θεοτήτων όπως οι Δριωδόνες. Οι μελετητές²⁷ παρατηρούν μάλιστα ότι οι κοπέλες, όπως παρουσιάζονταν μέσα από το

²⁰Θεόκρ. «Ελένης έπιθαλάμιος»18.30 :Θεσσαλός ίππος, ὧδε και ἡ ροδόχρως Ἑλένα Λακεδαιμόνι κόσμος»

²¹Πλουτ. «Αγησίλαος» 25.6 και «Λακωνικά αποφθέγματα» 213.70 : «καί τὸ τῆς παιδείας λέγουσιν, ὅτι μικροῖς ταῖς παιδίαις οὔσι κάλαμον περιβεβηκώς ὥσπερ ἵππον οἴκοι συνέπαιζεν, ὀφθεῖς δὲ ὑπὸ τινὸς τῶν φίλων παρεκάλει μηδενὶ φράσαι, πρὶν ἂν καὶ αὐτὸς πατήρ παιδῶν γένηται»

²²Εξ ου και η νεοελληνική φράση

²³Πλουτ. «Αγησίλαος» 19.5-6

²⁴Ηροδ. 6.71

²⁵Σύμφωνα με τους κανονισμούς νικητής χαρακτηριζόταν ο ιδιοκτήτης αλόγων

²⁶Πaus. 8.1 «ὕστερον γυναῖξί καὶ ἄλλαις καὶ μάλιστα ταῖς ἐκ Λακεδαιμόνος γεγόνασιν Ὀλυμπικαὶ νῖκαι» καὶ Πaus 3.17.6: «πρὸς δὲ τῷ Σκηνώματι ὀνομαζομένῳ γυναικὸς ἔστιν εἰκὼν, Λακεδαιμόνιοι δὲ Εὐρυλεωνίδα λέγουσιν εἶναι : νίκην δὲ ἵππων συνωρίδι ἀνείλετο Ὀλυμπικὴν»

²⁷Pomeroy, S, «Spartan Women», Oxford, 2002, σελ 49-50

«Ἑλένης ἐπιθαλάμιον» του Θεόκριτου²⁸, πρέπει να είχαν πάνω κάτω την ίδια ηλικία της Ελένης όταν εκείνη συνήψε το γάμο της με το Μενέλαο. Επομένως, υποστηρίζουν ότι το γεγονός καταδεικνύει πως οι αγώνες σχετίζονταν με την «ενήβωση» ή πιο απλά με την ηλικία μετάβασης στην εφηβεία. Στην Ἡλίδα δε υπάρχουν μαρτυρίες για αγώνες γυναικών στα Ηραία και μάλιστα κάθε 4 χρόνια κατ'αναλογία με τους Ολυμπιακούς αγώνες των ανδρών²⁹.

Σκοπός της σωματικής αγωγής εκτός της τεκνογονίας ήταν και η υπεράσπιση αγαπημένων προσώπων ή ακόμα και της ίδιας της πατρίδας εφόσον ,βέβαια, παρίστατο ανάγκη³⁰. Ωστόσο, ο Πλάτων θεωρεί ότι παρά την επίμονη άσκηση των νεαρών Σπαρτιατισσών , αυτές είναι ανίκανες ως προς την υπεράσπιση της πόλεώς τους³¹. Ο εμπειρικός φιλόσοφος ,Αριστοτέλης,³² επιβεβαιώνει την εντύπωση του Πλάτωνα καταγράφοντας την περίπτωση της εισβολής των Θηβαίων στην Σπάρτη υφ'ηγεσία του Επαμεινώνδα το 369. Τότε οι γυναίκες μην έχοντας ξαναζήσει εισβολή , τρομοκρατημένες καταλήφθηκαν από πανικό και «χρησίμοι μὲν γὰρ οὐδὲν ἦσαν»αντιθέτως , δημιούργησαν ταραχή που ξεπερνούσε ακόμα κι εκείνη των εχθρών(«ὥσπερ ἔν ἑτέραις πόλεσιν³³, θόρυβον δὲ παρεῖχον πλείω τῶν πολέμιων ») .Ο φιλόσοφος μάλλον υπερβάλλει καθώς η «γυναικῶν ἄνεσις» φαίνεται αδιανόητη στους υπόλοιπους Έλληνες και γι αυτό τις κατακεραυνώνει διαμαρτυρούμενος ότι δεν είναι καλύτερες από τις υπόλοιπες Ελληνίδες.

Στο πλαίσιο των γυμνικών αγώνων , αξίζει να σημειωθεί πως οι Σπαρτιάτισσες αθλούνταν ελεύθερες και απαλλαγμένες από το βαρύ ρουχισμό(άλλωστε «γυμνός»όσον αφορά τις γυναίκες σημαίνει είτε γυμνός είτε καλυμμένος με ελαφρύ ρουχισμό)³⁴. Επιπλέον, η εκγύμναση πραγματοποιείτο ενώπιον των ανδρών³⁵. Αυτές είναι οι λεγόμενες «Φαινομηρίδες» , όπως τις ονομάζει ο λυρικός ποιητής ,Ίβυκος³⁶ , ή , αλλιώς , αθλήτριες

²⁸Θεοκρ. «Ἑλένης ἐπιθαλάμιον» 18.22-25: «Ἄμμες δ' αἱ πᾶσαι συνομάλικες αἷς δρόμος αὐτὸς χρисαμέναις ἀνδριστὶ παρ' Εὐρώτῳ λοετροῖς , τετράκις ἐξήκοντα κόραι , θῆλυς νεολαία τᾶν οὐδ' ἦν τις ἄμωμος , ἐπεῖχ' Ἑλένα παρισωθῆ»

²⁹Παυσ. 5.16.3 : «θέουσι δὲ οὕτω:κάθεῖται σφισιν ἡ κόμη, χιτῶν ὀλίγον ὑπὲρ γόνατος καθήκει , τὸν ὦμον ἄχρι τοῦ στήθους φαίνουσιν τὸν δεξιόν. Αποδεδειγμένον μὲν δὴ ἐς τὸν ἀγῶνα ἔστι καὶ ταύταις τὸ Ὀλυμπικὸν στάδιον, ἀφαιροῦσι δὲ αὐταῖς ἐς τὸν δρόμον τοῦ σταδίου τὸ ἕκτον μάλιστα :ταῖς νικώσαις ἐλαίας τε διδόασι στεφάνους καὶ βοὸς μοῖραν τεθυμένης τῇ Ἥρᾳ , καὶ δὴ ἀναθεῖναι σφισιν ἔστι γραψαμέναις εἰκόνας . Εἰσὶ δὲ καὶ αἱ διακονοῦμεναι ταῖς ἐκκαίδεκα κατὰ ταῦτα ταῖς ἀγωνοθετοῦσαις γυναῖκες.»

³⁰Πλουτ. «*Ηθικά*» 227.d: «καὶ εἰ τις ἀνάγκη γένοιτο, δύνωνται ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τέκνων καὶ τῆς πατρίδος μάχεσθαι»

³¹Πλάτ. «*Νόμοι*» 7.806.b: «οὐδ' εἴ τις ποτε διαμάχεσθαι περὶ πόλεως τε καὶ παίδων ἀναγκαῖα τύχη γίγνοιτο οὐτ' ἂν τῶν, ὥς τινες Ἀμαζόνες , οὔτε ἄλλης κοινωνῆσαι ποτεβολῆς μετὰ τέχνης δυναμέναι οὐδέ ἀσπίδα καὶ δόρυ λαβοῦσαι μιμήσασθαι τὴν θεόν (δηλαδή την Χαλκίοικο Αθηνά ή την Αφροδίτη -Μορφώ ή την Αρεία Αφροδίτη που παριστάνονται ως πολεμίστριες) , ὥς πορθομένης αὐταῖς τῆς πατρίδος γενναίως ἀντιστάσας, φόβον γε, εἰ μὴδὲν μεῖζον, πολεμίοισι δύνασθαι παρασχεῖν ἐν τάξει τινὶ κατοφθείσας;

³²Αριστ. «*Πολιτικά*» Β, 1269b.35

³³Σε αντιπαραβολή παρατίθεται το απόσπασμα του Θουκυδίδη : «αἱ τε γυναῖκες αὐτοῖς τολμηρῶς ξυνεπελάβοντο βάλλουσαι ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τῷ κεράμῳ καὶ παρὰ σφισιν ὑπομένουσαι τὸν θόρυβον»(Θουκ. 3.74.1)

³⁴Lieddell- Scott τ.1,σ.546

³⁵Πλουτ. «*Λυκούργος*».14.4:»κόρας γυμνάς...ὀρχεῖσθαι καὶ ᾄδειν.

³⁶Ίβυκος, απ.57

«ἄνδρομανεῖς» σύμφωνα με τα λεγόμενα του τραγικού ποιητή στην «Ἀνδρομάχη»³⁷. Οι νεαρές Σπαρτιάτισσες, όπως παραδέχεται και η ηρωίδα, καταπιάνονται «γυμνοῖς μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένους»³⁸ σε αγώνες δρόμου. Η άσκηση με ελαφρά ή καθόλου ρούχα ήταν χαρακτηριστικό της αγωγής των νέων. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης είχε παρατηρήσει ότι «οἱ Λακεδαιμόνιοιἔγυμνώθησαν τε πρῶτοι»³⁹.

Η αθλητική εξάσκηση με ημικαλυμμένο σώμα πρέπει να αναφερόταν, κυρίως, σε κορίτσια εφηβικής ή προεφηβικής ηλικίας. Αν και τα αθλήματα θεωρούνταν αναπόσπαστο τμήμα της σπαρτιατικής αγωγής δεν υπάρχουν στοιχεία που να καταδεικνύουν το γεγονός ότι αφορούσε μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες ή κι ακόμα εγκύους. Ο Πλάτων είναι γνωστό ότι βάσισε την ουτοπική κατά τ' άλλα «Πολιτεία» του πάνω σε στοιχεία και πτυχές της σπαρτιατικής πραγματικότητας. Παρεκβαίνοντας στο συγκεκριμένο θέμα και σύμφωνα με τον αρχαίο φιλόσοφο, οι γυναίκες -φύλακες είναι υποχρεωμένες να αθλούνται εν αντιθέσει με τις γηρασμένες, ρυτιδιασμένες γυναίκες των οποίων το σώμα δεν μπορεί παρά να προξενεί το «γέλωτα»⁴⁰. Ο Πλάτων έμμεσα φαίνεται να απεύχεται τέτοιου είδους πρακτικές όταν σχολιάζει «τάς πρεσβυτέρας ὥσπερ τούς γέροντας ἔν γυμνασίοις, ὅταν ῥυσοὶ καὶ μή ἡδεῖς τήν ὄψιν ὅμως φιλογυμναστῶσι»⁴¹. Ο ίδιος ο φιλόσοφος φαίνεται να κάνει σαφή τη θέση του σχετικά με την άσκηση των μεγαλύτερων ηλικιών αντιτιθέμενος ως προς την άκηση ωριμότερων σωμάτων στους «Νόμους». Έτσι, περιορίζει ξεκάθαρα το ηλικιακό πλαίσιο κατά το οποίο οι γυναίκες μπορούν να γυμνάζονται και αυτό οριοθετείται από δεκαοχτώ ετών έως και είκοσι⁴². Η αρχαιολογική έρευνα, ως ορατό και ζωντανό μέρος της ιστορίας, έχει φέρει στο φως ορειχάλκινα αγαλματίδια και χάλκινους καθρέφτες με γυμνές κοπέλες εν ώρα εκπαίδευσης. (Παράρτημα, εικ. 1,2,3). Η γύμνωση των σωμάτων τελολογικά αφορούσε στη σεξουαλική αφύπνιση. Κατ' αντίφαση, όμως, ο ίδιος ο Πλούταρχος αναφέρει ότι η «γύμνωσις τῶν σωμάτων» δε θεωρείτο από το νομοθέτη «αἰδώς» καθώς όπως δικαιολογείται «αἰδοῦς μὲν παρούσης ἄκρασίας δέ ἄπουσης». Το ερώτημα, όμως, παραμένει: Πως είναι δυνατόν από τη μία οι γυναίκες να ωθούνται στη σεξουαλικότητα και ταυτόχρονα να υπάρχει «αἰδώς» και συστολή; Μήπως η απάντηση κρύβεται στο γεγονός ότι η ασυγκράτητη ορμή βρισκόταν πριν τη θέσπιση των λυκουργείων νόμων οπότε και η Σπάρτη βρισκόταν σε χαώδη κατάσταση;

Φυσικά, η όλη ενασχόληση με τις «γυμνοπαιδιές» προϋπέθετε και αντίστοιχο διαιτολόγιο, όπως συμβαίνει και με τους σημερινούς αθλούμενους. Έτσι, ενώ για μια Ελληνίδα του υπόλοιπου κόσμου η πρόσληψη τροφής ήταν περιορισμένη («σίτω μετριωτάτῳ»⁴³), καθώς οι ενασχολήσεις τους εστιάζονταν στο «ἐριουργεῖν»⁴⁴, δηλαδή τη χρήση αργαλειού και γνέσιματος μαλλιού, οι Σπαρτιάτισσες είχαν το δικαίωμα να καταναλώνουν μεγαλύτερες ποσότητες τροφής. Ταυτόχρονα, οι κοπέλες στην Σπάρτη είχαν τη

³⁷Ευρ. «Ἀνδρομάχη». στ. 597-8

³⁸Ευρ. «Ἀνδρομάχη» στ. 595-60

³⁹Θουκ. 1..6.5

⁴⁰Πλατ. «Πολιτεία». 5.547b: «ὁ δὲ γελῶν ἀνὴρ ἐπὶ γυναιξί»

⁴¹Πλατ. ὁ.π

⁴²Πλατ. «Νόμοι» 833d :«μή μακρότερον εἴκοσι ἐτῶν μὴδ' ἑλαττον ὀκτωκκαίδεκα»

⁴³Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.3

⁴⁴Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.3

δυνατότητα να γεύονται τον οίνο ο οποίος απαγορευόταν λόγω των συνεπειών που προξενούσε⁴⁵. Η μέθη δεν ήταν στα πλαίσια των λακωνικών ηθών⁴⁶ γι αυτό φρόντιζαν για τις κοπέλες «οἴνου γε μήν πάμπαν ἀπεχομένας ἢ ὕδαρῃ χρωμένας...»⁴⁷. Ο οίνος στο παρόν χωρίο δε σημαίνει απλώς αναμεμειγμένος με νερό αλλά υπερβολικά νερουλός⁴⁸ ώστε να μην προξενεί παρενέργειες. Άλλωστε, οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες συνήθιζαν να αποδίδουν τις παράλογες πράξεις στην άκρατη οινοποσία. Ως προς το παραπάνω αρκεί να αναφερθεί η υποτιθέμενη μανία του βασιλιά Κλεομένη, η οποία αποδόθηκε από τους συμπολίτες του στο «ἄκρητοποσίην»⁴⁹. Η ακράτητη οινοποσία του βασιλιά αποδόθηκε στο βάρβαρο λαό των Σκυθών σύμφωνα με τον ιστορικό, Ηρόδοτο. Αν και οι κωμικοί δεν αποτελούν σταθερό σημείο αναφοράς για εξαγωγή συμπερασμάτων, αξίζει να αναφερθούν τα λεγόμενα του Αριστοφάνη σχετικά με το θέμα. Στα πλαίσια, λοιπόν, των κωμωδιών του, αποδίδει στη Λαμπιτώ την αδυναμία για το ποτό «..καί μάν ποτόδδει γ' ἄδύναίτον Κάστορα»⁵⁰.

Το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτισσες τιμούσαν το κρασί, ώθησε στο να αποδοθεί επιτραπέζιο τραγούδι σχετιζόμενο με το ποτό στην Σπαρτιάτισσα, Κλειταγόρα, η οποία φέρεται να είχε συνθέσει κάποιου είδους «σκόλιον» για κάποια γυναικεία γιορτή⁵¹.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ο Πλούταρχος αναφέρεται στον κατά τα άλλα τελετουργικό χαρακτήρα της αγωγής των Παρθένων: «εἶθισε τῶν κόρων τάς κόρας γυμνάς τε πομπεύειν και προς ἱεροῖς τισιν ὀρχεῖσθαι και ᾄδειν...»⁵². Χωρίς αμφιβολία τα κορίτσια αν δεν μάθαιναν τη βασική γραφή κι ανάγνωση, σίγουρα απομνημόνευαν ὕμνους, τους οποίους τραγουδούσαν σε λατρευτικές εκδηλώσεις.

Η ικανότητα του «γράφειν» και «ἀναγινώσκειν» ειδικά στην Σπάρτη έχει συζητηθεί αρκετά. Η έμφαση που δίνουν οι συγγραφείς ως προς τις αθλητικές επιδόσεις των Σπαρτιατισσών, δεν αφήνουν περιθώρια να συμπεράνουμε μετά βεβαιότητας για την πραγματικότητα. Τα ποιήματα του Αλκμάν, όπως το πρώτο «Παρθένειον», φαίνεται ότι ηθικοποιούσε τα παιδιά και τούς ενστάλαξε τις αξίες και τις παραδόσεις της συντηρητικής σπαρτιατικής κοινωνίας χωρίς να συνεπάγεται απαραίτητα την γνώση γραφής κι ανάγνωσης.

Η γραφή και ανάγνωση πρέπει να ήταν προνόμιο των κοινωνικά διακεκριμένων πολιτών και σαφώς σε πολύ λιγότερο ποσοστό στις γυναίκες απ' ό,τι στους άνδρες. Σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες από την Σπάρτη, παραδίδονται τα ονόματα μόλις δώδεκα γυναικών

⁴⁵ «ὁ οἶνος ἀκολαστοτέρας ποιεῖ»

⁴⁶ Λεντάκης, Β, «υπόμνημα στην Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Αθήνα, 1996, σ.44

⁴⁷ Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» ὁ.π

⁴⁸ Λεντάκης, Β, «υπόμνημα στην Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Αθήνα, 1996, ὁ.π

⁴⁹ Ηροδ. 6.84.3

⁵⁰ Αριστ. «Λυσιστράτη» στ. 206

⁵¹ Αριστ. «Λυσιστράτη» στ. 1237 «ἄδοι Τελαμῶνος, Κλειτογόρας ἄδειν δέον..»

⁵² Πλουτ. «Λυκούργος» 14.4

έναντι εκατό ανδρών⁵³. Επιπλέον, αν η βασική μόρφωση συνεπαγόταν και ανάμειξη στα κοινά ή έστω μερική επιρροή στις αποφάσεις, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην Αθήνα, γίνεται αντιληπτό γιατί οι γυναίκες αποκλείονταν και από τις δύο διαδικασίες.

Στην Σπάρτη, ωστόσο, η άποψη περί γνώσης γραφής και ανάγνωσης φαίνεται να ενισχύεται από ένα περιστατικό, το οποίο διασώζει ο Ηρόδοτος. Ο εξόριστος Δημάρατος έστειλε επιμελώς κρυμμένο μήνυμα πάνω σε κέρινη ξύλινη πλάκα, η οποία πληροφορούσε για την επικείμενη εκστρατεία του Ξέρξη εναντίον της Ελλάδας. Τότε η κόρη του Κλεομένη, Γοργώ, υποψιάστηκε το υπολανθάνον μήνυμα («Ὑπέθετο Ἐπιφρασθεῖσα αὐτή, τὸν κηρὸν κνᾷν κελεύουσα, καὶ εὐρήσειν σφέας γράμματα ἐν τῷ ξύλῳ»⁵⁴). Κάποιος θα μπορούσε να συμπεράνει πως η ευφυΐα της συγκεκριμένης δεν ταυτίζεται κατ'ανάγκη και με τη δεξιότητά της να γράφει και να διαβάζει. Κι αυτό γιατί στο παραπάνω απόσπασμα δεν αναφέρεται ότι διάβασε η ίδια το μήνυμα του Δημάρατου ως συντελεσμένο γεγονός παρά μόνο ότι αντιλήφθηκε την ύπαρξή του. Ωστόσο, όπως προειπώθηκε η ανάγκη γραφής και ανάγνωσης επιβάλλεται όταν πρόκειται για θέματα πολιτικής. Έτσι, λογικά, συμπεραίνεται πως η Γοργώ θα γνώριζε γραφή κι ανάγνωση.

Πάντως, περιστατικά κατά τα οποία οι Σπαρτιάτισσες μητέρες έστελναν γράμματα στους στρατιώτες γιους τους, προτρέποντάς τους να είναι γενναίοι, υποδηλώνουν ότι όντως υπήρχε ικανότητα γραφής και ανάγνωσης⁵⁵. Σε άλλο σημείο ο Πλούταρχος αναφέρει, επίσης, ότι «ἄλλη ἀκούσασα περὶ τοῦ υἱοῦ κακῶς ἐπὶ τῆς ξένης ἀναστρέφοιτο», ἔγραψε: «κακά φάμα τευ κακκέχυται. ἢ ταύταν νῦν ἔκνιψαι ἢ μή ἔσο.» Τα παραπάνω εκτός από την ικανότητα γραφής φανερώνουν και την ιδιάζουσα σχέση που αναπτυσσόταν ανάμεσα σε γιους και μητέρες.

Τελευταίο αποδεικτικό στοιχείο γνώσης γραφής και ανάγνωσης ίσως αποτελούν οι αφιερώσεις των γυναικών πάνω στα αγάλματα των γυναικείων θεοτήτων του 7^{ου}. Τα αγάλματα αυτά, έφεραν το όνομα της αφιερώτριας. Η επωνυμία του αγάλματος θα είχε λαξευθεί από τεχνίτες, ωστόσο, σίγουρα από τη μία δεν επιβεβαιώνουν τη γνώση γραφής. όμως, από την άλλη αποδεικνύουν τουλάχιστον την ικανότητα ανάγνωσης.

⁵³Cartledge,P, «*Spartan Wives :Liberation or Licence?*»,CQ 31, 1981, σελ 93

⁵⁴Ηροδ. 7.239

⁵⁵Πλουτ. «*Λακαινῶν ἀποφθέγματα*»241a3: «Ἀκούσασα τις τὸν υἱὸν σεσωσμένον καὶ πεφευγότα ἐκ τῶν πολεμίων ,γράφει αὐτῷ : « κακά φάμα τευ κακκέχυται. ἢ ταύταν νῦν ἔκνιψαι ἢ μή ἔσο»

ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ (χοροί –άσματα)

Αν και ο Ξενοφώντας δεν επεκτείνεται περαιτέρω στο τελετουργικό της αγωγής των παρθένων, ο Πλούταρχος αποπειράται να καλύψει εν μέρει αυτό το κενό. Ο νομοθέτης φαίνεται ότι προνόησε ως προς τη μουσική παιδεία των γυναικών και «εΐθισε...τά κόρας γυμνάς τε πομπεύειν καί πρὸς ἱεροῖς τισιν ὀρχεῖσθαι καὶ ᾄδειν...»⁵⁶ και μάλιστα με την παρουσία νέων.

Αν και ο Πλούταρχος διασώζει τις πληροφορίες για την αγωγή των Σπαρτιατισσών αρκετά χρόνια αργότερα, ο λόγος του φαίνεται να έχει βάση. Στο «Παρθένειον» του Αλκμάν τα κορίτσια εξαίρουν τη χρησιμότητα γνώσης τόσο του χορού όσο και του τραγουδιού αν και παραδέχονται ότι δεν είναι ισάξιες με τις θέες Σειρήνες, οι οποίες μάλιστα υπερείχαν και ως προς την ικανότητα και ως προς τον αριθμό⁵⁷.

Στις πηγές υπάρχει ανισοβαρής κατανομή στοιχείων σχετιζόμενων κατά κύριο λόγο με το χορό παρά με τα άσματα. Έτσι, ο Αριστοφάνης καλεί «ὥς Σπάρταν ὑμνῶμεν» δια στόματος της Λυσιστράτης και «τῶ σιῶν χοροὶ μέλονται καὶ ποδῶν κτύπος τε πῶλοι ταὶ κόραι πάρ'τόν Εὐρώταν»⁵⁸. Επίσης, στο παραπάνω χωρίο αναφέρεται και η «βίβασις» ως είδος λακωνικού χορευτικού διαγωνισμού. Σύμφωνα με τον Πολυδεύκη⁵⁹, οι συναγωνιστές έπρεπε να αναπηδούν και να αγγίζουν τους γλουτούς με τις φτέρνες τους. Τον ίδιο χορό αναμοχλεύει και ο Αριστοφάνης όταν η Λαμπιτώ παραδέχεται «μᾶλα γ'οἶῶ ναι τῷ σιῷ. γυμνάδδομαι γάρ καὶ ποτ'ί πυγάν ἄλλομαι»⁶⁰. Εκτός της «βιβάσεως» υπήρχε και το λεγόμενο «ὑπόρχημα». Επρόκειτο για ζωηρό άσμα που συνοδευόταν με χορό αντιστοίχως με το διθύραμβο και ήταν αφιερωμένο στο θεό Απόλλωνα.. Κατά τον Πίνδαρο, στον οποίο αναφέρεται ο Αθήναιος, ο συγκεκριμένος χορός συγκρινόταν με τον κωμικό και συνάμα χυδαίο χορό «κόρδακα»⁶¹.

Ως προς τον σκοπό της ύπαρξης χορού, υποστηρίζεται ότι ο χορός των κοριτσιών αντιστοιχούσε με την αγέλη των αγοριών. Μέσω της συμμετοχής τους στην ομάδα, οι νέες κοπέλες μυσούνταν στο μελλοντικό κοινωνικό τους ρόλο ο οποίος δεν ήταν άλλος από την προετοιμασία για το γάμο και τη μητρότητα, η οποία και έπετο στη ζωή των γυναικών⁶².

⁵⁶Πλουτ. «Λυκούργος»14.4

⁵⁷Αλκμάν «Παρθένειον 1», στ. 96-102 : «ἄδε τᾶν Σηρην[ι]δων ἀοιδοτέραμ['ενοῦχί, σταί γάρ, ἀντιδ' ἔνδεκα παίδων δέκ['ας...»

⁵⁸Αριστ. «Λυσιστράτη». 1307-10

⁵⁹Πολυδεύκους «Ονομαστικόν» 4.102

⁶⁰Αριστ. «Λυσιστράτη» 82-83

⁶¹Αθήναιος, «Δειπνοσοφισταί» 14,631c30: «...ὀρχοῦνται δέ ταύτην παρά τῳ Πινδάρῳ οἱ Λάκωνες, καὶ ἐστὶν ὑπορχηματικὴ ὄρχησις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν...»

⁶²Calame, C, «les chœurs de jeunes filles en Grèce archaïque», Ρώμη, 1977, σελ 25-27 και 372-400

ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Τόσο ο Ξενοφώντας⁶³ όσο και ο Πλάτωνας στους «Νόμους»⁶⁴ τονίζουν την απελευθέρωση των γυναικών της Σπάρτης από τον αργαλειό σε αντίθεση με τις Ελληνίδες του υπόλοιπου κόσμου, οι οποίες καταπιάνονταν με ελαφριές εργασίες όπως η «επιουργία» και ο αργαλειός.

Όμως, οι ελεύθερες γυναίκες στην Σπάρτη δεν απείχαν εντελώς από αυτή την ενασχόληση. Ύφαιναν, όπως φαίνεται, για τελετουργικούς σκοπούς. Ο Αλκμάν στο «Παρθένειον» τοποθετεί δέκα μικρές Σπαρτιάτισσες να τραγουδούν την προσφορά του μανδύα στην Αρτέμιδα Ορθία⁶⁵. Υπάρχει βεβαίως και η μαρτυρία του περιηγητή, Πausανία, ο οποίος αναφέρει την κατασκευή του χιτώνα του Αμυκλαίου Απόλλωνα από τις γυναίκες⁶⁶.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Η συνολική εκπαίδευση των Σπαρτιατισσών ίσως τις έκανε σκληρές και συγκροτημένες ακόμα και ως προς την έκφραση των συναισθημάτων τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Σπαρτιάτισσες γυναίκες δεν θρηνούσαν ακόμα κι αν επρόκειτο για το θάνατο συγγενούς προσώπου. Δεν αποσύρονταν στα σπίτια τους⁶⁷, αλλά κυκλοφορούσαν με χαρούμενο πρόσωπο για τον ένδοξο θάνατο των ανδρών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αργιλεωνίς, μητέρα του Βρασίδα. Όταν τη ρώτησε κάποιος επισκέπτης για το αν ο γιος της είχε πεθάνει με ωραίο και αντάξιο τρόπο κι ενώ οι ξένοι εγκωμίαζαν το νεκρό, η μητέρα απάντησε: «Ξένοι, σωστός και ενάρετος ήταν ο γιος μου, η Λακεδαιμόνιος όμως έχει «ἄνδρας κάρρονας» (δηλαδή πολύ ανώτερους) από αυτόν»⁶⁸.

Η αρετή της Σπάρτης βρίσκεται στον αντίποδα της αρετής της Αθήνας. Στην Σπάρτη το φιλοπόλεμο και φιλολακωνικό πολίτευμα ωθεί τις γυναίκες να είναι απαιτητικές ως προς την πολεμική ανδρεία των άρρενων συγγενών τους αντίθετα με την κοινωνιολογική ανυπαρξία της Αθηναίας γυναίκας, την οποία διεκήρυξε ο Περικλής: «μεγάλη δόξα καὶ ἥς ἂν ἔλαχίστου πέρι ἢ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ᾗ»⁶⁹.

Πάντως, η αυστηρή και σκληροτράχηλη ζωή των Σπαρτιατισσών δεν πέρασε απαρατήρητη στον υπόλοιπο κόσμο. Οι «Λακωνικάί τιτθαί» χρησιμοποιήθηκαν από πολλούς Έλληνες ως προς την ανατροφή των παιδιών τους. Η τροφός του Αλκιβιάδη

⁶³Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.4: «ὁδὲ Λυκοῦργος ἐσθῆτας...δούλας παρέχειν ἱκανὰς ἡγήσατο εἶναι»

⁶⁴Πλατ. «Νόμοι» 806a

⁶⁵Αλκμάν, «Παρθένειον 1» στ. 61: «ταῖ Πεληάδες γάρ ἄμιν ὀρθρίαι φᾶρος φερούσαις»

⁶⁶Πaus 3.16.2: «ὕφαινουσι δὲ κατὰ ἔτος αἱ γυναῖκες τῷ Ἀπόλλωνι χιτῶνα τῷ ἐν Ἀμύκλαις, καὶ τὸ οἶκημα ἐνθα ὑφαίνουσι χιτῶνα ὀνομάζουσιν»

⁶⁷Θουκ.2.46.2: «νῦν δὲ ἀπολοφυράμενοι ὄν προσήκει ἐκάστω ἅπιτε»

⁶⁸Πλουτ. «Λυκοῦργος» 25.5

⁶⁹Θουκ. 2.45

μάλιστα ονομαζόταν «Αμύκλα»⁷⁰. Ωστόσο, η αναφορά πρέπει να σχετίζεται με γυναίκες περιοίκους παρά με Σπαρτιάτισσες, οι οποίες δε θα είχαν ανάγκη να εγκαταλείψουν την εστία τους.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ

Το θέμα της εκπαίδευσης ίσως δίνει την εντύπωση μιας γυναίκας χωρίς θηλυκότητα, η οποία θα είχε ανδρικό παράστημα και θα ήταν εφάμιλλη των σημερινών αθλητριών των αγώνων.

Η Σπαρτιάτισσα, όπως εξυμνείται μέσα από πηγές, θα ήταν εντυπωσιακή. Οι γυναίκες είχαν γλυκιά μορφή⁷¹, ενώ το δυνατό τους σώμα και ιδίως το στήθος θα προκαλούσε ζήλεια των γυναικών, όπως σατιρίζει ο κωμικός μέσω του έργου «Λυσιστράτη»⁷².

Ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά, ο Αλκμάν αναφέρει, επαινώντας την Αγησιχόρα, ότι είχαν μακριά ξανθά μαλλιά («χαίτα... χρυσός») και «ἀργύριον δέρμα»⁷³, δηλαδή καθαρό. Δυστυχώς, δεν μπορούμε να στηριχτούμε στη μαρτυρία ενός λυρικού ποιητή γιατί αυτό θα αποτελούσε ατελή επαγωγικό συλλογισμό. Ο Αλκμάν μπορεί να φανταζόταν ξανθή τη συγκεκριμένη νεαρή Σπαρτιάτισσα κάτω από το φως του Ήλιου χωρίς απαραίτητα αυτό να σημαίνει ότι αυτά είναι και τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά όλων των Σπαρτιατισσών.

Ως προς τα σπαρτιατικά ενδύματα, οι πέπλοι των γυναικών, όπως προειπώθηκε, ήταν κοντοί και αποκαλυπτικοί. Ο χιτώνας για τους αγώνες δρόμου χαρακτηριζόταν ως «εξωμής»⁷⁴. Το δε αποκαλυπτικό σκίσιμο τις χαρακτήριζε ως «φαινομηρίδες».

Πρέπει να μην φορούσαν πολλές στρώσεις ενδυμάτων όπως παρατηρούν οι μελετητές⁷⁵. Αυτό αποδεικνύεται από περιστατικό, το οποίο διασώζει ο Πλούταρχος στον «Πύρρο». Περιγράφεται, λοιπόν, η προσπάθεια των γυναικών για τη δημιουργία τάφρου προς αντιμετώπισιν του εισβολέα. Εκεί, κάποιες βρέθηκαν να φορούν ιμάτια πάνω από τους χιτώνες τους ενώ άλλες βρέθηκαν εντελώς «μονοχίτωνες»⁷⁶. Ωστόσο, η ελλιπής ενδυμασία τους σε συνάρτηση με την άριστη φυσική τους κατάσταση πρέπει να τις

⁷⁰Πλουτ. «Λυκούργος» 16.3: «καί τήν γε τὸν Ἀθηναῖον Ἀλκιβιάδην τιθεύσασαν Ἀμύκλαν ἱστοροῦσι γεγονέναι Λάκαιναν.»

⁷¹Αριστ. «Λυσιστράτη» 79-83: «κάλλος γλυκυτάτη»

⁷²Αριστ. «Λυσιστράτη» δ.π

⁷³Αλκμάν «Παρθένιον 1» στ. 51-56

⁷⁴Παυσ. 5.16.3 : «χιτῶν ὀλίγον ὑπὲρ γόνατος καθήκει, τόνῳ μόν . ἄχρι τοῦ στήθους φαίνουσι τὸν δεξιόν.»

⁷⁵Pomeroy, S., «*Spartan Women*», Oxford, 2002, σελ 58

⁷⁶Πλουτ. «Πύρρος» 27.3: «ἄρχομένοις δὲ ταῦτα πράττειν ἦκον αὐτοῖς τῶν παρθένων καὶ γυναικῶν αἱ μὲν ἔν ἱματίοις καταζωσάμεναι τοὺς χιτωνίσκους, αἱ δὲ μονοχίτωνες, συνεργασόμεναι τοῖς πρεσβυτέροις »

κολάκευε⁷⁷. Ένα ακόμη επεισόδιο σχετιζόμενο με τον ρουχισμό των γυναικών , παρατίθεται από τον Πλούταρχο στον βίο του «Λυσάνδρου». Συγκεκριμένα, παραδίδεται ότι ο Διονύσιος των Συρακουσών υπέθεσε ότι οι πολυτελείς σικελικοί χιτώνες θα αποτελούσαν καλή δωροδοκία για τις κόρες του Λυσάνδρου. Ο ίδιος ο στρατηγός «οὐκ ἔλαβεν» τα ενδύματα με τη δικαιολογία « μή διά ταῦτα μᾶλλον αἰσχροί φανῶσιν». Ωστόσο, αργότερα «ἀποσταλείς πρεσβευτής , προσπέμψαντος αὐτῷ δύο στολάς ἐκείνου καί κελεύσαντος ἦν βούλει τούτων ἐλόμενον τῇ θυγατρὶ κομίζειν , αὐτήν ἐκείνην , ἔφη, βέλτιον αἰρήσεσθαι , καί λαβὼν ἀμφοτέρας ἀπῆλθεν»⁷⁸. Η αύξηση της ατομικής ιδιοκτησίας μετά τον Πελοποννησιακό ίσως να οδήγησε το Λύσανδρο να δεχτεί και τις δύο φορεσιές ,ώστε να επιλέξει η κόρη του. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει την αλλαγή στην σπαρτιατική νοοτροπία περί λιτότητας των μελών της κοινότητας⁷⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο-ΓΑΜΟΣ

ΗΛΙΚΙΑ

Ο παλαιός νομοθέτης όρισε οι γάμοι των γυναικών να γίνονται «έν ἄκμαῖς σωματών»⁸⁰. Η ελεγχόμενη ηλικία διαφοροποιείτο σημαντικά από τις υπόλοιπες πόλεις-κράτη. Δεν παντρευόταν ο καθένας «ὅποτε βούλοιο» αλλά η ηλικία περιοριζόταν μεταξύ των 20-25 χρόνων. Αυτά θεωρούνταν τα ηλικιακά όρια , κατά τα οποία οι νέοι ήταν γεμάτοι σφρίγος και έτσι θα εξυπηρετείτο καλύτερα η «εὐγονία».⁸¹

Ο Πλούταρχος φαίνεται να συμφωνεί με τον Ξενοφώντα αναφέροντας «ἐγάμουν...οὐ μικράς οὐδέ ἄωρους... ἀλλά ἄκμαζούσας καί πεπείρους»⁸². Την ίδια αντίληψη επαναλαμβάνει και στα «Ηθικά»⁸³ καθώς φαίνεται η ηλικία να αποτελεί νευραλγικό σημείο στο θεσμό του γάμου. Ο ίδιος ο Πλούταρχος ζει σε ύστερη εποχή κατά την οποία βιώνει γάμους μεταξύ ανδρών και πολύ μικρών Ρωμαίων κοριτσιών. Αυτάτα κορίτσια πέραν των ψυχολογικών βλαβών πρέπει να υφίσταντο και σωματικές βλάβες λόγω της πρόωρης συνένωσης και μάλιστα πολλές πέθαιναν κατά τον τοκετό ή τη λοχεία.⁸⁴

Γενικά, οι Σπαρτιάτισσες σύζυγοι πρέπει να ήταν νεώτερες από τους συζύγους τους αλλά όχι με μεγάλη ηλικιακή απόκλιση. Στην εξαιρετική περίπτωση της μεγάλης ηλικιακής απόκλισης προβλέπονταν κυρώσεις⁸⁵ τόσο για τον «ὀψιγάμιον» , δηλαδή αυτόν που είχε παντρευτεί αργοπορημένα στη ζωή του όσο και για τον «κακογάμιον», όπως ο

⁷⁷Pomeroy, S, «*Spartan Women*», Oxford, 2002 ,σελ59

⁷⁸Πλουτ. «*Λύσανδρος*»2.5

⁷⁹Pomeroy, S, «*Spartan Women*», Oxford, 2002 ,σελ58

⁸⁰Ξεν. «*Λακεδαιμονίων Πολιτεία*»1.6

⁸¹Ξεν. «*Λακεδαιμονίων Πολιτεία*» ό.π : «συμφέρον τῇ εὐγονίᾳ νομίζων»

⁸²Πλουτ. «*Λυκούργος*» 15.3

⁸³Πλουτ. «*Ηθικά*» 228a

⁸⁴Hopkins,M, «*the age of Roman girls at marriage*» , (1965) ,309-327

⁸⁵Πλουτ. «*Λύσανδρος*»30.5: «ἦν γάρ ἐν Σπάρτῃ καὶ ἀγαμίου δίκη καὶ ὀψιγαμίου καὶ κακογαμίου»

Αναξανδρίδης, που θα σχολιαστεί παρακάτω. Ως προς την περίπτωση του «Ὀψιγαμίου» χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αρχιδάμου ο οποίος παντρεύτηκε την κατά πολύ νεώτερη του Λαμπιτώ⁸⁶.

Την ίδια απήχηση σχετικά με την ηλικία γάμου, όπως θεσμοθετείται στην Σπάρτη, βλέπουμε και στις απόψεις φιλοσόφων. Αυτό συμβαίνει γιατί σε άλλες πόλεις, όπως στην Αθήνα, τα κορίτσια ήταν εφικτό να παντρεύονται στην τρυφερή ηλικία των δεκατεσσάρων ετών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γυναίκα του Ισχόμαχου, όπως πληροφορούμαστε από τον Ξενοφώντα, η οποία δε φαίνεται να είχε κλείσει τα δεκαπέντε⁸⁷. Έτσι, για τον Πλάτωνα ο «μέτριος χρόνος ἀκμῆς» της γυναίκας ισοδυναμούσε με τα είκοσι χρόνια⁸⁸. Στους «Νόμους» του, η ηλικία του γάμου ορίζεται «ἀπό ἑκκαίδεκα ἐτῶν εἰς εἴκοσι»⁸⁹. Ο Αριστοτέλης, επίσης, στα «Πολιτικά» συνιστά ως κατάλληλη ηλικία γάμου τα δεκαοχτώ⁹⁰ ενώ στην «Περὶ Ζῶων Ἱστορίαι»⁹¹ υποστηρίζει ότι η γυναίκα είναι ώριμη για τοκετό μετά τα είκοσι.

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟ

Ο γάμος φαίνεται ότι δεν αποτελούσε δημόσιο γεγονός, όπως περιγράφει κατά περίεργο τρόπο μόνο ο Πλούταρχος μέσα από τον «Λυκούργο»⁹² και όχι ο σύγχρονος ιστορικός, Ξενοφώντας. Γινόταν δι αρπαγής («τὴν ἄρπασθεῖσαν») και χωρίς την παρουσία οικογενειῶν και προσκεκλημένων. Επρόκειτο μάλλον για μια « διαβατήρια μετάβαση» από τον πατρικό οίκο στον οίκο του άνδρα.⁹³ Ωστόσο, μέσα από ηροδότεια αναφορά φαίνεται ότι πριν το γάμο προηγείτο αρραβώνας. Παράδειγμα αποτελεί το περιστατικό σύμφωνα με το οποίο, ο Δημάρατος στέρησε τη μνηστή του Λεωτυχίδη⁹⁴, Πέρκαλον, αρπάζοντάς την⁹⁵.

Ως προς το τελετουργικό, η νυμφεύτρια περιλάμβανε και ξύριζε σύρριζα το κεφάλι της κοπέλας («περιέκειρε»). Αυτό συνέβαινε σε αντίθεση με τον άνδρα οπλίτη, ο οποίος

⁸⁶Ηροδ. 6.71.7

⁸⁷Ξεν. «Οικονομικός» 7.5: «ἐπισταμένην αὐτὴν παρέλαβον, ἥ ἔτη μὲν οὐπὼ πεντεκαίδεκα γεγονυῖα...»

⁸⁸Πλ. «Πολιτεία» 460e: «Ἄρ οὖν σοι συνδοκεῖ μέτριος χρόνος ἀκμῆς τὰ εἴκοσι ἔτη γυναικί...»

⁸⁹Πλ. «Νόμοι» 785b: «γάμου δὲ ὅρον εἶναι κόρη μὲν ἑκκαίδεκα ἐτῶν...»

⁹⁰Αρ. «Πολιτικά» 1335a28: «διὸ τὰς μὲν ἀρμόττει περὶ τὴν τῶν ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν συζευγνύναι »

⁹¹Αρ. «Ζῶων Ἱστορία» 582a17-20: «μετὰ δε τὰ τρις ἐπτὰ ἔτη αἱ μὲν γυναῖκες πρὸς τὰς τεκνοποιῖας ἤδη εὐκαίρως ἔχουσιν....»

⁹²Πλουτ. «Λυκούργος» 15.3

⁹³Λεντάκης, Β, «υπόμνημα στην Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Αθήνα, 1996, σ.50

⁹⁴Ηροδ. 6. 65.2: «ἀρμολογούμενου Λεωτυχίδεω Πέρκαλον τὴν Χίλωνος»

⁹⁵Ηροδ. 6.65.2: «ἀποστερέει Λεωτυχίδεα τοῦ γάμου φθάσας αὐτὸς τὴν Πέρκαλον ἀρπάσας καὶ σχὼν γυναῖκα.»

ενθαρρύνεται κατά την ενηλικίωσή του να αφήνει μακριά τα μαλλιά⁹⁶. Στη συνέχεια, την έντυνε με ανδρικά ρούχα («ἱματίῳ ἄνδρείῳ») και υποδήματα («ὑποδήμασιν») ενώ την άφηναν ξαπλωμένη «ἐπὶ στιβάδα μόνην ἄνευ φωτός⁹⁷» να περιμένει⁹⁸. Η περίεργη ενδυμασία ίσως και να δικαιολογείται από το γεγονός ότι είτε αποτελούσε μέσο μετάβασης από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή είτε διευκόλυνε την ερωτική συνέρευση⁹⁹. Μια άλλη άποψη αναφέρει ότι η αρρενωπή εμφάνιση των συζύγων ίσως να διευκόλυνε τη «μεταβαση » του νεονύμφου από την ομοφυλοφιλική αγωγή και αλληλεπίδραση με τους συμπολεμιστές του προς τη σύναψη σχέσεων με το αντίθετο φύλο¹⁰⁰.

Με τη σειρά του ο σύζυγος, σε νηφάλια κατάσταση¹⁰¹, την πλησίαζε στο σκοτάδι, έλυνε την ζώνην καί «μετήνεγκε ἄράμενος ἐπὶ τήν κλίνην». Μετά τη συνεύρεση ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει στους κοιτώνες με τους συστρατιώτες του, όπου και παρέμενε ως τα τριάντα χρόνια του. Οι επισκέψεις γίνονταν νύχτα και θεωρείτο ντροπή («αἰσχυνόμενος») ο σύζυγος να γίνει αντιληπτός τόσο από τους συγγενείς της κοπέλας όσο και από τους δικούς του. Η διακριτικότητα αυτή του άνδρα δεν προξενεί εντύπωση ως προς το γεγονός ότι πολλοί απέκτησαν παιδιά πριν καλά καλά αντικρίσουν το πρόσωπο της συζύγου τους στο φως¹⁰².

Οι νυχτερινές επισκέψεις αν και δεν χαρακτηρίζονταν από δημόσιο χαρακτήρα, δεν είχαν σκοπό να κρατήσουν κρυφό το γάμο. Οι νύφες των αριστοκρατικών οικογενειών υμνούσαν το πρωί, που ακολουθούσε τη γαμήλια νύχτα. Ο ίδιος ο Πausanias, μάλιστα, καταγράφει ότι οι μητέρες θυσίαζαν προς τιμήν της Αφροδίτης-Ηρας¹⁰³ επικαλούμενες την προστασία της.

Η προετοιμασία του γάμου ίσως φαντάζει βάρβαρη για μια νέα κοπέλα που δεν είχε εξοικειωθεί με την παρουσία του άλλου φύλου καθώς ακόμα και ο βιολογικός της πατέρας θα έλειπε για πολύ καιρό εκτός σπιτιού. Το κορίτσι είναι μεγαλωμένο σε αμιγώς μητριαρχικό-θηλυκό περιβάλλον και με ομοφυλοφιλικές κατευθύνσεις προς μεγαλύτερες γυναίκες¹⁰⁴. Ως εκ τούτου είναι κατανοητό το σοκ του σεξουαλικού «βιασμού» που υπόκειντο από έναν άνδρα, ο οποίος μάλιστα ως πολεμιστής θα ενέπνεε περισσότερο φόβο. Ωστόσο, οι Σπαρτιάτισσες κοπέλες πρέπει να γνώριζαν για την ανατομία του ανδρικού σώματος μέσα από τις αθλοπαιδιές κατά τις εορτές και την σωματική αγωγή¹⁰⁵, όπου ασκούσαν αγόρια –κορίτσια μαζί.

⁹⁶Cartledge, P, «*Spartan Wives: Liberation or Licence?*» CQ 31, 1981, σελ 101

⁹⁷Πλουτ. «*Λυκούργος*» 15.5

⁹⁸Κάτι αντίστοιχο μαρτυρά και ο Πλούταρχος («*Ηθικά*» 245F) με τη γενειάδα («πώγωνα δειν έχουσας..»), που φορούσαν οι κόρες στο Άργος και φαντάζει επίσης αποτρόπαια πρακτική.

⁹⁹Pomeroy, S, «*Spartan Women*», Oxford, 2002, σελ 84

¹⁰⁰Devereux, G. «*Greek pseudo-homosexuality and "the Greek miracle"*», SO 42, 1967, 69-92

¹⁰¹Πλουτ «*Λυκούργος*» ό.π: «οὐ μεθύων οὐδέ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων»

¹⁰²Πλουτ. «*Λυκούργος*» 15.5: «..παῖδας γενέσθαι ἐνίοις πρὶν ἐς ἡμέραν θεάσασθαι τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας»

¹⁰³Πaus 3.13.9: «ἔθανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης-Ἥρας: ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένην ἐνομίκασιν τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν»

¹⁰⁴Πλουτ. «*Λυκούργος*» 18.9: «ἐρᾶν τὰς καλὰς καὶ ἀγαθὰς γυναῖκας»

¹⁰⁵Pomeroy, S, «*Spartan Women*», Oxford, 2002, σελ 84

ΣΚΟΠΟΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟΥ

Το περίεργο τελετουργικό γάμου είχε, φυσικά, και τους λόγους του. Ενώ αλλού τα νέα ζευγάρια έρχονταν σε σεξουαλική επαφή «ἄμέτρως καί διακόρως» στη Σπάρτη, ο έλεγχος και περιορισμός θα είχε ως αποτέλεσμα η ερωτική πράξη, ως απαγορευμένη, να είναι πιο ποθητή (ποθεινοτέρως¹⁰⁶ / ὑπέκκαυμα πόθου¹⁰⁷) για τους νεόνυμφους. Με αυτό τον τρόπο τα νέα βλαστάρια θα ήταν πιο υγιή και δυνατά, αφού το σπέρμα δε θα είχε εκφυλιστεί με τον καθημερινό έρωτα. Από την άλλη, θα λειτουργούσε και ως άσκηση «ἔγκράτειας καί σωφροσύνης», οι οποίες θεωρούνταν βασικές αρετές της σπαρτιατικής αγωγής. Ωστόσο, οι οπτικές του φιλολάκωνα Ξενοφώντα καθώς και του Πλούταρχου φαίνεται να παρουσιάζουν μια εξιδανικευμένη, πολύ ρομαντική και αθώα προσέγγιση των πραγμάτων. Η Σπάρτη ως ολοκληρωτική κοινωνία ενδιαφέρεται μόνο για τη δημιουργία απογόνων και καταφανώς υποβαθμίζει όχι μόνο τα άρρενα μέλη της αλλά κυρίως και τη γυναίκα, της οποίας στερεί το πανανθρώπινο δικαίωμα της χαράς του γάμου και της συντροφικότητας.

ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΕΚΝΟΓΟΝΙΑΣ

Ως προς την τεκνογονία, κι εδώ υπήρχαν πολύ προχωρημένες αντιλήψεις σχετικά με τις πρακτικές οι οποίες εφαρμόζονταν για την απόκτηση όχι απλά επιγόνων αλλά «εὐγόνων τέκνων»

Καθώς οι επιγαμίες ήταν υποχρεωτικές για την επιβίωση της πόλεως –κράτους, οι μη επιθυμούντες τον γάμον, τιμωρούνταν με «ἄτιμία» και απαγόρευση παρακολούθησης της άσκησης των νεαρών ανδρών και γυναικών¹⁰⁸. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η αρχή αυτή πιθανόν να συσχετίζεται με την προτίμηση μη αναπαραγωγικών δεσμών με αγόρια¹⁰⁹.

Επί του θέματος της τεκνοποιίας, όπως αναφέρει ο Ξενοφώντας, υπήρχε δυνατότητα σε ηλικιωμένους να έχουν νέα γυναίκα. Όμως, υπήρχε, επίσης, δυνατότητα, βάσει των λυκουργείων νόμων, σε κάποιον ηλικιωμένο να συστήνει οποιονδήποτε νέο, τον οποίο εκτιμούσε για το ήθος και τη φυσική του δύναμη, ώστε να αποκτήσει παιδιά με τη γυναίκα του¹¹⁰. Αυτή πρακτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως «διπλασιασμός συζύγου» ή «μη αποκλειστική μονογαμία»¹¹¹. Την αλήθεια των παραπάνω λεγομένων επιβεβαιώνει και ο Πλούταρχος αναφερόμενος ακριβώς στην ίδια τακτική τεκνοποιίας¹¹². Επομένως, ναι μεν μια νεαρή γυναίκα μπορούσε να τεκνοποιήσει με νεώτερο άνδρα αλλά βάσει της προσωπικής επιλογής του νόμιμου συζύγου. Αν και ο

¹⁰⁶Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία».1.5

¹⁰⁷Πλουτ. «Λυκούργος» 15.5

¹⁰⁸Πλουτ. «Λυκούργος» 15.1: «οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀτιμίαν τινὰ προσέθηκεν τοῖς ἀγάμοις. Εἶργοντο γὰρ ἐν ταῖς γυμνοπαιδίαις τῆς θεάς»

¹⁰⁹Pomeroy, S, «Spartan Women», Oxford, 2002, 72

¹¹⁰Ξεν. «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 1.7-9: «συμβαίη γεραιῶν ἕνα ἔχειν.....τῷ γὰρ πρεσβύτῃ ἐποίησεν, ὁποῖου ἀνδρὸς σῶματε καὶ ψυχὴν ἀγασθείη, τοῦτον ἐπαγαγομένῳ τεκνοποιήσασθαι»

¹¹¹Pomeroy, S, «Spartan Women», Oxford, 2002, 80

¹¹²Πλουτ «Λυκούργος» 15.11-18: «ἔξῃν μὲν γὰρ ἀνδρὶ πρεσβυτέρων νέας γυναικὸς, εἰ τινα τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν, ἀσπάσαι το νέων καὶ δοκιμάσειεν, εἰσαγαγεῖν παρ' αὐτὴν καὶ πλήσαντα γένναιου σπέρματος ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τὸ γεννηθέν»

Ξενοφών δεν διευκρινίζει σε ποιον ανήκαν τα παιδιά, από τα λεγόμενα του Πλουτάρχου εξάγεται το συμπέρασμα πως αυτά ανήκαν στον μεγαλύτερο άνδρα («ἴδιον αὐτοῖς ποιήσασθαι τό γεννηθέν») ¹¹³.

Άλλη μια συνηθισμένη πρακτική αποτελούσε και η περίπτωση κάποιου άνδρα να ποθεί μια παντρεμένη γυναίκα, από την οποία προσδοκούσε «εὐγονία καί εὐτεκνία». Μπορούσε, λοιπόν, με τη συγκατάθεση του νόμιμου συζύγου της να αποκτήσει μαζί της παιδιά χωρίς αυτό να αποτελεί μοιχεία ή ατιμωτική πράξη. Οι κατ'επιλογή εργένηδες έπρεπε να πείσουν τον σύζυγο ότι ήταν κατάλληλοι ¹¹⁴. Γίνεται, έτσι, κατανοητό ότι το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των γυναικών ήταν ανύπαρκτο στη Σπάρτη καθώς η κοινοκτημοσύνη διασφαλιζόταν στα πλαίσια «αντρικών συζητήσεων». Η γυναίκα, από τη στιγμή που οριζόταν από το σύζυγο ή από τον πατέρα η συγκατάθεσή του να έρθει σε επαφή ή σε γάμο με συγκεκριμένο άτομο, ήταν υποχρεωμένη να υπακούσει. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα παραθέτει ο Πλούταρχος με τη Χιλωνίδα ¹¹⁵. Η Χιλωνίδα πληροφορούμαστε ότι οδηγήθηκε σε γάμο με τον Κλεώνυμο κρύβοντας τον πόθο της για τον Ακρότατο. Η γυναίκα εξακολουθεί ακόμα και σ' αυτή τη φαινομενικά φιλελεύθερη κοινωνία να αποτελεί το «δοχείο» για τη δημιουργία απογόνων και κατ'αντιστοιχία με τις αντιλήψεις που ίσχυαν στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα ¹¹⁶.

Η λεγόμενη «πολυκοιτία» ή «πολλαπλός γάμος» αποτελεί ακόμα μια συνηθισμένη πρακτική τεκνογονίας και συγκρούεται με τις χριστιανικές αντιλήψεις. Η εν προκειμένω πρακτική μαρτυρείται από τον Ηρόδοτο ως βαρβαρικό έθιμο που οδηγεί στη δημιουργία ισχυρών δεσμών ¹¹⁷. Από το απόσπασμα περί της πολυγαμίας γίνεται φανερός και ο διττός σκοπός της. Από τη μία επιτυγχάνεται η αύξηση των μελών της οικογένειας και από την άλλη ο μη κατακερματισμός της πατρικής περιουσίας.

Ο διττός σκοπός της πολυγαμίας, που εντυπωσίασε του αρχαίους μελετητές, φαίνεται να δικαιολογείται από τον Ξενοφώντα. Ο ιστορικός τονίζει την επιθυμία των γυναικών για «διττούς οἴκους» καθώς και την επιθυμία των ανδρών «προσλαμβάνειν ἀδελφούς τοῖς παισίν» χωρίς τα μέλη να εγείρουν αξιώσεις επί της περιουσίας ή της ενδεχόμενης εξουσίας ¹¹⁸. Έτσι, όταν στα τέλη του 490 ο Λεωνίδα παντρεύτηκε την κόρη και κληρονόμο του αδερφού του βασιλιά Κλεομένη, γίνονται κατανοητοί οι κυνικοί λόγοι αυτού του δεσμού: Ως μοναδική απόγονος του Κλεομένη, η Γοργώ, είχε κληρονομήσει

¹¹³ Cartledge, P, «*Spartan Wives: Liberation or Licence?*» CQ 31, 1981, 103

¹¹⁴ Ξεν. «*Λακεδαιμονίων Πολιτεία*» 1.8 «...έποίησεν ἦντινα ἄνευ τέκνον καί γενναίαν ὀρώη, πείσαντα τὸν ἔχοντα ἐκ ταύτης τεκνοποιεῖσθαι»

¹¹⁵ Πλουτ. «*Πύρρος*» 26.1719: «γυναῖκα δὲ καλὴν καί γένους βασιλικοῦ Χιλωνίδα τὴν Λεωτυχίδου πρεσβύτερος ὢν ἐγήμεν ὁ Κλεώνυμος . ἡ δ' Ἀκροτάτῳ τῳ Ἄρεως ἐπιμανεῖσα, μεираκίῳ καθ' ὥραν ἄκμάζοντι, λυπηρόν ἐρῶντι τῳ Κλεωνύμῳ καί ἄδοξον ὁμοῦ παρεῖχε τὸν γάμον . Οὐδένα γάρ ἐλάνθανε Σπαρτιατῶν καταφρονούμενος ὑπὸ τῆς γυναικός.

¹¹⁶ Αισχύλου «*Ευμενίδες*» στ. 658-59: «...οὐκ ἔστι μήτηρ ἡ κεκλημένου τέκνου τοκεύς, τροφός δὲ κύματος νεοσπόρου»

¹¹⁷ Ηροδ. 4.101: «Ἀγαθурсοὶ δὲ ἀβρότατοι ἀνδρῶν εἰσὶ καὶ χρυσοφόροι τὰ μάλιστα, ἐπὶ κοινόν δὲ τῶν γυναικῶν τὴν μῖξιν ποιεῦνται, ἵνα κασιγνήτοι τε ἀλλήλων ἔωσι καὶ οἰκῆιοι ἐόντες πάντες μήτε φθόνῳ, μήτε ἔχθει χρέωνται ἐς ἀλλήλους, τὰ δὲ ἄλλαν ὁμαία θρήϊξι προσκεχωρήκασιν»

¹¹⁸ Ξεν. «*Λακεδαιμονίων Πολιτεία*» 1.9 : «οἱ τοῦ μέν γένους καί τῆς δυνάμεως κοινωνοῦσι, τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἀντιποιοῦνται»

ολόκληρη την περιουσία ενώ ο Λεωνίδας ως πιο κοντινός άρρενας απόγονος είναι υποψήφιος διάδοχος του θρόνου. Διαφαίνεται, λοιπόν, πως οι γάμοι μεταξύ συγγενών εξ αίματος δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο και ότι σκοπός τέτοιων δεσμεύσεων ήταν να διαφυλαχτεί και να παραμείνει η περιουσία στην οικογένεια. Η Γοργώ διεκπεραίωσε τον συνηθισμένο ρόλο για τον οποίο προορίζονταν οι γυναίκες του σπαρτιατικού κράτους.

Ο θεσμός της «πολυκοιτίας» αντιπαραβάλλεται με τη λεγόμενη «πολυανδρία» του Πολύβιου και μάλιστα ορίζεται σαν έθιμο που σχετίζει ακόμα και με αδέρφια. Ήταν απολύτως φυσιολογικό για τρεις ή τέσσερις άνδρες (και περισσότερους ακόμη αν επρόκειτο για αδέρφια) να μοιράζονται την ίδια σύζυγο και να υπάρχει κοινοκτημοσύνη ακόμα και στα παιδιά¹¹⁹. Ως προς το φαινόμενο της πολυανδρίας ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι η παρουσία περισσότερων του ενός πατέρων, οι οποίοι πιστεύουν πως το παιδί μπορεί να είναι δικό τους, να αποτελεί μορφή εξασφάλισης βοήθειας τόσο για τη μητέρα όσο και για το ίδιο το βρέφος¹²⁰. Στην σπαρτιατική πραγματικότητα η από κοινού ανατροφή των παιδιών πρέπει να είχε ως στόχο τη μη γέννηση πολλών φτωχών εκτός οίκου. Η διαιώνιση του οίκου θα επιτυγχανόταν ακόμη καλύτερα με το μη συνεπακόλουθο κατακερματισμό της περιουσίας¹²¹. Οι αναφορές περί αδερφικής πολυανδρίας μπορεί, επίσης, να υποδηλώνουν πέρα από όλα τα παραπάνω και μια σχετική έλλειψη γυναικών σε ηλικία γάμου η οποία και θα ωθούσε σε τέτοιου είδους πρακτικές¹²². Επομένως, επρόκειτο για ημίμετρο, όπως το επιβεβαιώνει και η άγνοια του βασιλιά Αρίστωνα¹²³. Πάντως, η λυκούργεια νομοθεσία φαινομενικά απενοχοποιεί άνδρες και γυναίκες από τις πολλαπλές συννευρέσεις και μάλιστα μεταξύ συγγενικών προσώπων.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί πως η περίφημη «πολυανδρία» που είχε εντυπωσιάσει τόσο τον Ξενοφώντα όσο και τον ιστορικό Πολύβιο, δεν ήταν άγνωστη πρακτική σε άλλους λαούς κατά τις προχριστιανικές εποχές και για τους ίδιους ακριβώς λόγους. Στο «Δευτερονόμιον» αναφέρεται η περίπτωση «ανδραδελφικού γάμου» κατά την οποία μάλιστα ο αδερφός του αποθανόντος συζύγου υπόκειται σε κυρώσεις αν δεν δεχτεί να παντρευτεί¹²⁴ τη χήρα του αδερφού του ώστε να διαιωνιστεί η οικογένεια και να παραμείνει η περιουσία ως έχει¹²⁵.

Άλλο ένα είδος πρακτικής, το οποίο εφήρμοζαν κατά περιόδους πληθυσμιακής κρίσης οι Σπαρτιάτες, σχετιζόταν με μεικτούς γάμους μεταξύ διαφορετικών τάξεων. Ο φόβος της ολιγανθρωπίας ωθούσε στο να συνάπτονται σχέσεις μεταξύ πολιτών και μη. Κατά τη διάρκεια των Μεσσηνιακών πολέμων και εν απουσία των ανδρών, οι Σπαρτιάτισσες αποκτούν παιδιά με περιοίκους και εἰλωτες («συνέβη δέ τούς Παρθενίας...γεννηθῆναι»),

¹¹⁹ Πολύβιος «Ιστορίαι» 12.6b.8: «παρά μὲν γὰρ τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ πάτριον ἦν, καὶ σύνηθες τρεῖς ἄνδρας ἔχειν τὴν γυναῖκα καὶ τέτταρας, τότε δὲ καὶ πλείους ἀδερφοὺς ὄντας, καὶ τὰ τέκνα τούτων εἶναι κοινὰ, καὶ γεννησάντα παῖδας ἐκδόσθαι γυναῖκα τινὶ τῶν φίλων καλὸν καὶ σύνηθες»

¹²⁰ Pomeroy, S, «*Sparta Women*», Oxford, 2002, 80

¹²¹ Ξεν. «*Λακεδαιμονίων Πολιτεία*» 1.10

¹²² Pomeroy, S, «*Sparta Women*», Oxford, 2002, 89

¹²³ Ηροδ. 6.62

¹²⁴ Δίνεται με τον όρο «λευιτισμός»

¹²⁵ «Δευτερονόμιον» 25.5-10

όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Διόδωρος¹²⁶. Οι απόγονοι δεν έχουν δικαίωμα ιδιοκτησίας πράγμα το οποίο οδηγεί στην εξορία αυτών των τέκνων και στην ίδρυση του Τάραντα¹²⁷. Αν λάβει κανείς υπόψη του πως το ζευγάρι Σπαρτιατισσών και μη πολιτών¹²⁸ έγινε με τη συγκατάθεση και ανοχή των συζύγων και κυρίως των αρχών (δηλαδή βασιλέων και Εφόρων) του σπαρτιατικού κράτους, τότε γίνεται κατανοητό για άλλη μια φορά πόσο περιορισμένο είναι το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης αυτών των γυναικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΟΙΧΕΙΑ

Η ασυδοσία στις ερωτικές σχέσεις θα είχε ως επακόλουθο την απουσία μοιχείας. Ο Πλούταρχος διασώζει την απάντηση ενός Σπαρτιάτη προς έναν ξένο για το πώς γίνεται να μην υπάρχουν μοιχοί στην Σπάρτη. Όταν ο ξένος απορεί πως γίνεται να συμβαίνει αυτό το θαυμαστό γεγονός, ο Σπαρτιάτης, Γεράδας, απαντά ότι η ποινή του μοιχού είναι να πληρώσει έναν ταύρο τόσο μεγάλο ώστε σκύβοντας από τον Ταῦγετο να μπορεί να πει τον Ευρώτα. Η ουτοπική απάντηση-εικόνα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μάλλον ήταν αδύνατον κάποιος να υποπέσει στο ατόπημα της μοιχείας.

Η λέξη «μᾶλλον» δεν είναι τυχαία. Τα καταγεγραμμένα περιστατικά «μοιχείας» δε λείπουν ωστόσο, αφορούν περιπτώσεις βασιλέων. Οι έφοροι, λέγεται, ότι επιτηρούσαν την πρώτη γυναίκα του Αναξανδρίδα την ώρα του τοκετού γιατί η ίδια δεν μπορούσε να συλλάβει έως τη στιγμή που ο σύζυγός της πήρε δεύτερη γυναίκα¹²⁹. Αυτό έγινε από φόβο μήπως τοποθετηθεί ξένο παιδί στη βασιλική κούνια. Όμως, η δίδυμη κύηση τους διέψευσε.

Δεν πρέπει, επίσης, να λησμονηθεί η περίπτωση της Τιμαίας, γυναίκας του Άγη του Β'. Εκείνη διατηρούσε κρυφό δεσμό με τον Αλκιβιάδη και όπως φημολογείτο η πατρότητα του παιδιού, το οποίο γεννήθηκε, αποδίδεται στον ίδιο τον Αλκιβιάδη¹³⁰. Στο επιχείρημα αυτό στηρίζεται αργότερα ο Λύσανδρος όταν πλησιάζει τον Αγησίλαο ώστε να τον πείσει «ἀντιλαμβάνεσθαι τήν βασιλείαν ὡς Ἡρακλείδην ὄντα γνήσιον»¹³¹. Την πατρότητα του

¹²⁶ Διοδ. 15.66.3

¹²⁷ Στραβ. «Γεωγραφικά» 6.3.2: «...τοῦ Μεσσηνιακοῦ πολέμου... ὅσοις δέ κατὰ τήν στρατείαν παῖδες ἐγένοντο, Παρθενίας ἐκάλουν καί ἀτίμους ἔκριναν.»

¹²⁸ Σημείωση: οι Παρθενίες ήταν παιδιά που γεννήθηκαν από περιοίκους σε αντίθεση με τα παιδιά των ειλώτων τα οποία ονομάστηκαν «ἐπεύνακτοι»

¹²⁹ Ηροδ. 5.41

¹³⁰ Πλουτ. «Λύσανδρος» 22.3: «ὁ γάρ Λεωτυχίδας διαβολήν εἶχεν ἐξ Ἀλκιβιάδου γεγονέναι, συνόντος κρύφα τῇ Ἁγίδος γυναικί Τιμαίᾳ καθ' ὃν χρόνον φεύγων ἐν Σπάρτῃ διέτριβεν» και «Αγησίλαος» 3.1: «τό γεννηθέν ἐξ αὐτῆς παιδάριονἐξ Ἀλκιβιάδου γεγονέναι»

¹³¹ Πλουτ. «Λύσανδρος» ὁ.π

Λεωτυχίδη να αποδίδεται στον Αλκιβιάδη , μαρτυρά ο ίδιος ο ιστορικός και στον βίο του «Αλκιβιάδη». Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ,μάλιστα, είναι εμφανές το γεγονός ότι ο Λεωτυχίδης είναι παιδί του Αλκιβιάδη καθώς «Τιμαίαν γάρ Ἄγιδος τοῦ βασιλέως στρατευομένου καὶ ἀποδημοῦντος οὕτω διέφθιρεν ὥστε καὶ κύειν ἐξ Ἀλκιβιάδου καὶ μὴ ἀρνεῖσθαι, καὶ τεκούσης παιδάριον ἄρρεν ἔξω μὲν Λεωτυχίδην καλεῖσθαι, τό δ' ἐντός αὐτοῦ ψιθυριζόμενον ὄνομα πρὸς φίλας καὶ τὰς ὁπαδούς ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀλκιβιάδην εἶναι»¹³²

Η συνένυρεση με κατώτερο είχε και συνέπειες , οι οποίες αναφέρονται συνδυαστικά από τον περιηγητή Πausανία και τον ιστορικό , Ηρόδοτο. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι ο βασιλιάς Αρίστων έχει νυμφευθεί τρεις γυναίκες¹³³, Η τρίτη κατά σειρά , μάλιστα , αρπάζεται δια της βίας και ο Δημάρατος είναι τέκνο αυτής της ένωσης («Ἀρίστωνι δέ τῷ Ἀγησικλεοῦς ἀγαγομένῳ γυναιῖκα ἦντινα παρθένον μὲν τῶν ἐν Λακεδαιμόνι εἶναι φασὶν αἰσχίστην, γυναικῶν δέ τό εἶδος καλλίστην ὑπὸ Ἑλένης γενέσθαι, ταύτην ἀγαγομένῳ τῷ Ἀρίστωνι ἐγένετο υἱὸς Δημάρατος ἐν μόνοις μηνσὶν ἑπτὰ»¹³⁴). Τα δικαιώματα,όμως, του Δημάρατου, ως νόμιμου διαδόχου του θρόνου,αμφισβητούνται. Ο ίδιος έρχεται σε αντιπαράθεση με τη μητέρα του(«ὦ μήτηρ , θεῶν σε τῶν τε ἄλλων καταπτόμενος ἱκετεύω καὶ τοῦ ἔρκειου Διὸς τοῦδε φράσαι μοι τὴν ἀληθείην. Τis μευ ἐστὶ πατήρ λόγῳ ὀρθῷ¹³⁵...»)όταν συνειδητοποιεῖ ότι μπορεί να είναι παιδί εκείνης με έναν «ονοφορβό» («...Οἱ δέ καὶ τὸν ματαιότερον λόγον λέγοντες φασὶν σε ἐλθεῖν παρὰ τῶν οἰκετέων τὸν ὀνοφορβόν , καὶ ἐμέ ἐκείνου εἶναι παῖδα.»¹³⁶).

Τέλος, η Χιλωνίς, σύζυγος του Κλεωνύμου, ανέπτυξε ερωτικό δεσμό με τον Ακρότατο, γιο του Αρέως Α¹³⁷.Ο Πλούταρχος μάς παραδίδει πως ο ηλικιωμένος σύζυγός της εγκατάλειψε τη Σπάρτη και κατέφυγε στον Πύρρο για να επιτεθεί στην πόλη. Ο Ακρότατος υπερασπίστηκε τη Σπάρτη γεγονός , το οποίο «γλίτωσε» τη Χιλωνίδα από πιθανές κυρώσεις των πράξεων της.

ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΙΑ

Ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά»τονίζει την ακόλαστη και τρυφηλή ζωή των γυναικών¹³⁸. Ο ιστορικός Πλούταρχος αναφέρει ότι η ομοφυλοφυλία ήταν όχι μόνο συχνή αλλά και απολύτως φυσιολογική(«ὥστε καὶ τῷ παρθένῳ ἐρᾷν τὰς καλὰς καὶ ἀγαθὰς γυναικας»¹³⁹)

¹³²Πλουτ.«Αλκιβιάδης»23.7

¹³³Ηροδ.6.61-63

¹³⁴Πaus 3.7.7

¹³⁵Ηροδ. 6.68.1

¹³⁶Ηροδ. 6.68.2

¹³⁷Πλουτ. «Πύρρος» 28 «...τὴν Χιλωνίδα τοῦ ἔρωτος ἐζήλουν. Τῶν δέ πρεσβυτέρων τινὲς ἐπηκολούθουν βοῶντες:οἷχε Ἀκρότε καὶ οἶφε τὰν Χιλωνίδα. Μόνον παῖδας ἀγαθοὺς τᾷ Σπάρτῃ ποίει»

¹³⁸Αρ. «Πολιτικά» 1269 b.20 : «ἐπὶ δέ τῶν γυναικῶν ἐξημέληκεν. Ζῶσι γὰρ ἀκολάστως ἅπασαν ἀκολασίαν καὶ τρυφερῶς»

¹³⁹Πλουτ. «Λυκούργος» 18.4

Μια εξήγηση του φαινομένου ίσως να αποτελεί το γεγονός ότι οι κοπέλες διέμεναν με τους γονείς τους ως το γάμο τους και μάλιστα με τα θήλεα μέλη της οικογένειας(«ἢ τε δόμων ἔντοσθε φίλῃ παρὰ μητέρι μίμνει»¹⁴⁰). Η απουσία αυτή για ένα κορίτσι, της οποίας ο πατέρας ζει ως την ηλικία των 30 σε στρατώνες, ίσως αποτελεί έρεισμα που θα ωθήσει την έφηβη σε ομοφυλοφιλικές σχέσεις με μεγαλύτερη γυναίκα¹⁴¹. Αντιστοίχως, με τις ομοφυλοφιλικές σχέσεις, που συνέβαιναν στην Σπάρτη μεταξύ ανδρών, και αυτές οι συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ εφήβων και μεγαλύτερων γυναικών, συνέβαιναν στα πλαίσια εκπαίδευσης και ενηλικίωσης των κοριτσιών. Η αγωγή των αγοριών παρουσιάζει κοινά σημεία με την αγωγή των κοριτσιών¹⁴². Ορισμένοι, ωστόσο, μελετητές αντικρούουν την παραπάνω θέση. Η τάση προς την ομοφυλοφιλία δεν συνέβαινε για εκπαιδευτικούς λόγους¹⁴³.

Τέλος, τόσο οι φιλελεύθερες πρακτικές γάμου όσο και τα καταγεγραμμένα περιστατικά μοιχείας καθώς και η ιδέα περί ομοφυλοφιλίας, που αιωρείτο, δικαιολογεί απόλυτα την έλλειψη ιεροδούλων. Αντιστρόφως, μη ύπαρξη αγοραίου έρωτα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως απόδειξη της υπάρχουσας ελευθεριότητας στην Σπάρτη¹⁴⁴ και να δικαιώσει την εικόνα που περιγράφει ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά» του.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΤΕΡΑ-ΚΟΡΗΣ

Η πιθανή ύπαρξη ομοφυλοφιλικών σχέσεων μεταξύ γυναικών καθώς και η απουσία των ανδρών για μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν σήμαινε την απίθανη περίπτωση ανάπτυξης στενών σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Η εκπαίδευση των γυναικών τις καθιστούσε δυναμικές και εύστροφες. Το παραπάνω σε συνδυασμό με την απουσία άρρενων παιδιών στην οικογένεια ή σε συνδυασμό με την κοινωνική τους θέση (π.χ βασίλισσες), θα αποτελούσαν αιτίες δημιουργίας άρρηκτων δεσμών μεταξύ πατέρων και κορών. Σχετικό περιστατικό παρουσιάζει ο Ηρόδοτος λίγο πριν το ξέσπασμα της Ιωνικής επανάστασης. Ο Αρισταγόρας ζητά τη συνδρομή του Σπαρτιάτη βασιλιά, Κλεομένη, και τότε η μικρή του κόρη, Γοργώ, «ηὐδάξατο» φοβούμενη ότι ο ξένος θα παρέσυρε τον πατέρα της. Η αντίδραση του Κλεομένη υπήρξε απρόσμενη: «ἤσθεις τοῦ παιδίου τῇ παραινέσει», εγκατέλειψε το δωμάτιο¹⁴⁵. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά παραδείγματα που να αναφέρονται στις σχέσεις πατέρων-θυγατέρων σε αντίθεση με τις μαρτυρίες οι οποίες σχετίζονται με τους δεσμούς μητέρων και γιων.

¹⁴⁰ Ησιοδ. «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» 520

¹⁴¹ Cartledge, P, «*Spartan Wives: Liberation or Licence?*» CQ 31, 1981, 90-91

¹⁴² Page, P.L, «*Alcman. The Partheneion*», (Oxford, 1951) σ. 66

¹⁴³ Calame, C, «*les chœurs de jeunes filles en Grèce archaïque*», Rome, 1977, 433-6

¹⁴⁴ Cartledge, P, «*Spartan Wives: Liberation or Licence?*» CQ 31, 1981 σ.π

¹⁴⁵ Ηροδ. 5.51

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΗΤΕΡΩΝ-ΓΙΩΝ

«Μόνοι γάρ τίκτομεν ἄνδρας¹⁴⁶» είναι η αγέρωχη απάντηση της Γοργούς σε έκπληκτη γυναίκα , η οποία τολμά να τη ρωτήσει πώς οι Σπαρτιάτισσες γυναίκες εξουσιάζουν τους άνδρες. Ο Πλούταρχος μέσα από την φράση αυτή καταδεικνύει τις στενές σχέσεις μεταξύ μητέρας-γιου.

Οι Σπαρτιάτισσες γυναίκες –μητέρες ανέτρεφαν τους γιους τους σύμφωνα με τα έθιμα και τις προσδοκίες της πολεμικής κοινωνίας τους. Οι ίδιες, όπως φαίνεται φημίζονταν για τον ενθουσιασμό που επεδείκνυαν όταν οι γιοι τους θυσιάζονταν για το καλό της πόλης. Αντί, λοιπόν, να θρηνούν, υπερηφανεύονταν για τη γενναιότητα αυτή που είχε οδηγήσει τα παιδιά τους σ' αυτή τη μοίρα.

Στην Σπάρτη κτερίσματα και θρήνοι ήταν ελεγχόμενα σε αντίθεση με άλλες πόλεις-κράτη, όπως η Αθήνα. Κάποιες φορές το μέτρο αυτό ίσχυε στην υπερβολή του. Αναφορικά με το παραπάνω , ο Αιλιανός αναφέρει πως όταν η Μεσσηνία κατακτήθηκε από τους Σπαρτιάτες , οι ελεύθερες γυναίκες εξαναγκάστηκαν στο να θρηνούν όλους τους άνδρες ασχέτως συγγένειας ή σχέσης(«Λακεδαιμόνιοι Μεσσηνίων κρατήσαντες τῶν μὲν γινομένων ἀπάντων ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ τὰ ἡμίση ἐλάμβανον αὐτοί, καὶ τὰς γυναῖκας τὰς ἐλευθέρας ἐς τὰ πένθη βαδίζειν ἠνάγκαζον καὶ τοὺς ἄλλοτρίους καὶ μηδὲν σφισιν προσήκοντας νεκροὺς κλάειν.»¹⁴⁷).

Άλλο ένα παράδειγμα σχέσης μητέρας-γιου αποτελεί η Θεανώ , μητέρα του «προδότη» βασιλιά ,Παυσανία. Όταν ο γιος της αναγκάστηκε να ζητήσει άσυλο στο ιερό της Χαλκιοίκου Αθηνάς, η Θεανώ όχι μόνο δεν παρακάλεσε για τη ζωή του γιου της αλλά «λέγεται τὴν μητέρα τοῦ Παυσανίου καταντήσασαν εἰς τὸ ἱερόν ἄλλο μὲν μηδὲν μήτ'εἶπεν μήτε πρᾶξαι , πλίνθον δέ βαστάσασαν ἀναθεῖναι κατὰ τὴν εἰς τὸ ἱερόν εἴσοδον, καὶ τοῦτο πράξασαν ἐπανελθεῖν εἰς τὴν ἰδίαν οἰκίαν»¹⁴⁸. Η μητέρα αποδεικνύεται δικαστής και εκτελεστής της θανατικής ποινής , την οποία η ίδια επιβάλλει στο παιδί της.

Ο Αιλιανός πάλι αποδεικνύει την ελεγχόμενη έκφραση συναισθημάτων των γυναικών όταν αναφέρει ότι « αἱ Λακεδαιμονίων μητέρες , ὅσαι ἐπυνθάνοντο τοὺς παῖδας αὐτῶν ἐν τῇ μάχῃ κείσθαι , ἀλλὰ αὖται γε ἀφικόμεναι τὰ τραύματα αὐτῶν ἐπεσκόπουν τὰ τε ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὀπισθεν» και όταν αντιλαμβάνονταν ότι το σώμα του γιου τους έφερε περισσότερα τραύματα στην πλάτη , αποσύρονταν και θρηνούσαν μυστικά¹⁴⁹.

¹⁴⁶Πλουτ. «Λυκούργος» 14.4

¹⁴⁷Αιλ. «Ποικίλη Ιστορία»6.1

¹⁴⁸Διοδ. «Ιστορική Βιβλιοθήκη»11.45.6

¹⁴⁹Αιλ. «Ποικίλη Ιστορία» 12.21 : «εἰ δὲ ἐτέρως εἶχον τῶν τραυμάτων, ἐνταῦθα αἰδοῦμεναι καὶ θρηνοῦσαι καὶ ὥς ἐνὶ μάλιστα λαθεῖν σπεύδουσαι ἀπηλλάττοντο, καταλιπούσαι τοὺς νεκροὺς ἐν τῷ πολυανδρίῳ θάψαι, ἢ λάθρα ἐς τὰ οἰκεῖα ἡρία ἐκόμιζον αὐτοὺς»

Την καταπίεση των γυναικών ως προς τα συναισθήματά τους φαίνεται να αποδεικνύει και η κατάσταση , όπως διαμορφώθηκε μετά την ήττα των Λεύκτρων. Οι γυναίκες διατάχθηκαν να μην θρηνούν ενώ την επόμενη μέρα οι συγγενείς των νεκρών εμφανίστηκαν δημοσίως «φρονήματος μεστοί και γήθους» εν αντιθέσει με τους συγγενείς όσων είχαν επιζήσει , οι οποίοι περιφέρονταν λυπημένοι («οἱ δὲ τῶν σωζομένων καὶ τῶν τεθνεώτων, ὥσπερ ἐπὶ πένθει μετὰ τῶν γυναικῶν οἴκοι διέτριβον»¹⁵⁰).

Οι Σπαρτιάτισσες μητέρες ήταν παραδειγματικές γυναίκες και δεν ανέχονταν πράξεις δειλίας από τους γιους τους. Μέσα στα «Λακωνικά αποφθέγματα» ο Πλούταρχος αναφέρει πολλές τέτοιες περιπτώσεις , οι οποίες αποτελούν δείγματα ισάξια πατριαρχική εξουσίας και ρωμαϊκού δικαίου¹⁵¹. Συγκεκριμένα , η Δαμάτρια σκότωσε το γιο της όταν αυτός επέστρεψε στην Σπάρτη με τη φήμη του δειλού και αναξίου. Στον τάφο της γράφτηκε το εξής: Τον Δαμάτριο που παρέβη τους νόμους σκότωσε η μάνα του. Η Λακεδαιμόνια τον Λακεδαιμόνιο. («Δαματρία τόν υἱόν δειλόν και ἀνάξιον ἐαυτῆς ἀκούσασα, παραγενόμεον ἀνείλε. Τό δ' ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτῆς τόδε, τόν παραβάντα νόμους Δαμάτριον ἔκτανε μάτηρ ἢ Λακεδαιμονία τόν Λακεδαιμόνιον»¹⁵²)

Άλλη Σπαρτιάτισσα σκότωσε , επίσης τον λιποτάκτη γιο της. «οὐκ ἔμόν τό φῖτυμα» ἔλεγε και συνέχιζε αποκηρύσσοντας το από παιδί της: «ἔρρε κακόν φῖτυμα διά σκότος οὔ διά μῖσος Εὐρώτας δειλαῖς μηδ' ἐλάφοισι ῥέοι ἀχρεῖον σκυλάκευμα κακά μερίς ἔρρε ποθ' Ἄιδαν ἔρρε τό μή Σπάρτας ἄξιον οὐδ' ἔτεκον»¹⁵³»

«Τους δειλούς ας κλαίνε, εγώ , τέκνον μου, αδάκρυτη σε θάβω, εσένα , που είσαι γιος δικός μου και της Σπάρτης»¹⁵⁴» είναι τα λόγια μητέρας ,της οποίας ο γιος σκοτώθηκε τιμημένα στο πεδίο της μάχης.

Κάποιες φορές οι Σπαρτιάτισσες μητέρες εμφανίζονται πολύ σκληρές προς τα ζώντα τέκνα τους όταν πρόκειται να τα συμβουλευσουν. «κακά φάμα τευ κακκέχυται. ἢ ταύταν νυν ἔκνιψαι ἢ μή ἔσο»¹⁵⁵» προτρέπει μια μητέρα που έμαθε πως ο γιος της ξέφυγε από τον εχθρό. Του ξεκαθαρίζει ή να «ξεπλύνει την ντροπή ή να μην υπάρχει» .

Κάποια άλλη μητέρα ,της οποίας οι γιοι ξέφυγαν από τη μάχη και κατέφυγαν κοντά της ,τούς ρώτησε που κατευθύνονται δείχνοντας την κοιλιά της : «ποῦ , φησίν, ἦκετε δραπετεύσαντες, κακά ἀνδράποδα ;ἢ δεῦρο ὅθεν ἐξέδυτε καταδυσόμενοι»¹⁵⁶».

¹⁵⁰Πλουτ. «Αγροσίλαος»29.7

¹⁵¹Pomeroy, S, «Spartan Women», Oxford, 2002 ,σ. 107

¹⁵²Πλουτ. «Λακωνικών αποφθέγματα» 240

¹⁵³Πλουτ. «Λακωνικών αποφθέγματα» 241.1

¹⁵⁴Πλουτ. «Λακωνικών αποφθέγματα» 241 .2: «δειλοί κλαίεσθωσαν, ἐγὼ δὲ σέ , τέκνον ἄδακρυς θάπτω τόν ἔμόν καὶ Λακαδαίμονιον»

¹⁵⁵Πλουτ. «Λακωνικών Αποφθέγματα» 241.3

¹⁵⁶Πλουτ. «Λακωνικών Αποφθέγματα»241.4

Μία άλλη μητέρα βλέποντας το γιο της να πλησιάζει , ρώτησε: « τι πράττει ἡ πατρίς;» Στο άκουσμα της απάντησης : «πάντες ἀπολώλασι» εκείνη τον σκότωσε επιτόπου σηκώνοντας επάνω του κεραμίδι («κεραμίδα ἄρασα ἔπαφῆκεν αὐτῷ καί ἀνεῖλεν»). Οι τελευταίες της λέξεις ήταν: «σέ οὖν κακάγγελον ἔπεμψαν ἡμῖν;¹⁵⁷». Ουδείς στέργει ἄγγελον κακῶν ἐπῶν.Ακόμα κι αν πρόκειται για μια μητέρα...

Τα «Λακαινών αποφθέγματα» βρίθουν τέτοιων παραδειγμάτων. Γνωστή πάντως είναι η προτροπή των γυναικών προς τους γιους τους: «ἢ τάν ἢ ἐπὶ τᾷς»¹⁵⁸. Η υπερηφάνεια τους ήταν γνωστή. Κάποτε κάποια γυναίκα από την Ιωνία υπερηφανευόταν για τα πολυτελή της ρούχα τα οποία η ίδια είχε υφάνει. Μια Λάκαινα αντί αυτών τῆς ἔδειξε τους τέσσερεις γιους της οι οποίοι είχαν ανατραφεί σωστά κι είπε πως τέτοιας λογῆς πρέπει να είναι τα επιτεύγματα μιας σωστής και ενάρετης γυναίκας και γι αυτά πρέπει να περηφανεύεται¹⁵⁹.

Οι Σπαρτιάτισσες , όπως θα ειπωθεί παρακάτω μπορούσαν να διαχειρίζονται τις περιουσίες τους και ζώντας σ ένα στρατιωτικό κράτος, να νιώθουν προστατευμένες. Άλλωστε , για την Σπάρτη τα τείχη της ήταν οι άνδρες της. Μια ενδεχόμενη ήττα τόσο από εξωτερικούς εχθρούς όσο κι από εσωτερικούς (όπως οι πολυάριθμοι εἰλωτες) , θα φάνταζε τρομακτική. Επομένως, είναι απόλυτα λογικό να λειτουργούν κατ' αυτό τον τρόπο και να προτρέπουν τα παιδιά τους προς την αρετή ή να τα τιμωρούν αν αποκλίνουν από εκείνη.

¹⁵⁷Πλουτ. «Λακαινών Αποφθέγματα» 241.5

¹⁵⁸Πλουτ. «Λακαινών Αποφθέγματα» 241.6

¹⁵⁹Πλουτ. «Λακαινών Αποφθέγματα» 241.9 «Λάκαινα ἐπιδείξασα τοὺς τέτταρας υἱοὺς ὄντας κοσμιωτάτους, «τοιαῦτα, ἔφη, δεῖ εἶναι τὰ τῆς καλῆς καὶ ἀγαθῆς γυναικὸς ἔργα καὶ ἐπὶ τούτους ἐπαίρεσθαι καὶ μεγαλαυχεῖν»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο -ΘΡΗΣΚΕΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ

Ο όρος «θρησκεία» γενικά δηλώνει τη σχέση του ανθρώπου με το ιερό. Το ιερό ως έννοια κατανοήθηκε κατά την ανθρώπινη πορεία με ποικίλους τρόπους. Κυρίως καταξιώθηκε στις συνειδήσεις των ανθρώπων ως θεός, δηλαδή η υπερφυσική εκείνη δύναμη, η οποία είναι υπεύθυνη για την δημιουργία της επίγεια ζωής. Η σχέση με τους θεούς εκφράστηκε μέσω της τέχνης, μέσω ηθικών κωδίκων αλλά πρωτίστως μέσα από τις λατρείες.

Οι Έλληνες λάτρευαν τους ίδιους θεούς με ελάχιστες διαφορές. Στην Αθήνα σημαντικό ρόλο κατείχε η οικιακή λατρεία. Στη Σπάρτη, λόγω της έμφασης στο δημόσιο χώρο, οι ιδιωτικές λατρείες ήταν άγνωστες. Όσες σπαρτιατικές λατρείες απηχούσαν σε γυναίκες αποδέκτες, σχετιζόνταν με πτυχές της γυναικείας ζωής, όπως η ομορφιά, η υγεία και η γονιμότητα. Έτσι, στη Σπάρτη, οι γυναίκες πρωτοστατούσαν στις λατρείες του Διονύσου, της Ειλειθυίας, της Αρτέμιδος και της Ελένης. Υπήρχε, βέβαια και η περίπτωση συμμετοχής τους με τους άνδρες στα Υακίνθια.

Η συμμετοχή των γυναικών αφορούσε σε χορό, άσματα, συμμετοχή σε αγώνες δρόμου, σε πομπές με άρματα και σε ύφανση ενδυμάτων για τα είδωλα των θεών.

ARTEMIS OPΘIA

Η θεά της γονιμότητας τόσο σε ανθρώπους όσο και στα ζώα. Θεωρείται ότι προστάτευε τις μητέρες αλλά και τα παιδιά («Κουροτρόφος θεά»). Ο μύθος περί ξοάνου φερμένου από την χώρα των Ταύρων¹⁶⁰, καταδεικνύει τις ανατολικές καταβολές της λατρείας της. Ο Αλκμάν την αναφέρει ως «Ορθία»¹⁶¹ ενώ ο Πausανίας θεωρεί ότι την ονομάζουν έτσι γιατί το άγαλμά της βρέθηκε σε μια λόχμη από λυγαριές, η οποία και τυλίχθηκε γύρω του στήνοντάς το όρθιο («καλοῦσι δέ οὐκ Ὀρθίαν μόνον ἀλλὰ καὶ Λυγοδέσμον τήν αὐτήν, ὅτι ἐν θάμνῳ λύγων εὗρεθι, περιειληθεῖσα δέ ἡ λύγος ἐποίησε τό ἄγαλμα ὀρθόν»¹⁶²).

Το ιερό της Ορθίας βρισκόταν κοντά στην όχθη του ποταμού, Ευρώτα, κοντά σε χώρο, όπου ασκούσαν τα παιδιά. Ο Θησέας σε εκείνο το ιερό βρήκε την Ελένη να χορεύει όταν την απήγαγε¹⁶³. Από το παραπάνω περιστατικό κι από τους στίχους του Αλκμάνος διαφαίνεται πως οι παρθένες έψαλλαν ύμνους και χόρευαν πολλές φορές υπό την εποπτεία ανδρών ποιητών, όπως ο ίδιος ο Αλκμάν.

¹⁶⁰Πaus 3.16.7: «τὸ ξόανον δέ ἐκεῖνο εἶναι λέγουσιν ὃ ποτε Ὀρέστης καὶ Ἰφιγένεια ἐκ Ταυρικῆς ἐκκλέπτουσιν.» και 3.16.9 «τὸ ἐκ βαρβάρων εἶναι ξόανον»

¹⁶¹Αλκμάν «Παρθένειον 1» στ. 61

¹⁶²Πaus. 3.16.11

¹⁶³Πλουτ. «Θησεύς» 31.2: «ἦλθον μὲν εἰς Σπάρτην ἀμφοτέροι καὶ τήν κόρην ἐν ἱερῷ Ἀρτέμιδος Ὀρθίας χορεύουσιν κόρην ἀρπάσαντες ἔφυγον»

Η αρπαγή της Ελένης, όσο και η αντίστοιχη¹⁶⁴ από τον Μεσσήνιο Αριστομένη με στόχο τα λύτρα(«νεανίσκοι...πρός βίαν ἑτρέποντο τῶν παρθένων, Ἀριστομένους δέ ἀπείργοντος οὐ νομιζόμενα Ἑλλησι δρῶντας οὐδένα ἔποιοντο λόγον, ὥστε ἠναγκάσθη καὶ ἀποκτεῖναι τοὺς παροινοῦντας...τάς δέ αἰχμαλώτους λαβὼν ἀπέλυσε χρημάτων πολλῶν...»¹⁶⁵), ἴσως υποδηλώνει ὅτι οἱ κοπέλες χόρευαν σε απομονωμένους χώρους, ὅπου δεν υπήρχε ἡ προστασία τῶν ἀνδρῶν.

Στα σύνορα Μεσσηνίας-Λακωνίας λατρευόταν ἡ Ἄρτεμις-Λιμναία(ἡ επωνυμία προήλθε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι λατρευόταν κοντὰ σε βαλτώδεις περιοχές).Ἡ Παλατινὴ Ανθολογία μνημονεύει μια ἀφιέρωση τῆς Τιμαρέτης, ἡ ὁποία δείχνει τὴ θεά ὡς προστάτιδα τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν κοριτσίστικη ἡλικία στὴν ἐνήλικη ζωὴ μέσω τοῦ γάμου:

Πριν ἀπὸ τὸ γάμο τῆς ἡ Τιμαρέτη ἀφιέρωσε τὰ κύμβαλα,

Τις κούκλες τῆς, τὸ ἀγαπημένο τῆς τόπι,

Και τὴ μαντίλα πού κρατοῦσε τὰ μαλλιά τῆς

Στὴν Ἀρτέμιδα Λιμνήτιδα,

Παρθένα αὐτὴ, σε θεὰ παρθένα, ὅπως ἀρμόζει.

Εσύ θεά, ἡ θυγατέρα τῆς Λητοῦς, τὸ χέρι σου ν' ἀπλώσεις

Στὴν κόρη Τιμαρέτη ἐπάνω, καὶ ἀγνὴ νὰ τὴν κρατήσεις¹⁶⁶.

Οἱ χοροὶ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος ὀνομάζονταν «καλλαβίδες» ἢ «καλλαβίδια»¹⁶⁷. Οἱ «κυριτίλοι» φοροῦσαν μάσκες καὶ φαλλοὺς τόσο κατὰ τὴν εορτὴ τῆς Ἀρτέμιδος Κορυθαλίας ὅσο καὶ στὰ Τιθηνίδια¹⁶⁸. Τὰ «βαρυλλικά», ἐπίσης, ἦταν κωμικός, ἄσεμνος χορὸς πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα, τὸν ὁποῖο ἐκτελοῦσαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες φορώντας μάσκες πού ἀπεικόνιζαν χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντίθετου φύλου¹⁶⁹.

¹⁶⁴Παυσ 4.4.2: «Λακεδαιμόνιοι μὲν δὴ φασιν ὡς παρθένους αὐτῶν παραγενομένας ἔτι τὴν εορτὴν αὐτάς τε βιάσαντα ἄνδρες Μεσσηνίων...»

¹⁶⁵Παυσ 4.16.10

¹⁶⁶Παλατινὴ Ανθολογία 6.280

¹⁶⁷Liddell- Scott Τομ . 2: καλλαβίς=τὸ περισπᾶν τὰ ἰσχία ἢ γένος ὀρχήσεως ἀσχημόνως τῶν ἰσχύων κυρτουμένων.

¹⁶⁸Τὰ «Τιθηνίδια» ἦταν γιορτὴ γονιμότητος στὴ Σπάρτη γιὰ νὰ τιμηθοῦν οἱ τροφοί . Στὸ τέλος τῶν εορτῶν οἱ τροφοὶ ἔφερναν τὰ ἀρσενικὰ παιδιὰ στὸ ἱερὸ τῆς Κορυθαλίας Ἀρτέμιδος .

¹⁶⁹Πολυδ. 4.104

ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ

Πάλι πρόκειται για θεά της γονιμότητας και κυρίως του τοκετού. Τα ιερά της βρίσκονταν στην περιοχή του Δρόμου και στις όχθες του Ευρώτα για ευνόητους λόγους(«ού πόρρω δέ τῆς Ὀρθίας ἔστιν Εἰλειθυίας ἱερὸν¹⁷⁰»). Η Ειλειθυία θεωρήθηκε θεότητα («νομίσαι θεόν») και ανοικοδομήθηκε ναός προς τιμήν της «ἔκ Δελφῶν μαντεύματος»¹⁷¹.

ΕΛΕΝΗ

Ὅπως περιγράφει ο Πausανίας «Θεράπνη δέ ὄνομα μὲν τῷ χωρίῳ γέγονεν ἀπὸ τῆς Λέλεγος θυγατρὸς, Μενελάου δέ ἔστιν ἓν αὐτῇ ναός, καὶ Μενέλαον καὶ Ἑλένην ἔνταῦθα ταφῆναι λέγουσιν¹⁷²».

Οι λατρεῖες της Ελένης και της Αρτέμιδος Ορθίας ἐμοιαζαν σε πολλά σημεῖα. Το ιερό της βρισκόταν πολύ κοντά στο χώρο ἀθλησης κοριτσιῶν και αγοριῶν. Τα «Ελένεια» ἦταν γιορτὴ της ἀνοίξης ὅπου παρθένες ἀλειφαν ἓνα πλατάνι με ελαιόλαδο. «καταθήσομεν ἔς πλατανιστόν, πρῶτα δ' ἄργυρέας ἔξ Ὀλπίδος ὕγρον ἄλειφαρ λαζόμεναι σταξεῦμες ὑπὸ σκιερὰν πλατανιστόν.», υμνεῖ ο Θεόκριτος στα Ειδύλλια του¹⁷³. Η λατρεία της πρώτης νύφης Ελένης σχετιζόταν πάλι με τη μετάβαση στην ἐνήλικη ζωή του κοριτσιού.

ΔΙΟΝΥΣΟΣ

Εορτές με αγώνες δρόμου ὀργάνωναν οι ἱερεῖες του Διονύσου στη Σπάρτη, οι οποίες ὀνομάζονταν «Λευκιππίδες». Οι «Λευκιππίδες» ἦταν υπεύθυνες και για την ὑφανση του ἐνδύματος που προοριζόταν για το ξόανο του θεοῦ. Το ὄνομα των ἱερειῶν προήλθε ἀπὸ το μῦθο της ἀρπαγῆς της Ἰλάειρας και της Φοίβης ἀπὸ τους Κάστορα και Πολυδεύκη που ὀδήγησε σε γάμο. Το παραπάνω συμβάν θυμίζει τη σπαρτιατικὴ γαμήλια τελετουργία, κατὰ την ὁποία ο σύζυγος ἀρπαζε τη νύφη.

Κοντά στον Ταῦγετο βρισκόταν ἓνας ναός του Διονύσου με ξόανα μέσα κι ἔξω ἀπὸ το ιερό. Η λατρεία του θεοῦ στο συγκεκριμένο χώρο φαίνεται ὅτι προοριζόταν μόνο για γυναῖκες καθώς το ἐντὸς του ναοῦ ξόανο ἦταν ὀρατό μόνο σε ὅσες γυναῖκες θα τελοῦσαν μυστικὲς τελετουργίες¹⁷⁴.

¹⁷⁰Πaus 3.17.1

¹⁷¹Πaus 3.17.1

¹⁷²Πaus 3.19.9

¹⁷³Θεοκρίτου, «*Ελένης Επιθαλάμιος*» 18.43-46

¹⁷⁴Calame,C, «*les chœurs de jeunes filles en Grece archaïque*», Rome, 1977σ. 271-76

ΑΠΟΛΛΩΝ

Οι γυναίκες βρίσκονταν σε πρώτη θέση σε ό,τι αφορούσε στον εορτασμό των «Υακινθίων» προς τιμήν του θεού Απόλλωνα. Οι γυναίκες ύφαιναν το χιτώνα του Απόλλωνα, το οποίο και δώριζαν στο θεό κατά τη διάρκεια των εορτών¹⁷⁵. Τα «Υακίνθια» εορτάζονταν στην περιοχή των Αμυκλών. Από την ονομασία γίνεται φανερό ότι οι κάτοικοι τιμούσαν τον Υάκινθο, θεότητα συνδεδεμένη με τη βλάστηση αλλά και τον Κάτω Κόσμο. Στην πορεία των χρόνων ο Υάκινθος ταυτίστηκε με το θεό Απόλλωνα. Η ιστορία που σχετίζει τους δύο θεούς είναι γνωστή και δε θα αναφερθούμε σε αυτήν. Οι εορτασμοί διαρκούσαν τρεις μέρες και περιελάμβαναν ως και μοιρολόγια και υμνωδίες προς το θεό. Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη μέρα, η οποία θεωρείτο πένθιμη, προσφέρονταν χοές και τα μέλη της θρησκευτικής κοινότητας δειπνούσαν ακολουθώντας ειδικό τυπικό. Οι χοροί και οι διασκεδάσεις ήταν απαγορευμένες καθώς ήταν ημέρα πένθους σχετιζόμενη με το θάνατο του Υακίνθου. Κατά τη δεύτερη μέρα, η οποία ήταν πολύ πιο χαρούμενη, τ' αγόρια έψελναν ύμνους κι έπαιζαν κιθάρα, αυλό και ίππευαν. Στην επιβλητική πομπή στην «Υακινθίδος ὁδόν» και ενώπιον ολόκληρης της πόλης, ορισμένα κορίτσια μεταφέρονταν με διακοσμημένες άμαξες («ἐπὶ καννάθρων»), ενώ άλλα έπαιρναν μέρος σε αρματοδρομίες. Τα άρματα είχαν τη μορφή αιγών και ελαφιών και παρέπεμπαν στην ιδιότητα της θεάς Αρτέμιδος ως προστάτιδας της άγριας φύσης¹⁷⁶. Στο κέντρο της πομπής βρισκόταν ο χιτώνας του θεού, τον οποίο ύφαιναν οι γυναίκες. Οι γιορτές περιελάμβαναν επίσης παννύχιους χορούς και ύμνους όπως γίνεται γνωστό και οαπό τον Ευριπίδη ¹⁷⁷:

« Ἦπου κόρας ἄν ποταμοῦ

Παρ' οἶμα Λευκιπίδας ἥ πρό ναοῦ

Παλλάδος ἄν λάβοις

Χρόνῳ ξυνελθοῦσα χοροῖς

ἥ κώμοις ὑακίνθου

νύχιον ἔς εὐφροσύναν,

ὄν ἔξαμιλλησάμενος

τροχῶν τέρμονα δίσκου

ἔκανε Φοῖβος τῶ Λακαίνῃ

γῶ βούθυτον ἄμεραν.

¹⁷⁵Παυσ 3.16.2 «ὕφαινουσι δὲ κατὰ ἔτος αἱ γυναῖκες τῷ Ἀπόλλωνι χιτῶν αὐτῷ ἐν Ἀμύκλαις, καὶ τὸ οἶκημα ἔνθα ὕφαινουσι χιτῶνα ὀνομάζουσι»

¹⁷⁶Παυσ 3.19.1-5

¹⁷⁷Ευρ «Ελένη» στ, 1465-74

ΑΘΗΝΑ

Η Αθηνά πολιούχος ήταν προστάτιδα της πόλης, όπως μαρτυρά και ο περιηγητής, Πausανίας («ένταῦθα Ἀθηνᾶς ἱερὸν πεποιήται Πολιούχου καλουμένης καὶ Χαλκιοίκου τῆς αὐτῆς¹⁷⁸»). Ο τίτλος «Χαλκιοίκος» αποδιδόταν στις χάλκινες επενδύσεις του ναού, ο οποίος «Τυνδάρεως καθά λέγουσιν ἦρξατο¹⁷⁹». Αργότερα τα παιδιά του επιμελήθηκαν το ναό, «ἐξ Ἀφιδναίων λάφυρα» και «ἐποίησαντο ἄγαλμα Ἀθηνᾶς χαλκοῦν». Κοντά στο ναό βρισκόταν το ἄγαλμα της Ευρυλεωνίδας, νικήτριας των Ολυμπιακών αγώνων («πρὸς δὲ τῷ Σκηνώματι ὀνομαζομένῳ γυναικὸς ἐστὶν εἰκὼν, Λακεδαιμόνιοι δὲ Εὐρυλεωνίδα λέγουσιν εἶναι :νίκην δὲ Ἴππων συνωρίδι ἀνείλετο Ὀλυμπικὴν»¹⁸⁰). Εκεί βρήκε τραγικό θάνατο ο ικέτης βασιλιάς Πausανίας.

ΑΦΡΟΔΙΤΗ

Η Αφροδίτη εορταζόταν με ποικίλες μορφές. Η μητέρα της νύφης θυσίαζε στην Αφροδίτη-Ήρα («ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης-Ήρας. ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένην νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν»¹⁸¹).

Ἄλλη μια Αφροδίτη υπήρχε με την επωνυμία «Μορφώ» («ἐπὶ δὲ αὐτῷ ναὸς ἀρχαῖος καὶ Ἀφροδίτης ξόανον ὠπλισμένης. Ναῶν δὲ ὧν οἶδα μόνῳ τούτῳ καὶ ὑπερῶν ἄλλο ἐπωκοδόμηται Μορφοῦς ἱερὸν»¹⁸²). Το ἄγαλμα όπως περιγράφει ο περιηγητής είχε περιέργως κάλυμμα και δεσμά στα πόδια, τα οποία είχαν τοποθετηθεῖ, σύμφωνα με την παράδοση, από το μυθικό βασιλιά, Τυνδάρεω («περιθεῖναι δὲ οἱ Τυνδάρεων τὰς πέδας φασὶν ἀφομοιοῦντα τοῖς δεσμοῖς» για να αποδείξει «τῶν γυναικῶν βέβαιον»¹⁸³.) Από το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή ο βασιλιάς Τυνδάρεως επεδίωξε συμβολικά να υποδείξει το φρόνιμο της γυναικείας φύσεως καθώς και την υποταγή των γυναικῶν στα ἄρρενα μέλη της κοινότητας, ίσως να διαφαίνεται και η ζωνηρή, δραστήρια φύση των Σπαρτιατισσών.

Ο ναός της «Οπλισμένης Αφροδίτης» αποδίδεται και σε ένα άλλο γεγονός. Σύμφωνα με ο θρύλο και κατά τη διάρκεια των Μεσσηνιακών πολέμων, όταν οι Μεσσήνιοι εισέβαλαν στη Σπάρτη, εν απουσία ανδρῶν, η Τελέσιλλα «ὄπλα ἀθροίσασα τὰς ἄκμαζούσας ἡλικίας τῶν γυναικῶν ὤπλιζεν». Μ αυτό τον τρόπο οι γυναίκες κατάφεραν να νικήσουν τους εισβολεῖς¹⁸⁴. Στη συνέχεια, όταν επέστρεψαν οι Λακεδαιμόνιοι, βλέποντας τις γυναίκες οπλισμένες σαν ἄνδρες πίστεψαν πως πρόκειται για εχθρό και τους επιτέθηκαν «φρονήσαντες ὥς καὶ διαφθείραςί σφισι τὰς γυναῖκας». Το τέλος, όμως, αποδεικνύεται

¹⁷⁸Πaus 3.17.2

¹⁷⁹Πaus 3.17.2

¹⁸⁰Πaus 3.17.6

¹⁸¹Πaus 3.13.9

¹⁸²Πaus 3.15.10

¹⁸³Πaus 3.15.11

¹⁸⁴Πaus 2.20.9

αίσιο με την εμφάνιση των γυναικών δίχως πολεμικές στολές. Προς τιμήν αυτού του γεγονότος ανεγέρθηκε ο ναός της οπλισμένης Αφροδίτης-προστάτιδας της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο –ΠΛΟΥΤΟΣ και ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

ΠΛΟΥΤΟΣ

Ο πλούτος που σχετίζεται με τις γυναίκες πρέπει να ήταν δεδομένος τουλάχιστον πριν τους Μεσσηνιακούς πολέμους. Σχετικές μαρτυρίες αντλούμε από την «Ιλιάδα» του Ομήρου. Εκεί, η Ελένη γνέθει με χρυσή ρόκα ενώ φέρνει από την Τροία πλήθος πολύτιμων υφασμάτων τα οποία και πολλαπλασιάζονται¹⁸⁵. Ο Αλκμάν πάλι αναφέρεται σε κοπέλες, οι οποίες μνημονεύουν πολύτιμα κοσμήματα και αντικείμενα όπως ενδύματα πορφυρά («ούτε γάρ το πορφύρας»), βραχιόλια («ούτε ποικίλος δράκων παγχρύσιος») χρυσά διαδήματα («ούδέ μίτρα Λυδία νεανίδων»), αρώματα, ασήμι και ελεφαντόδοντο¹⁸⁶. Ο Ευριπίδης, τέλος, στην «Ανδρομάχη» αναφέρεται στα χρυσά κοσμήματα(«κόσμον μὲν ἄμφι κρατὶ χρυσέας χλιδῆς») της Ερμιόνης, στα φορέματα(«ποικίλων πέπλων») και τα γαμήλια δώρα της(«ἄλλ' ἔκ Λακαίνης Σπαρτιάτιδος χθονός Μενέλαος ἡμῖν ταῦτα δωρεῖται πατήρ πολλοῖς σὺν ἔδνοις, ὥστε ἔλευθεροστομεῖν»¹⁸⁷). Κοσμήματα του 7^{ου} αιώνα βρίσκονται στο ναό της Αρτέμιδος άρα οι περιγραφές αναφέρονται σε πραγματικά στοιχεία¹⁸⁸.

Μετά το Β' Μεσσηνιακό πόλεμο απαγορεύθηκε η κυκλοφορία χρυσού-αργύρου. Ο Ξενοφών, μάλιστα, μάς ενημερώνει ότι «χρυσίον γε καὶ ἀργύριον ἐρευνᾶται, καὶ ἄν τι που φανῇ, ὃ ἔχων ζημοῦται»¹⁸⁹. Όταν δε βρισκόταν ο ίδιος στη Σπάρτη είχε παρατηρήσει πόσο «φοβούμενους χρυσίον ἔχοντας φαίνεσθαι»¹⁹⁰. Μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, ωστόσο, αρχίζει να εμφανίζεται απληστία ακόμα και στις γυναίκες, οι οποίες επιθυμούν τα εισαγόμενα ενδύματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Λύσανδρος, ο οποίος λαμβάνει όλα τα φορέματα που του προσφέρει ο Διονύσιος των Συρακουσών για την κόρη του¹⁹¹ παρά της αξίας του λιτού σπαρτιατικού κράτους.

¹⁸⁵Ομήρου «Ιλιάδα» 6. 289-92 «αὐτὴ δ' ἔς θάλαμον κατεβήσετο κηώνετα, ἐνθ' ἔσαν οἱ πέπλοι παμποῖκιλα ἔργα γυναικῶν Σιδονίων. Τὰς αὐτὸς Ἀλέξανδρος θεοειδὴς ἤγαγε Σιδονίηθεν ἐπιπλῶς εὐρεα πόντον, τὴν ὁδὸν ἦν Ἑλένην περὰν ἤγαγε εὐπατέρειαν.»

¹⁸⁶Αλκμάν «Παρθένειον 1» στ.64-69

¹⁸⁷Ευρ «Ανδρομάχη» στ. 147-53

¹⁸⁸ Droops, J.P, " *The Bronzes* στο Dawkins, ΑΟ, σ. 196-202.

¹⁸⁹Ξεν «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 7.6

¹⁹⁰Ξεν «Λακεδαιμονίων Πολιτεία» 14.3

¹⁹¹Πλουτ. «Λύσανδρος» 2.5

ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ

Εν αντιθέσει με τις Αθηναίες , οι οποίες δεν είχαν κανένα δικαίωμα κατοχής ή διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων (δηλαδή της προίκας και χρημάτων) , τα πράγματα για τις Σπαρτιάτισσες είναι διαφορετικά.

Η προίκα ως θεσμός δεν υφίστατο στη Σπάρτη. Τουναντίον υπήρχε ειδική νομοθεσία του Λυκούργου που απαγόρευε την προίκα («ἀπρόικους ἐκδίδοσθαι»). Σκοπός αυτής της ρύθμισης ήταν τα φτωχά κορίτσια να μην εμποδίζονται ως προς το γάμο και οι πλούσιες κόρες να μην παντρεύονται κατ' αποκλειστικότητα για τα πλούτη τους¹⁹². Φυσικά, η πλουτάρχεια προσέγγιση μοιάζει κάπως ηθικολογική ,όπως αλλωστε πολλών φιλοσόφων στον ελληνικό κόσμο , οι οποίοι είτε δεν ενέκριναν τις προίκες είτε θεωρούσαν ότι έπρεπε αυτές να ελέγχονται. Πάνω στο ίδιο θέμα, μά λιστα, ο ίδιος ο Πλάτων στην «Πολιτεία» του περιγράφει μια συλλογική κοινωνία χωρίς ατομική ιδιοκτησία .

Στην πραγματικότητα η απαγόρευση της προίκας ίσως συμβάδιζε με τα οικονομικά οφέλη της πολιτείας. Άλλωστε , υπάρχει και το παράδειγμα του Λυσάνδρου . Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, η είδηση απουσίας προίκας ωθεί τους μνηστήρες να εγκαταλείψουν τις κόρες του¹⁹³ («...πένητος εὐρεθέντος ἀπειπᾶμένους ἐξημίωσαν, ὅτι πλούσιον μὲν νομίζοντες ἐθεράπευον, δίκαιον δὲ καὶ χρηστόν ἐκ τῆς πενίας ἐπιγνόντες ἐγκατέλιπον») πράγμα . το οποίο μάς κάνει να συμπεράνουμε ότι η απαγόρευση της προίκας είναι απλά ένας μύθος. Ο Πλούταρχος, πάλι, στις «Ερωτικές διηγήσεις» του αναφέρει την εκδίκηση μιας εξαγριωμένης γυναίκας , η οποία δεν κατάφερε να παντρέψει τις άπρoικες κόρες της¹⁹⁴.

Ο Αριστοτέλης εκτοξεύει έμμεσα ένα δριμύ «κατηγορώ» προς τις γυναίκες της Σπάρτης. Ο λόγος είναι η παρακμή της πολιτείας. Αναφέρει συγκεκριμένα ,στηριζόμενος σε στατιστικά στοιχεία, ότι από « τῶν πέντε μερῶν τὰ δύο»¹⁹⁵ ανήκαν στις γυναίκες και μάλιστα στις «επικλήρους». Εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι με τον όρο «επίκληρος» ή «πατρούχος» κατά τον Ηρόδοτο¹⁹⁶ εννοείται η χωρίς αρσενικά αδέρφια κόρη , που κληρονομούσε τον πατέρα της και ήταν υποχρεωμένη να παντρευτεί στενό συγγενή . Οι Αθηναίες ήταν προσωρινά κληρονόμοι και τα περιουσιακά στοιχεία περνούσαν στον επόμενο αρσενικό συγγενή-τακτική , η οποία οδηγούσε συχνά τους άνδρες να εγκαταλείπουν τη σύζυγό τους προκειμένου να οικειοποιηθούν την κληρονομιά ενός συγγενή. Στον αντίποδα, οι Σπαρτιάτισσες μπορούσαν να διατηρήσουν τα δικαιώματά τους στην πατρική τους περιουσία ως «πατρούχοι». Μάλιστα , μπορούσαν να αποκτήσουν και δικά τους περιουσιακά στοιχεία σε σημείο, μάλιστα, που την εποχή επί Άγιδος και Κλεομένη ο έγγειος πλούτος να ανήκει σε Σπαρτιάτισσες. Αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό αν αναλογιστεί κανείς ότι για τις Αθηναίες αναλογούσε το ένα έκτο της περιουσίας την

¹⁹²Πλουτ. «Λακωνικά Αποφθέγματα» 228a

¹⁹³Πλουτ. «Λύσανδρος» 30.5

¹⁹⁴Πλουτ. «Ερωτικές διηγήσεις» 775d: «πῦρ ἐνήκε.....τὰς θυγατέρας ἀπέσφαξε καὶ ἐπ' ἐκείνας ἐαυτήν»

¹⁹⁵Αριστ. «Πολιτικά» 1270^ο 24-30

¹⁹⁶Η' αλλιώς « πατρόοικος» σύμφωνα με τους νόμους της Γόρτυνας

ίδια στιγμή που για τις Σπαρτιάτισσες αναλογούσε το μισό όπως θα συνέβαινε και για τα άρρενα παιδιά¹⁹⁷. Ο πλούτος , σύμφωνα με το φιλόσοφο ,ίσως να ήταν ένας επιπλέον λόγος της πολιτικής επιρροής , που ασκούσαν οι ίδιες, στους άνδρες τους¹⁹⁸.

Ο Αριστοτέλης είναι πολύ σκληρός με τις γυναίκες της Σπάρτης καθώς τις θεωρεί υπαίτιες της πτώσης του σπαρτιατικού συστήματος που κάποτε μπορούσε να θρέψει περισσότερους οπλίτες ενώ κατά τη σύγχρονή του εποχή δεν μπορεί παραπάνω από χίλιους. Παραβλέπει ,όμως, ότι η ολιγανθρωπία της Σπάρτης οφείλεται σε άλλους παράγοντες όπως: οι συχνοί πόλεμοι εναντίον των γειτόνων της και η ύπαρξη πολλών ακτημόνων ελλείψει γης. Οι γάμοι μάλιστα μεταξύ ομομήτριων αδερφών φανερώνουν ένα καθαρά μέτρο πανικού προκειμένου να αντισταθμιστεί το πρόβλημα έλλειψης γης. Τέλος , θα πρέπει να επισημανθεί ξανά ότι άλλο είναι η «ολιγανθρωπία» από την οποία «έπασχαν» πάντα οι Σπαρτιάτες κι άλλο η κατοχή γαιοκτησίας από γυναίκες ως αίτιο της παρακμής του σπαρτιατικού συστήματος.

¹⁹⁷Hodkinson, «Property and Wealth in Classical Sparta»,Λονδίνο,2000, σ. 95-98

¹⁹⁸Αρ. «Πολιτικά». 1269b.30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο –σκέψεις

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ

Τα παραπάνω στοιχεία , όπως αλληλοσυμπληρώνονται και διασταυρώνονται , διαφωτίζουν αρκετά τη ζωή της Σπαρτιάτισσας γυναίκας. Η νεαρή Σπαρτιάτισσα είχε ισότιμο μερίδιο στην εκπαίδευση χωρίς ,όμως, να είναι περισσότερο τολμηρή ή ανδρεία σε σχέση με τις άλλες γυναίκες του Ελλαδικού χώρου. Η εκπαίδευσή της αυτή συνίστατο καθαρά στο ρόλο που θα διαδραμάτιζε ως σύζυγος και μητέρα του πολεμιστή . Κυκλοφορούσε ελεύθερη και ελαφρώς ντυμένη όχι από ελευθερία αλλά για να εξάπτει τη ορμή των άρρενων μελών που έπρεπε να συνεχίζουν βιολογικά τον οίκο τους. Μπορούσε να συνάπτει σχέσεις με πολλούς άνδρες αλλά όχι με δική της πρωτοβουλία και να έχει τη δική της περιουσία .

Υπάρχουν αντίθετες απόψεις σχετικά με το αν η ελευθερία των Σπαρτιατισσών είναι πραγματική ελευθερία ή όχι. Κάποιοι υποστηρίζουν πως δεν επρόκειτο παρά για μια φαινομενική ελευθερία κομμένη και ραμμένη στα μέτρα του στρατιωτικού κράτους που είχε ανάγκη από πολεμιστές για να επιβιώσει. Ο ίδιος ο Πλούταρχος αναφέρει «διά τās πολλās στρατείας τῶν ἀνδρῶν, ἓν αἷς ἤναγκάζοντο κυρίας ἀπολείπειν¹⁹⁹» . Υπάρχουν και οι άλλοι μελετητές που υποστηρίζουν ένθερμα την ελευθερία των γυναικών αυτών ακόμα κι αν πρόκειται για μια καθαρά προβληματική θέση. Το αν πρόκειται για πραγματική ελευθερία ίσως το αποκαλύπτει το καθεστώς μέσα στο οποίο ήταν αναγκασμένες να ζουν. Όπως έλεγε και η Σιμόν ντε Μποβουάρ « η ελευθερία συνίσταται στην ελεύθερη διαχείριση του εαυτού μας και όχι στην εξυπηρέτηση του συστήματος».Η σπαρτιατική αγωγή των γυναικών είχε βασικό χαρακτηριστικό την ενσωμάτωση τόσο των ιδίων όσο και των άρρενων μελών σε μια λειτουργική ομάδα που είχε ως γνώμονα το συμφέρον της πολιτείας. Επομένως , γίνεται φανερό ότι οι Σπαρτιάτισσες γυναίκες δε διέφεραν σημαντικά από την μειονεκτική θέση των άλλων γυναικών όπως αυτές εντάσσονταν στο πατριαρχικό δίκαιο.

¹⁹⁹Πλουτ. «Λυκούργος» .14.1

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο -ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η παρούσα εργασία θα συνδέσει τη ζωή της Σπαρτιάτισσας γυναίκας συγκριτικά με τη αντίστοιχη εκείνης στη Μακεδονία. Η σύνδεση αυτή δεν είναι αυθαίρετη μεταξύ δύο μη σχετιζομένων περιοχών. Η Μακεδονία φέρεται να έχει κοινές ρίζες με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Κατά την παράδοση, ο οίκος της δυναστείας των Αργεαδών κατάγεται από την περιοχή του Άργους. Σύμφωνα με τους μελετητές, στις αρχές του 5ου αιώνα, οι Τημενίδες αναγνωρίζονται ως Έλληνες από τους προϊσταμένους των Ολυμπιακών αγώνων,Ελλανοδίκες²⁰⁰. Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι είναι απόγονοι του ημίθεου γιου του Δία,Ηρακλή²⁰¹.Άλλοι μελετητές αναφέρουν περισσότερες λεπτομέρειες με τον Τήμενο, Ηρακλείδη βασιλιά του Άργους, να αφήνει το Άργος για την Ιλλυρία στα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Ο ίδιος αφού κατέλαβε την κοιλάδα της Μακεδονίας, έθεσε ως έδρα του νέου βασιλείου τις Αιγές κι έγινε ο πρώτος βασιλιάς των Μακεδόνων²⁰². Τα παραπάνω συμπεράσματα έχουν στηριχθεί σε αποσπάσματα των ιστοριών του Ηροδότου²⁰³ και είναι συναφή ως προς τον ιδρυτικό μύθο και την εξ Άργουςκαταγωγή των Μακεδόνων. Ακόμα

²⁰⁰Ηροδ. 5.22: « Έλληνες δὲ εἶναι τούτους τοὺς ἀπὸ Περδίκκεω γεγονότας, κατὰ περ αὐτοὶ λέγουσι, αὐτὸς τε οὕτω τυγχάνω ἐπιστάμενος καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖσι ὀπισθε λόγοισι ἀποδέξω ὥς εἰσὶ Ἕλληνες, πρὸς δὲ καὶ οἱ τὸν ἐν Ὀλυμπίῃ διέποντες ἄγωνα Ἑλλήνων οὕτω ἔγνωσαν εἶναι. Ἀλεξάνδρου γὰρ ἀρεθλεύειν ἐλομένου καὶ καταβάντος ἐπ’ αὐτὸ τοῦ το οἱ ἀντιθευσόμενοι Ἑλλήνων ἔξεργόν μιν, φάμεν οἱ οὐ βαρβάρων ἀγωνιστέων εἶναι τὸν ἄγωνα ἀλλὰ Ἑλλήνων. Ἀλέξανδρος δὲ ἐπειδὴ ἀπέδεξεὼς εἴη Ἀργεῖος, ἐκρίθητε εἶναι Ἕλληνα καὶ ἀγωνιζόμενος στάδιον συνεξέπιπτε τῷ πρώτῳ. ταῦτα μὲν νυν οὕτω κ ἡ ἐγένετο.»

²⁰¹Hammond, «*A History of Greece to 322 BC*», Oxford, 1986,σ.516

²⁰²Howatson,N.G.L and Harvey M.C, «*The Oxford Companion to Classical Literature*», Oxford, 1989,σ.339

²⁰³Ηροδ.8.137-139.3 : Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου τούτου ἑβδομος γενέτωρ Περδίκκης ἐστὶ ὁ κτησάμενος τῶν Μακεδόνων τὴν τυραννίδα τρόπῳ τοιῷδε ἕξ Ἀργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοῦς τῶν Τημένου ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβάλοντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν. ἐνθ’ αὐτὰ δὲ ἐθήτευον ἐπὶ μισθῷ παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὁ μὲν ἵππους νέμων, ὁ δὲ βοῦς, ὁ δὲ νεώτατος αὐτῶν Περδίκκης τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων. ἦσαν δὲ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες τῶν ἀνθρώπων ἀσθενέες χρήμασι, οὐ μόνον ὁ δῆμος. ἡ δὲ γυνὴ τοῦ βασιλέως αὐτὴ τὰ σιτία σφί ἐπεσσε. ὅπως δὲ ὀπτῶν, ὁ ἄρτος τοῦ παιδὸς τοῦ θητός, τοῦ Περδίκκεω, διπλήσιος ἐγένετο αὐτὸς ἑωυτοῦ. ἐπεὶ δὲ αἰεὶ τώτῳ τοῦτο ἐγένετο, εἶπε πρὸς τὸν ἄνδρα τὸν ἑωυτῆς. τὸν δὲ ἀκούσαντα ἐσῆλθε αὐτίκα ὥς εἴη τέρας καὶ φέροιές μὲγα τι. Καλέσας δὲ τοὺς θῆτας προηγόρευε σφί ἀπαλλάσσεσθαι ἐκ γῆς τῆς ἑωυτοῦ. οἱ δὲ τὸν μισθὸν ἔφασαν δίκαιοι εἶναι ἀπολαμβάνοντες οὕτω ἐξίνα. ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς τοῦ μισθοῦ πέρα ἀκούσας, ἦν γὰρ κατὰ τὴν καπνοδόκην ἐς τὸν οἶκον ἐσέχων ὁ ἥλιος, εἶπε θεοβλαβὴς γενόμενος «Μισθὸν δὲ ὑμῖν ἐγὼ ὑμέων ἄξιον τὸν δε ἀποδίδωμι,» δειξας τὸν ἥλιον. ὁ μὲν δὴ Γαυάνης τε καὶ ὁ Ἀέροπος οἱ πρεσβύτεροι ἔστασαν ἐκπεπληγμένοι, ὥς ἤκουσαν ταῦτα· ὁ δὲ παῖς, ἐτύγχανε γὰρ ἔχων μάχαιραν, εἶπας τάδε «Δεκόμεθα, ὦ βασιλεῦ, τὰ διδοῖς,» περιγράφει τῇ μαχαίρῃ ἐς τὸ ἔδαφος τοῦ οἴκου τὸν ἥλιον, περιγράψας δὲ, ἐς τὸν κόλπον τρίς ἀρυσάμενος τοῦ ἡλίου, ἀπαλλάσσετο αὐτὸς τε καὶ οἱ μετ’ ἐκείνου. οἱ μὲν δ’ ἀπήισαν....»

και ο πιο μεθοδικός ως προς τη συγγραφή του , ιστορικός Θουκυδίδης ,συμφωνεί με την καταγωγή των Μακεδόνων από τους Τημενίδες του Άργους (« τήνδ'ε παρά θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατήρ καί οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τό ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἀργους»)²⁰⁴.

Ως προς το ορατό μέρος της ιστορίας, την αρχαιολογία, σε ανασκαφές ,στις οποίες οδηγήθηκε ο Μανώλης Ανδρόνικος, ανακάλυψε στην αίθουσα του θρόνου (την λεγόμενη «θόλο») μια σχετική επιγραφή «ΗΡΑΚΛΗΙ ΠΑΤΡΩΙ» η οποία φαίνεται να επιβεβαιώνει την κοινή καταγωγή των Μακεδόνων με τους Έλληνες της Νοτίου Ελλάδας²⁰⁵.

Αεροφωτογραφία του Ανακτόρου (<https://www.aigai.gr>)

²⁰⁴Θουκ. 2.99.3

²⁰⁵Andronikos ,M, «Vergina, The royal Tombs and the ancient City» , Αθήνα, 1994,σ.38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο -ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

Η ζωή των γυναικών της Μακεδονίας πρέπει να μη διαφέρει πολύ εν συγκρίσει με τη συμβατική ζωή της Αθηναίας, βάσει κτερισμάτων από αρχαιολογικές ανασκαφές.

Τα κτερίσματα αυτά των γυναικείων ταφών καταδεικνύουν τη θέση που είχαν κοινωνικά τόσο κατά την Αρχαϊκή όσο και στην κλασική εποχή οι γυναίκες. Οι γυναίκες αυτές πρέπει να περιορίζονταν κυρίως στην ενασχόλησή τους με θέματα καλλωπισμού, να οργανώνουν τις οικιακές εργασίες, να είναι σωστές μητέρες αλλά και σχετίζονται με θρησκευτικά δρώμενα²⁰⁶.

Η ταφή, μάλιστα, στην περιοχή Αίνεια, η οποία προέρχεται από μια νεαρή γυναίκα και το νεογνό της, είναι ενδεικτική της θέσης της γυναίκας στη Μακεδονία. Ο τάφος είναι οικοδομημένος ακριβώς όπως ένα γυναικείο δωμάτιο. Περιλαμβάνει ζωγραφισμένα αντικείμενα καλλωπισμού όπως καθρέφτη, καλύμματα κεφαλής διάφορες κορδέλες και μια προτομή της θεάς Αφροδίτης²⁰⁷. Ο πώρινος κιβωτιόσχημος τάφος βρέθηκε ασύλητος. Το εσωτερικό του είναι ζωγραφισμένο με εξαιρετικής ποιότητας τοιχογραφίες (πολύχρωμη κοσμοφόρος που περιτρέχει και τις τέσσερις πλευρές με βλαστούς, άνθη, περιστέρια, κορδέλες) και προσωπικά είδη της νεκρής νεαρής γυναίκας (Παράρτημα εικ.4). Η ταφή χρονολογείται στα 350-325 π.Χ. Η νεαρή αριστοκράτισσα (με βάση τα ευρήματα) νεκρή αναπαύεται επί 2.300 χρόνια μαζί με ολόκληρο το... μπουντουάρ της. Τα ταφικά σύμβολα, περιστέρια, κουκουνάρια και ανθήματα που παρεμβάλλονται, καθώς και τα αντικείμενα της καθημερινής ζωής από τον γυναικείο θάλαμο είναι ενδεικτικά του πολυτελούς τρόπου ζωής και αντανakλούν το πλαίσιο των θρησκευτικών αντιλήψεων της αριστοκράτισσας νεκρής.

Ωστόσο, δεν εξάγεται ευθέως το συμπέρασμα αν η γυναίκα είχε το δικαίωμα να κυκλοφορήσει ελεύθερη δημοσίως και ασυνόδευτη. Επίσης, δεν μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα αν είχε κι άλλα δικαιώματα, όπως αυτό της κατοχής ιδιοκτησίας, της επιλογής του συζύγου της ή αν η ίδια αναλάμβανε τις οικιακές εργασίες μόνη της ή είχε υπό την επίβλεψή της υπηρέτες για τη διεκπεραίωση τέτοιου είδους εργασιών.

Σε ανασκαφή σπιτιού που ανήκε στην τάξη των «Εταίρων» στον Άργιλο, το οποίο ανήκει στην κλασική περίοδο, διαπιστώνεται η απουσία ξεχωριστού χώρου για τις γυναίκες (ο λεγόμενος γυναικωνίτης), ο οποίος υπάρχει στις οικίες της νοτίου Ελλάδας. Όμως, η ύπαρξη μιας και μόνο εισόδου η οποία οδηγεί στην κεντρική αυλή αποδεικνύει ότι η πρόσβαση στο σπίτι είναι ελεγχόμενη και κατά πάσα πιθανότητα οι κινήσεις της γυναίκας

²⁰⁶Themelis,P, and Touratsoglou ,I, «*Hoi Taphoi tou Derveniou*»,1997, Athens, σ.203

²⁰⁷Votokopoulou, J,«*Guide to the Archeological Museum of Thessalonike*», Athens,1996,σ.196-8

εντός ή εκτός κατοικίας να ήταν περιορισμένες²⁰⁸. Επομένως, τα οικιακά και η φροντίδα της οικογένειας βρίσκονταν στο επίκεντρο ενδιαφέροντα της γυναίκας του κράτους της Μακεδονίας, Ο χώρος τους ήταν το σπίτι.

Ως προς την ένδυση, φορούσαν πέπλο, συνηθισμένο ένδυμα και για τις υπόλοιπες Ελληνίδες , με πολλαπλές στρώσεις ώστε στην περίπτωση εξόδου από το σπίτι να μην παραμένουν εκτεθειμένες δημοσίως²⁰⁹. Αναλόγως την οικονομική κατάσταση των γυναικών , τα αντίστοιχα ενδύματα στολίζονταν με χρυσά ή επίχρυσα κοσμήματα . Τα κοσμήματα αυτά φρόντιζαν να μην περνούν απαρατήρητα ανεξάρτητα της οικονομικής και της κοινωνικής κατάστασης του οίκου , από τον οποίο προέρχονταν οι γυναίκες που τα έφεραν.²¹⁰

Οι γυναίκες των αστικών τάξεων δεν είναι γνωστό σε ποιο βαθμό ήταν ελεύθερες να κυκλοφορήσουν. Ανεκδοτολογικά , οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες είχαν το δικαίωμα και την ελευθερία κινήσεων ,καθώς ,δεν υπήρχε ο φόβος μήπως κακοχαρακτηριστούν σε περίπτωση συζήτησης με άρρενα μέλη της κοινότητας εκτός οικογένειας.²¹¹ Επιπλέον, όπως φαίνεται μέσα από τις πηγές , μπορούσαν να παρακαλέσουν το βασιλιά σε προσωπική ακρόαση μαζί του ,όπως αναφέρει και το απόσπασμα του Πλουτάρχου: « κάποτε μια ηλικιωμένη γυναίκα ζήτησε πολλές φορές ακρόαση από το Δημήτριο. Όταν εκείνος της απάντησε ότι δεν έχει χρόνο, εκείνη του ανταπάντησε ,τότε να μην φέρεται σαν βασιλιάς. Αυτή η επίπληξη, συνεχίζει ο Πλούταρχος , έκανε τον Δημήτριο να σκεφτεί πιο σοβαρά το ρόλο του. («καίποτε πρεσβυτέρου γυναιίου κόπτοντος αὐτὸν ἔν παρόδῳ τινὶ καὶ δεομένου πολλάκις ἀκουσθῆναι, φήσας μὴ σχολάζειν, ἔγκραγόντος ἐκείνου "καὶ μὴ βασίλευε" [εἰπόντος], δηχθεὶς σφόδρα καὶ πρὸς τούτῳ γενόμενος, ἀνέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν , καὶ πάντα ποιησάμενος ὕστερα τοῖς ἐντυχεῖν βουλομένοις, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς πρεσβύτιδος ἐκείνης , ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐσχόλασεν . οὐδὲν γὰρ οὕτως βασιλεῖ προσῆκονώς τὸ τῆς δίκης ἔργον...")²¹².

Βεβαίως και οι γυναίκες δεν ήταν καταδικασμένες να μη βλέπουν το φως της ημέρας. Μπορούσαν να κυκλοφορήσουν εκτός οικίας τόσο στην περίπτωση δημοσίων θρησκευτικών εορτών όσο και σε λιγότερο εντυπωσιακές οικογενειακές γιορτές στα πλαίσια του οίκου τους, οι οποίες τελούνταν τόσο σε ιερά όσο και σε τάφους. Το ιερό της Κυβέλης-Αφροδίτης στην Πέλλα με τα δωμάτια δείπνου μαρτυρά τον συγκεκριμένο τύπο θρησκείας , η οποία προοριζόταν για γυναίκες και προφανώς κατευθυνόταν από τις ίδιες

²⁰⁸Archeological reports 47 (2000-01) ,σ.101, L. Nevett, «*House and Society in the Ancient Greek World*», Cambridge 1999

²⁰⁹Llwelllyn-jones,L, , " *Aphrodite's Tortoise: The veiled women of Ancient Greece*", Swansea ,2003

²¹⁰Trakosopoulou,E, " *jewelry in Macedonia* " , in D Pandermalis(ed.), Alexander the Great: Treasures from a Epic Era of Hellenism,New York, 2004,σ. 115-138

²¹¹Le Bohec- Bouhet, " *Reflexions sur la place de l afemme dans la Macedoine antique*", in A. M Guimier- Sorbets, M. B Hatzopoulos and Y .Morizot(eds.) " Rois, cites, necropoles;Institutions , rites et monuments en Macedoine, Athens ,2006 , σ. 187-98

²¹²Πλουτ. « *Δημήτριος*» 42.3

Οι γυναίκες των κατώτερων ή αγροτικών κοινωνικών τάξεων πρέπει να είχαν το ελεύθερο εξόδο από την οικία καθώς έπρεπε να βοηθήσουν την οικογένειά τους προκειμένου να βιοποριστεί.

Βάσει της ταφής στην περιοχή Αίνεια , η οποία προαναφέρθηκε, οι οστεολογικές μελέτες στα Στάγειρα επιβεβαιώνουν ότι το σύντομο της ζωής των γυναικών στη Μακεδονία ήταν γεγονός²¹³. Μάλιστα, η βραχύβια ζωή ήταν ανεξάρτητη της κοινωνικής τάξης τους και πιθανό να σχετιζόταν με τον τοκετό και τις ασθένειες. Ωστόσο, η βαριά φυσική χειρωνακτική εργασία των γυναικών –εκπροσώπων των φτωχότερων τάξεων –θα συμπεριλαμβανόταν ανάμεσα στις αιτίες θνησιμότητας του γυναικείου πληθυσμού.

Οπωσδήποτε το όνομα των γυναικών χάνεται καθώς δεν το βλέπουμε να χαράσσεται πουθενά και σε κανένα μνημείο , πλην των επιτύμβιων στηλών. Βεβαίως, γόνοι βασιλικών οικογενειών και ιέρειες οι οποίες προέρχονταν από την ανώτατη τάξη θα αποτελούσαν εξαίρεση²¹⁴.

Η ζωή των γυναικών της βασιλικής γενιάς ήταν παρόμοια με των υπολοίπων τάξεων. Οι συγκεκριμένες γυναίκες διαβιούσαν εντός του οίκου και οι ασχολίες τους κυρίως αναφέρονταν με τις οικιακές εργασίες. Κατά τον 4^ο αιώνα βέβαια , όσο ο πλούτος , τα όρια της γης και η κατοχή αυξανόμενου αριθμού σκλάβων διευρύνονταν τόσο φαίνεται αυτές οι γυναίκες να αναλάμβαναν το ρόλο επόπτη του δυναμικού , το οποίο απασχολείτο εντός βασιλικού οίκου. Δεν ήταν , όμως , άμοιρες αντικειμένου απασχόλησης. Μπορεί να ασχολούνταν με την ύφανση ενδυμάτων²¹⁵.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο -ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σαφώς και κύριο μέλημα των βασιλικών μητέρων θα ήταν η φροντίδα των μωρών τους μέχρι αυτά να φτάσουν στην κατάλληλη ηλικία ώστε να αποκτήσουν τροφούς. Επιπλέον, οι βασιλομήτορες ήταν υπεύθυνες για την εκπαίδευση των παιδιών τους όπως καταδεικνύει η περίπτωση της Ευρυδίκης, συζύγου του Αμύντα Γ'. Η ίδια παρουσιάζεται ως καλό μοντέλο διαπαιδαγώγησης των παιδιών της και κατά κάποιον τρόπο ο ιστορικός καταρρίπτει το στερεοτυπικό της δολοπλόκας βασίλισσας , όπως αναφέρεται παρακάτω²¹⁶. Αλλά και στην περίπτωση του Αλεξάνδρου Γ' , ο Λεωνίδας που θα αναλάμβανε την εκπαίδευση του παιδιού ήταν επιλογή και συγγενής της Ολυμπιάδας («άνήρ τό ἦθος αὖστηρός καί συγγενής Ὀλυμπιάδος , ..»)²¹⁷ Και η λιγότερο

²¹³Archeological reports 50(2003-04).σ..56

²¹⁴Le Bohec- Bouhet, " *Reflexions sur la place de la femme dans la Macedoine antique*", in A. M Guimier- Sorbets, M. B Hatzopoulos and Y .Morizot(eds.) " Rois, cites, necropoles;Institutions , rites et monuments en Macedoine ,Athens, 2006 , σ. 194

²¹⁵Carney,E, « *Women and Monarchy in Macedonia*», U.S.A, 2000,σ. 264

²¹⁶Πλουτ «*Ηθικά*» 14c:»γράμματα γάρμνημῆα λόγων μήτηρ γεγαυῖα παίδων ἡβώντων ἐξεπώνησε μαθεῖν.»

²¹⁷Πλουτ.«*Αλέξανδρος*» 5.4

δημοφιλής Αυδάτη(σύζυγος του Φιλίππου) θα πρέπει να είχε επιμεληθεί την εκπαίδευση της κόρης της, Κυνάννης , η οποία βασιζόταν κυρίως στις στρατιωτικές τέχνες²¹⁸.

Λογικά, θα υπήρχε μια υποτυπώδης εκπαίδευση στις ανώτερες τάξεις , όπως αναφέρεται από μελετητές κατά τον 4^ο αιώνα²¹⁹. Άλλωστε και ο πίνακας με το «δέσιμο» του ζευγαριού στην Πέλλα εφόσον συντέθηκε από γυναίκα καταδηλώνει ότι οι γυναίκες εκείνης της εποχής δεν μπορεί παρά να ήταν εξοικειωμένες με υποτυπώδη γνώση γραφής ²²⁰(Παράρτημα εικ. 5)

Επιλέον, ο Πλούταρχος μέσα από τα «Ηθικά»²²¹ του αναφέρει ότι η Ευρυδίκη , η μητέρα του Φιλίππου Β', ευχαρίστησε τις Μούσες διότι αξιώθηκε της εκπαίδευσης έστω και αργά στη ζωή της²²².

ΓΑΜΟΣ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Οι Αργεάδες Βασιλείς συνήθιζαν να επιτελούν πολλαπλούς γάμους με σκοπό τη δημιουργία ισχυρών συμμαχιών. Έτσι, κανόνιζαν τους γάμους των θυγατέρων τους με ξένους ή Μακεδόνες διευρύνοντας αυτό το δίκτυο των συμμαχιών το οποίο ονόμαζαν «φιλία». Ο Αλέξανδρος επί παραδείγματι κανόνισε τους γάμους της χήρας αδερφής του Κυνάννης με το Λάγγαρο ως πολιτική συμμαχία(«..καί τήν ἀδελφήν τήν Ἀλεξάνδρου Κύναν καί ταύτην ὠμολόγη σε δώσειν αὐτῷ ἔς Πέλλαν »²²³). Παρά τη ματαιώση λόγω ξαφνικού θανάτου του μελλοντικού συζύγου καθίσταται σαφές ότι η επιλογή συζύγων είναι στην κυριότητα πατεράδων και υιών. Άλλες φορές οι χήρες κανόνιζαν τους γάμους μόνες τους είτε για τις ίδιες ,εφόσον επιθυμούσαν να παντρευτούν, είτε για τις

²¹⁸Πολύαινος «Στρατηγήματα» 8.60

²¹⁹Psoma,S, " *Entre l' armee et l 'oikos:l' education dans le royaume de Macedoine*",in A-M. Guimmier-Sorbets ,M.B. Hatzopoulos, and Y Morizot (eds), Rois, cites, necropoles:institutions, rites et monuments en Macedoine, Athens, 2004, σ. 297-98

²²⁰Voutiras, Dionysophontos Gamoi «*Marital Life and Magic in fourth century Pella*»,Amsterdam, 1998, σ. 12-5

²²¹Πλουτ.ό.π : Πειρατέον οὖν εἰς τὸν τῶν τέκνων σωφρονισμὸν πάνθ' ὅσα προσῆκεν ἐπιτηδεύειν , ζηλώσαντας Εὐρυδίκην, ἥτις Ἰλλυρίδ οὔσα καὶ τριβάρβαρος , ὅμως ἐπὶ τῇ μαθήσει τῶν τέκνων ὅψε τῆς ἡλικίας ἤψατο παιδείας . ἰκανῶς δ' αὐτῆς τὴν φιλοτεκνίαν σημαίνει τοῦπίγραμμα , ὅπερ ἀνέθηκε Μούσαις .

«Εὐρυδίκη Ἱεραπολιῆτις τόνδ' ἀνέθηκε

Μούσαις εὖιστον ψυχῇ ἐλοῦσα πόθον.

Γράμματα γὰρ μνημεῖα λόγων μήτηρ γεγαυῖα

Παίδων ἡβώντων ἐξεπόνησε μαθεῖν.»

²²²Le Bohec- Bouhet, " *Reflexions sur la place de la femme dans la Macedoine antique*", in A. M Guimier- Sorbets, M. B Hatzopoulos and Y .Morizot(eds.) " Rois, cites, necropoles;Institutions , rites et monuments en Macedoine, Athens,2006 , σ. 190-1

²²³App. 1.5.4

κόρες τους. Οι διάδοχοι του θρόνου συνήθως παντρεύονταν τη χήρα του εκλιπόντος βασιλιά.²²⁴

Επί βασιλείας Φιλίππου του Β' φαίνεται πως η ζωή των γυναικών της δυναστείας των Αργεαδών είχε λάβει διαστάσεις δημοσίου χαρακτήρα όταν επρόκειτο για κοινωνικά γεγονότα. Για παράδειγμα, ο Φίλιππος μετέτρεψε τους γάμους της κόρης του, Κλεοπάτρας, σε εορτή δημοσίου χαρακτήρα με θυσίες, αγώνες και ύμνους, που λειτουργούσαν προπαγανδιστικά υπέρ της αναλήψεως του αγώνα κατά των Περσών²²⁵. Από το παραπάνω γεγονός, όπως φαίνεται, παραδειγματίστηκε λίγο αργότερα και ο μετέπειτα βασιλιάς Αλέξανδρος, ο οποίος προέβη με τον ίδιο τρόπο στους εορτασμούς των γάμων του στα Σούσα με την κόρη του Πέρση Βασιλιά, Στατεΐρα²²⁶. Ο Πλούταρχος, επίσης, παραθέτει «...κοινόν δέ τῶν ἤδη προγεγαμηκότων Μακεδόνων γάμον {καλόν} ἔστιάσας, ἐν ᾧ φασιν, ἑνακισχιλίων τῶν παρακεκλημένων ἐπὶ τό δειπνον ὄντων, ἑκάστῳ χρυσῆν φιάλην πρὸς τὰς σπονδὰς δοθῆναι, τὰ δ' ἄλλα θαυμαστῶς ἐλαμπρύνατο, καὶ τὰ χρέα τοῖς δανείσασιν ὑπὲρ τῶν ὀφειλόντων αὐτός διαλύσας, τοῦ παντός ἀναλώματος ἑλάσσονος μυρίων ταλάντων ἑκατὸν τριάκοντα ταλάντοις γενομένου»²²⁷. Ο μεταγενέστερος Αρριανός συμφωνεί με την παραπάνω παράθεση των γεγονότων συμπληρώνοντας αναφερόμενος κι εκείνος στην πολυτέλεια του γεγονότος και στις δωρές του Αλεξάνδρου που δόθηκαν κατά τη διάρκεια των γάμων Μακεδόνων μετ' «Ἀσιανῶν γυναικῶν»²²⁸. Τα παραπάνω, ναι μεν, αποδεικνύουν την ανάμειξη των ευγενών γυναικών στην πολιτική ζωή της χώρας του, όμως, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις οι γυναίκες αυτές αναλαμβάνουν λιγότερο ενεργό πολιτικό ρόλο και περισσότερο παθητικό. Είναι τα «πιόνια» για να προωθηθεί η πανελλήνια συνείδηση εναντίον του περσικού κινδύνου στην περίπτωση του Φιλίππου και να γεφυρωθούν οι διαφορές μεταξύ των δύο λαών στην περίπτωση του Αλεξάνδρου.

Προς το τέλος της δυναστείας των Αργεαδών οι γυναίκες βασίλισσες εμφανίζονται όλο και περισσότερο δημοσίως μόνες τους: η Ολυμπιάδα, η Κυννάνη και η Αδαία Ευρυδίκη, η οποία μάλιστα εμφανίζεται μπροστά σε στρατεύματα. Η αδερφή του Αλεξάνδρου, Κλεοπάτρα, εμφανίζεται και σε συζητήσεις με άλλα μέλη της ελίτ τάξης²²⁹. Πιθανόν, βέβαια να εμφανίζονταν και σε δικαστήρια ή συμπόσια²³⁰.

²²⁴Carney, E, «*Women and Monarchy in Macedonia*», U.S.A, 2000, σ. 21-2

²²⁵Διοδ. 16.91.4-92.3 : εὐθύς οὖν θυσίας μεγαλοπρεπεῖς ἐπετέλει τοῖς θεοῖς καὶ τῆς θυγατρὸς Κλεοπάτρας τῆς ἐξ Ὀλυμπιάδος συνετέλει γάμους ...ἀγῶνας τε μουσικοὺς ἐποίει καὶ λαμπρὰς ἑστιάσεις φίλων καὶ ξένωνἔστεφάνωσαν αὐτὸν χρυσοῖς στεφάνοιςἐν γὰρ τῷ βασιλικῷ ποτῷ Νεοπτόλεμος ὁ τραγῳδός, πρωτεύων τῇ μεγαλοφωνίᾳ καὶ τῇ δόξῃ, προστάξαντος αὐτῷ τοῦ Φιλίππου προενέγκασθαι τῷ ἐπιτευγμένων ποιημάτων καὶ μάλιστα τῶν ἀνηκόντων πρὸς τὴν κατὰ τῶν Περσῶν στρατείαν...»

²²⁶Διοδ. 17.107.6

²²⁷Πλουτ. «*Αλέξανδρος*» 70.2

²²⁸Αρριανός 7.4.7-8

Οι γόνοι βασιλικών οικογενειών στην πορεία ανέπτυξαν σχέσεις πατρωνίας εντός βασιλικής αυλής προκειμένου να προστατέψουν τα παιδιά τους, να εκθειάσουν τον πλούτο τους και να προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Η εξέχουσα αυτή θέση των γυναικών ήταν δεδομένη και το γεγονός ότι ήταν αποδεκτή και σημαντική αποδεικνύεται από τις εικόνες της Ολυμπιάδας και της μητέρας του Φιλίππου, Ευρυδίκης, τις οποίες συμπεριέλαβε ο Φίλιππος στο «Φιλίππειον» του στην Ολυμπία²³¹. Οι απεικονίσεις των γυναικείων σημαντικών αυτών προσώπων στη ζωή του βασιλιά θύμιζαν σε μεγάλο ποσοστό, όπως παραδέχεται ο περιηγητής Πausanias, τα χρυσελεφάντινα αγάλματα των θεών²³².

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο -ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

Εν αντιθέσει με τις Αθηναίες, οι γυναίκες στη Μακεδονία είχαν διευρυμένα νομικά δικαιώματα επί της αγοραπωλησίας της γης²³³. Ειδικά, οι γυναίκες οι οποίες βρίσκονταν σε χηρεία μπορούσαν να διαχειριστούν τη γη χωρίς επιβλέπονταν («κύριο»). Άλλωστε, η περιουσία –ιδιοκτησία την οποία κληρονομούσαν περιελάμβανε και την προίκα τους.²³⁴

Η πρόσβαση των βασιλισσών σαφώς και ήταν ευκολότερη. Ενδεικτικά, αναφέρεται η Ευρυδίκη, μητέρα του Φιλίππου, να προβαίνει σε δύο αφιερώσεις στο ναό της Ευκλείας με ένα από τα δύο αγάλματα να αναπαριστά είτε την ίδια τη βασιλομήτορα είτε τη θεά Εύκλεια. Αντιστοίχως, η Ολυμπιάδα έκανε αφιερώματα σε ιερά στην Αθήνα και την Ολυμπία²³⁵ ενώ εμφανίζεται στη λίστα για σιτάρι²³⁶. Η ετεροθαλής αδερφή του Αλεξάνδρου, Κυνάννη, κατέφθασε στις Σάρδεις συνοδευόμενη από στρατό και στόλο²³⁷.

²³¹Saatsoglou-Paliadeli, C, «*Queenly appearance at Vergina- Aegae: old and New Epigraphic and Literary Evidence*», AA3(2000), σ. 397-400

²³²Πaus5.17,4: «..μετεκομίσθη δέ αὐτόσε καὶ ἐκ τοῦ καλουμένου Φιλίππειου, χρυσοῦ καὶ ταῦτα καὶ ἐλέφαντος, Εὐρυδίκη τε ἡ Ἀρριδαίου γυνὴ καὶ Ὀλυμπιάς ἡ Φιλίππου »

²³³Cabanes, P, «*La femme dans les inscriptions antiques de Bouthrotos*», L' Ethographie 85, 1989, σ.13-22

²³⁴ Sanchez, A.B, «*Femmes en public dans le monde hellenistique*», σ. 142 και Le Bohec- Bouhet, S, «*Reflexions sur la place de la femme dans la Macedoine antique*», σ. 194-5

²³⁵sig1.252n5ff .

²³⁶segix2

²³⁷Πολύαινος 8.60

Οι καταβολές του πλούτου δεν είναι ακριβείς. Υπάρχει πιθανότητα να προήρθαν από κληρονομίες αλλά και από δωρεές²³⁸. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ο Πλούταρχος στον βίο του «Αλεξάνδρου». Ο βασιλιάς κατά την εκστρατεία του κατακτά και στέλνει στη Μακεδονία μέρος των λαφύρων²³⁹. Δεν αποκλείονται βέβαια και τα εισοδήματα γης όπως αναφέρει ο Πολύβιος σε μεταγενέστερη, των Αργεαδών, περίοδο²⁴⁰. Φυσικά, δεν πρέπει να λησμονηθούν και οι δούλοι αιχμάλωτοι (κυρίως γυναικών) των νικηφόρων πολέμων που διεξήγαγε ο Φίλιππος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο -ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Το θρησκευτικό αίσθημα ήταν έντονο σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, Οι Μακεδόνες, γενικά λάτρευαν θεούς όπως τον Ηρακλή (λόγω καταβολών), το Διόνυσο, τη θεά Ίσιδα, τον Σάραπι, Τη θεά Εύκλεια²⁴¹, τη Μητέρα των Θεών, τις Μούσες, θεούς των ποταμών, νύμφες, τη Σελήνη όπως κι όλοι οι υπόλοιποι Έλληνες. Το δωδεκάθεο ήταν η βάση της θρησκείας τους αν και ο Ήφαιστος και ο Ποσειδώνας λατρεύονταν σε πολύ μικρότερο βαθμό.

ΑΡΤΕΜΙΣ

Ιδιαίτερη θέση στη λατρεία κατείχε η θεά Άρτεμις, οποία ως θεά παρθένος είχε ιδιαίτερη θέση στη ζωή των νεαρών κοριτσιών. Μάλιστα επί της εποχής του Φιλίππου οπότε κυκλοφορούν και νομίσματα με την κεφαλή της θεάς. Ο ιστορικός Ηρόδοτος, επίσης, έχει κάνει αναφορά στις θυσίες των Παιονιδών γυναικών προς την Αρτέμιδα με προσφορά σιταριού («τάς Θρηκίας καί τας Παιονίδας γυναῖκας, ἔπε ἄν θύωσι τῇ Ἀρτέμιδι τῇ βασιλῇ ἢ, οὐκ ἄνευ πυρῶν καλάμης ἐχούσας τά ἱερά»²⁴²)

²³⁸Carney,E, Women and Monarchy in Macedonia, U.S.A,2000,σ. 174

²³⁹Πλουτ. «Αλέξανδρος»25.4:«ἀποστέλλων δέ πολλά τῶν λαφύρων Ὀλυμπιάδι καί Κλεοπάτρῃ καί τοῖς φίλοις, κατέπεμψε καί Λεωνίδῃ τῷ παιδαγωγῷ τάλαντα λιβανω τοῦ πεντακόσια καί σμύρνης ἑκατόν...»

²⁴⁰Πολύβιος 5.89.7: «...Χρυσῆς δ' ἡ γυνή δέκα μὲν σίτου μυριάδας,»

²⁴¹Φήμη

²⁴²Ηρόδ. 4.33.5

Ο Αλέξανδρος στη συνέχεια ανέλαβε να στηρίξει τη θρησκεία της Αρτέμιδος στην Έφεσο²⁴³ και ίσως είχε κατά νου να χτίσει ναό προς τιμήν της «Αρτέμιδος Ταυροπόλου στην» Αμφίπολη²⁴⁴

Σχετική πρακτική είχε και η λατρεία της Αρτέμιδος Ειλιθυίας, δηλαδή της θεάς-προστάτιδας του τοκετού, στο Δίον. Όπως, φαίνεται, ανάλογα με τη φάση των γυναικών κατ'αντιστοιχία υπήρχαν και οι ονομασίες της Αρτέμιδος. Επίσης, στην πορεία παρατηρείται πολλές θεότητες να συγχωνεύονται με τη θεά Άρτεμιν καθώς είχαν παρόμοιες ιδιότητες. Για παράδειγμα η θεά Βενδίδα θεωρείτο χθόνια θεά της βλάστησης και της γονιμότητας²⁴⁵.

ΔΙΟΝΥΣΟΣ

Ο Διόνυσος λατρευόταν από άνδρες και γυναίκες ως σημείο αναφοράς στην άλλη ζωή. Οι πιστοί κατά τη διάρκεια των τελετών έπεφταν σε έκσταση και οργανώνονταν σε θιάσους μιμούμενοι τους ακολούθους του θεού. Οι γυναίκες είχαν ενεργό ρόλο στα διονυσιακά. Δεν είναι τυχαία η τραγωδία του Ευριπίδη «Βάκχαι», η οποία έλαβε χώρα για πρώτη φορά στη Μακεδονία.

Οι διονυσιακές γιορτές με ενεργό συμμετοχή των γυναικών δικαιολογούνται κι από ένα άλλο γεγονός, το οποίο διασώζει ο Πολύαινος στα «Στρατηγήματα» του. Αναφέρει ότι ο Αργαίος, βασιλιάς των Μακεδόνων, κατάφερε να παγιδεύσει τους Ταυλαντίους και να τους εξοντώσει. Ο ίδιος «...κελεύει τάς παρθένους τῶν Μακεδόνων, ἐπειδὴν οἱ πολέμιοι προσάγωσι τήνφάλαγγα, αὐτοῖς ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Ἑρέβοιας ἐπιφανῆναι»²⁴⁶. Η εμφάνιση των κοριτσιών κρατώντας θυρσοὺς «ἄντι δοράτων» και με στεφάνια στα κεφάλια τους, τα οποία παραπέμπουν στη διονυσιακή θρησκεία, είχε ως αποτέλεσμα ο Γαύλαρος να βρεθεί προ εκπλήξεως θεωρώντας τις κοπέλες ως μάχιμο δυναμικό αποτελούμενο από άνδρες. Η αντίδραση του εχθρού είναι απρόσμενη «Ταυλάντιοι δὲ ἔφευγον τά τε ὅπλα ἀποβαλόντες καὶ τά σκευοφόρα καταλιπόντες»²⁴⁷. Ο Αργαίος λόγω του ότι «αμαχεί» επικράτησε των εχθρών «ἰδρύεται Διονύσῳ Ψευδάνορι ἱερόν». Οι δέ

²⁴³App .1.17.10 : «Τετάρτη δὲ ἡμέρᾳ ἐς Ἐφεσον ἀφικόμενος τοὺς τε φυγάδας, ὅσοι δι' αὐτὸν ἐξέπεσον τῆς πόλεως, κατήγαγε καὶ τὴν ὀλιγαρχίαν καταλύσας δημοκρατία κατέστησε. Τοὺς δὲ φόρους, ὅσους τοῖς βαρβάροις ἀπέφερον, τῇ Ἀρτέμιδι ξυντελεῖν ἐκέλευσεν.»

²⁴⁴Διοδ. 18.4.5: «τοὺς δὲ προειρημένους ναοὺς ἔδει κατασκευασθῆναι ἐν Δήλῳ καὶ τοῖς Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ, κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν ἐν Δίῳ μὲν τοῦ Διὸς, ἐν Αμφιπόλει δὲ τῆς Ταυροπόλου,....»

²⁴⁵Hatzopoulos, M, «, *Cultes et rites de passages en Macedoine*» (MELETHMATA :19), Athens, 1997, σ. 41-53

²⁴⁶Πολύαινος «στρατηγήματα» 4.1

²⁴⁷Πολύαινος ό.π

κοπέλες ,οι οποίες συνέβαλαν στη νίκη, «αυτός κλήζειν ἔταξε διά τήν μίμησιν τῶν ἀνδρῶν Μιμαλλόνας » και είχαν ενεργό συμμετοχή στη λατρεία του Διονύσου.

ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ, ΕΥΚΛΕΙΑ

Η Περσεφόνη , επίσης, λατρεύεται στην περιοχή. Δύο τάφοι στη Βεργίνα μαρτυρούν αυτή την προτίμηση των Μακεδόνων προς τη βασίλισσα του Κάτω Κόσμου. Ο τάφος της Ευριδίκης είναι διακοσμημένος με το ζεύγος Άδη-Περσεφόνης πάνω σε τέθριππο (Παράρτημα εικ. 6)

Επιπλέον, υπάρχει μικρός ναός προς τη θεά Εύκλεια και ένας μικρότερος προς τη μητέρα των Θεών στη Βεργίνα²⁴⁸. Στο χώρο του ναού της Ευκλείας βρέθηκαν και ένας μικρότερος μεταγενέστερο ναός καθώς κι ένας βωμός με αναθήματα .Χαρακτηριστικό είναι αυτό της Ευρυδίκης(Παράρτημα εικ.7)

Η μητέρα των θεών , πάλι, ταυτίζεται με τη θεά Κυβέλη. Το ιερό βρισκόταν στο κέντρο του άστεως και ήταν μεγάλο οικοδόμημα που θύμιζε οικία: κεντρική αυλή με μεγάλα ευρύχωρα δωμάτια γύρω από αυτή.

Εδώ να σημειωθεί πως οι επιμελημένοι τάφοι δηλώνουν την πίστη των Μακεδόνων ότι οι νεκροί μπορεί να εξελιχθούν σε ήρωες ή να ταυτιστούν με θεούς. Αξίζει δε να σημειωθεί εδώ η περίπτωση της Αρίστης η οποία έγινε «σύνναος»της Αφροδίτης.

ΞΕΝΟΙ ΘΕΟΙ

Όπως έχει προσημειωθεί οι Μακεδόνες λάτρευαν θεότητες που δεν προερχόντουσαν από τον ελλαδικό χώρο όπως η Ίσιδα ή ο Σάραπις. Αυτοί οι θεοί ταυτίζονταν με τους ντόπιους

²⁴⁸Andronikos M, «*Vergina, " The royal Tombs and the ancient City*» , Athens, 1988, σ.49-53

θεούς. Η θεά Βενδίδα ως χοθόνια θεά της βλάστησης και της γονιμότητας παραπέμπει στη θεά Άρτεμιν και ταυτίζεται με εκείνη. Η Ίσιδα σχετίζεται είτε με τη Δήμητρα είτε με την Άρτεμιν. Η Ίσιδα, όπως και η Άρτεμις, χαρακτηρίζεται ποικιλοτρόπως ανάλογα με την ιδιότητα που έχει, Έτσι, Η Ίσιδα Λοχεία είναι προστάτιδα του τοκετού και λατρεύεται αποκλειστικά και μόνο από γυναίκες.

Το έντονο αίσθημα της θρησκείας ωθούσε τις γυναίκες να λαμβάνουν χώρα στα μυστήρια .Ωστόσο , μόνο οι ανώτατες τάξεις μπορούσαν να γίνουν ιέρειες. Οι υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις , ωστόσο, επιδίδονταν σε παραθρησκευτικές πρακτικές οι οποίες ήταν συνηθισμένες όχι μόνο στη Μακεδονία αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Οι γυναίκες όλων των τάξεων πρακτικά ασχολούντο με τη Μαγεία . Ο λόγος αυτής της ενασχόλησης ήταν κυρίως στο να προστατευθούν τόσο οι ίδιες όσο και οι οικογένειές τους από άγνωστες επιθετικές βλαπτικές δυνάμεις²⁴⁹. Ακόμα και οι ευγενούς καταγωγής γυναίκες αναφέρονται να ασχολούνται με μαγείες.²⁵⁰ Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι η Ολυμπιάδα ίσως χρησιμοποιούσε μαγικά²⁵¹

Η ενασχόληση με θρησκευτικές πρακτικές κάνει εμφανές το άγχος που συνόδευε κυρίως το γυναικείο φύλο στις μεταβατικές περιόδους που βίωνε στη ζωή του. Τα διάφορα αυτά στάδια σχετίζονταν με την ενήβωση αλλά κυρίως με τη γονιμότητα, τον τοκετό και τις γεννήσεις υγιών απογόνων²⁵². Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια πλάκα δεσίματος²⁵³ η οποία αναφέρει:

«σχετικά με το γάμο της Θέτιμας και του Διονυσοφώντα δεσμεύω με κατάρα και όλες τις γυναίκες , χήρες και παρθένες, αλλά κυρίως τη Θέτιμα και κυρίως την αναθέτω στον Μάκρωνα και στους δαίμονες.Μόνο όταν την ξετυλίξω και τη διαβάσω, τότε μόνο να παντρευτούν τον Διονυσοφώντα κι όχι πριν. Και μακάρι ο Διονυσοφώντας να παντρευτεί εμένα κι όχι άλλη γυναίκα και μακάρι να γεράσω με το Διονυσοφώντα και με κανέναν άλλο. Ικέτιδά σας είμαι η (Φίλα?) . Δείξτε ευσπλαχνία στην ευνοούμενή σας, αγαπημένοι δαίμονες, καθώς όλοι οι αγαπημένοι μου με έχουν εγκαταλείψει. Φυλάξτε με παρακαλώ για να μη συμβούν αυτά και με κακό τρόπο να χαθεί η Θετίμα. Και σε μένα δώστε ευδαιμονία και μακαριότητα»(Παράρτημα εικ.5)

²⁴⁹Le Bohec- Bouhet, S, " *Reflexions sur la place de la femme dans la Macedoine antique*", , in A. M Guimier- Sorbets, M. B Hatzopoulos and Y .Morizot (eds.) " Rois, cites, necropoles ; Institutions , rites et monuments en Macedoine ,Athens, 2006 , σ. 196

²⁵⁰Ogden , D, « A war of witches at the court of Phillip II? Ancient Macedonia»,Thessaloniki , 2007, σ. 357-69

²⁵¹Πλουτ «*Αλέξανδρος*» 77.5

²⁵²Psoma,S, " *Entre l' armee et l ' oikos:l' education dans le royaume de Macedoine*", Athens , 2004, σ. 297

²⁵³ Voutiras, E, " *Dionysophontos Gamoi: Marital life and Magic on Fourth century Pella*", , Amsterdam, 1998,15-16

Τα ιερά των Αρχαίων Ελλήνων βρίσκονταν εκτός πόλεων αλλά πολύ κοντά στα τείχη της πόλης²⁵⁴. Τα ιερά ήταν αφιερωμένα στη Μητέρα των Θεών , στη Δήμητρα και την κόρη της, Περσεφόνη, στην Αφροδίτη καθώς και στην Άρτεμη , η οποία αργότερα ταυτίστηκε με την Ίσιδα.Στις Αιγές, στην αγορά της Βεργίνας , τα ιερά της μητέρας των Θεών και της Ευκλείας βρίσκονταν στον έλεγχο των γυναικών . Εκεί βρέθηκαν και αφιερώματα , όπως βαρίδια αργαλειού, από τη μητέρα του Φιλίππου Β΄, Ευρυδίκη.

Οι Αργεάδες γυναίκες κατείχαν αξιώματα ιερείων όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Η λεγόμενη «Γυναίκα στις Αιγές» είναι μια ταφή ιέρειας που χρονολογείται στα χρόνια της βασιλείας του Αλεξάνδρου Α΄²⁵⁵. Πρόκειται για γυναίκα ευγενούς καταγωγής η οποία είναι ενταφιασμένη με πλήθος κτερισμάτων που προσδιορίζουν την ιδιότητά της ως ιέρειας:σκήπτρα, αγγεία για θυσίες καθώς και αγγεία από συμπόσια. (Παράρτημα εικ.8)

Οι γυναίκες της ανώτατης κοινωνικής τάξης εφόσον είχαν το ρόλο της ιέρειας και συμμετείχαν σε δημόσιες τελετουργίες, ταξίδευαν σε μακρινές αποστάσεις ώστε να μπορέσουν να εκτελέσουν το καθήκον τους ²⁵⁶.Η Ευρυδίκη ήταν ιέρεια της Εύκλειας και αυτό το γεγονός ίσως δικαιολογεί τη γενναιοδωρία της προς το συγκεκριμένο ιερό .

Η Ολυμπιάδα ,επίσης, πιθανολογείται ως ιέρεια και μάλιστα του Διονύσου , που συμμετείχε στις αντίστοιχες διονυσιακές τελετές , όπως αναφέρει ο Πλούταρχος²⁵⁷.

Ο Φίλιππος φέρεται να γνώρισε τη μέλλουσα βασίλισσα στις τελετές των Καβειρίων μυστηρίων στη Σαμοθράκη²⁵⁸.Πάντως, ο ίδιος έπαψε να πλαγιάζει με την Ολυμπιάδα σε σταθερή βάση όταν είδε να κοιμάται δίπλα της ένα φίδι²⁵⁹και θεώρησε ότι η ίδια η Ολυμπιάδα του έκανε μάγια («δείσαντα τινας μαγείας ἐπ' αὐτῶ καὶ φάρμακα τῆς γυναικός»)ή ότι κάποιος θεός αποφάσισε να κοιμηθεί μαζί της με τη μορφή φιδιού(« τὴν ὁμιλίαν ὥς κρείττονι συνούσης ἄφοσιούμενον»).Η ιδέα περί γεννήσεως του Αλεξάνδρου από φίδι δεν ήταν ιδέα του Φιλίππου ή της Ολυμπιάδας αλλά μεταγενέστερη επινόηση²⁶⁰.

²⁵⁴Hatzopoulos M.B, «*Cultes et rites de passages en Macedoine*»,(MELETHMATA :19),Athens,1997, σ.43

²⁵⁵Kottaridi , A, *The Lady of Aegai, " Alexander the Great , Treasures from an epic era of Hellenism"* , A.S. Onassis foundations, N.Y,2004σ. 139-140

²⁵⁶Dillon, M, " *Girls and Women in Classical Greek Religion*" , London, 2002

²⁵⁷Πλουτ.«*Αλέξανδρος*»2.5

²⁵⁸Πλουτ «*Αλέξανδρος*» 2.6: «λέγεται δέ Φίλιππος ἐν Σαμοθράκη τῇ Ὀλυμπιάδι συμμηθεὶς, αὐτὸς τε μεῖράκιον ὦν τι κάκεινης παιδὸς ὀρφανῆς γονέων ἐρασθῆναι, καὶ τὸν γάμον οὕτως ἀρμόσαι , πείσας τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀρύββαν.»

²⁵⁹Πλουτ.«*Αλέξανδρος*» 2.4: « ὥφθη δέ ποτε καὶ δράκων κοιμωμένης τῆς Ὀλυμπιάδος παρεκτεταμένος τῷ σώματι , καὶ τοῦτο μάλιστα τοῦ Φιλίππου τὸν ἔρωτα καὶ τὰς φιλοφροσύνας ἀμαυρῶσαι λέγουσιν....»

²⁶⁰Hamilton, J.R, " *Plutarch:Alexander: a commendary*" ,Oxford,1969,σ. 5

Η μυημένη στις διονυσιακές εορτές Ολυμπιάδα περιγράφεται μέσα από τους βίους του Πλουτάρχου όπου και πληροφορούμαστε τη συμμετοχή των γυναικών σε τέτοιου είδους μυστήρια. Αναφέρεται, λοιπόν, «πᾶσαι μὲν αἱ τῇ δὲ γυναῖκες ἔνοχοι τοῖς Ὀρφικοῖς οὔσαι καὶ τοῖς περὶ τὸν Διόνυσον ὀργιασμοῖς ἐκ τοῦ πάνυ παλαιοῦ, Κλώδωνές τε καὶ Μιμᾶλλόνες ἑπωνυμίαν ἔχουσαι, πολλὰ ταῖς Ἡδωνίσι καὶ ταῖς περὶ τὸν αἶμον Θρήσσαις ὅμοια ταῖς κατακόροις γενέσθαι καὶ περιέργοις ἱερουργίαις. ἡ δ' Ὀλυμπιάς μᾶλλον ἑτέρων ζηλώσασα τὰς κατοχάς, καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς ἐξάγουσα βαρβαρικώτερον, ὅφεις μεγάλους χειροθήεις ἐφείλκετο τοῖς θιάσοις, οἳ πολλάκις ἐκ τοῦ κιττοῦ καὶ τῶν μυστικῶν λίκνων παραναδυόμενοι καίπερ ιελιττόμενοι τοῖς θύρσοις τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς στεφάνοις, ἐξέπληττον τοὺς ἄνδρας».²⁶¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο -ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στη Μακεδονία, εν αντιθέσει με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις, οι γυναίκες δεν αποκλείονταν από τη πολιτική εξουσία κατά κάποιο τρόπο. Φυσικά, αυτό ίσχυε για τις γυναίκες των βασιλικών γενών.

Εντός βασιλικού οίκου ορισμένες γυναίκες (βασιλομήτορες ή βασιλικοί σύζυγοι) λειτουργούσαν ως πάτρωνες γυναικείων ομάδων. Αυτές οι ομάδες αποτελούνταν από μέλη της οικογενείας τους. Σκοπός τους ήταν να εκθέτουν τον πλούτο της οικογένειας και να στηρίζουν το όνομα της δυναστείας. Επιπλέον, μέσα στα γενικότερα οφέλη, τα οποία ωθούσαν τις γυναίκες να αναμειγνύονται στα πολιτικά ζητήματα, ήταν και η υπεράσπιση των συμφερόντων των παιδιών τους ή εγγονών τους έναντι άλλων παιδιών από άλλες γυναίκες. Αρκεί να θυμηθούμε ότι η Ολυμπιάδα υπερασπίστηκε τον Αλέξανδρο ως προς τη διαδοχή και με τον ίδιο τρόπο προσπάθησε να ενισχύσει και τον Αλέξανδρο Δ' χωρίς όμως ουσιαστικό αποτέλεσμα.²⁶²

Έως την εποχή του Αμύντα του Γ' δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες ενέργειες από τη μεριά των βασιλισσών προς προάσπισιν των συμφερόντων τους. Ο ρόλος τους αλλάζει δραματικά με τη σύζυγο του Αμύντα, Ευρυδίκη. Η Ευρυδίκη, ως γυναίκα του Αμύντα, τού έδωσε ως απογόνους τον Αλέξανδρο Β', τον Περδίκκα τον Γ' και το Φίλιππο τον Β'.²⁶³ Η ανάμειξη της στην πολιτική είναι εμφανής. Ζώντος του συζύγου της, είχε αναπτύξει σχέσεις με το σύζυγο της κόρης της, Ευρινόης. Η κόρη του Αμύντα, Ευρινόη, ωστόσο, απέτρεψε τη μητέρα της και το σύζυγό της από το να σκοτώσουν τον πατέρα της όταν αποκαλύφθηκε η συνομωσία και στη συνέχεια να τον αντικαταστήσουν από τον σύζυγό της.²⁶⁴ Εδώ διαφαίνεται τόσο η δολοπλοκία της βασίλισσας όσο και η δυναμική

²⁶¹Πλουτ. «Αλέξανδρος» 2.5

²⁶²Carney E, " *women and Monarchy* ", U.S.A,2000.σ.31-32

²⁶³Αισχ. «Περὶ παραπρεσβείαν» 2.29: «...Ἀλεξάνδρου τοῦ πρεσβυτάτου τῶν ἀδελφῶν, Περδίκκου δὲ καὶ Φιλίππου παίδων ὄντων, Εὐρυδίκης δὲ τῆς μητρὸς αὐτῶν...»

²⁶⁴Ιουστίνος.7.4.5-7

παρέμβαση της κόρης της. Αν και ο Αισχίνης δεν αναφέρεται ονομαστικά στον καθεαυτό εραστή της Ευρυδίκης²⁶⁵, ισχυρίζεται ότι η Ευρυδίκη παντρεύτηκε μετά θάνατον του Αμύντα(από φυσικά αίτια) τον Πτολεμαίο Αλόρο ο οποίος και σκότωσε τον γιο της, Αλέξανδρο, σε εορτή. Άλλωστε, ήταν φυσικό, οι χήρες βασιλικών συζύγων να παντρεύονται τους διαδόχους των αποθανόντων ιδιαίτερα αν ήταν αντιβασιλείς για τα ορφανά παιδιά τους.

Το ίδιο γεγονός πληροφορούμαστε κι από τον Αθήναιο, ο οποίος στηρίζεται στον Μακεδόνα ιστορικό Μαρσύα²⁶⁶. Άλλη μια μαρτυρία προέρχεται κι από τον Πλούταρχο²⁶⁷ όπου ο Πελοπίδας οδηγήθηκε ως σύμμαχος και προσκεκλημένος και από τον Πτολεμαίο και από τον αντίπαλό του Αλέξανδρο Β' ως βοηθός στις ενδοκρατικές τους υποθέσεις. Η καταλυτική δράση, όμως, του Πελοπίδα που σχετίζεται με την άνοδο του Πτολεμαίου, διαδραματίζεται αργότερα όταν «ὁ γάρ Πτολεμαῖος ἀνὴρ ἦκει τὸν βασιλέα καὶ τὴν ἀρχὴν κατέσχευε, οἱ δὲ φίλοι τοῦ τεθνηκότος ἐκάλουν τὸν Πελοπίδαν...»²⁶⁸. Ο Πελοπίδας καταφέρνει να συμβιβάσει τα πράγματα ωστόσο κι αυτή η πηγή μας επιβεβαιώνει το όνομα του εραστή της Ευρυδίκης η οποία δεν δίστασε να θέσει σε κίνδυνο ούτε τον ίδιο της τον γιο για χάρη του. Ο Αισχίνης αναφέρει τη δράση της επί του θρόνου ακόμα και μετά την απώλεια του Αμύντα και του Αλεξάνδρου. Ο ρήτορας αναφέρει ότι μετά το θάνατο των νομίμων διαδόχων ούτε ο Περδίκκας αλλά ούτε και ο Φίλιππος ήταν σε θέση λόγω ηλικίας να υπεραμυνθούν του θρόνου απέναντι στον διεκδικητή, Πausanias. Στην κρίσιμη αυτή στιγμή η Ευρυδίκη καλεί τον Αθηναίο ναύαρχο, Ιφικράτη, φίλο του νεκρού συζύγου της ώστε να τη βοηθήσει να διασφαλίσει το θρόνο για τους γιους της²⁶⁹.

²⁶⁵ Αισχ. «Περὶ παραπρεσβείας» 2.29

²⁶⁶ Αθήν. 15.629d: «Μακεδονική δ' ἐστὶν ὄρχησις ἥχρησάμεν οἱ οἱ περὶ Πτολεμαῖον Ἀλέξανδρον τὸν Φιλίππου ἀδελφὸν ἀνεῖλον, ὡς ἱστορεῖ Μαρσύας ἐν τρίτῳ Μακεδονικῶν»

²⁶⁷ Πλουτ. «Πελοπίδας» 26.4: «ὁ δὲ Πελοπίδας ἄδειαν τε πολλήν ἀπὸ τοῦ τυράννου τοῖς Θεσσαλοῖς ἀπολιπὼν καὶ πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν, αὐτὸς εἰς Μακεδονίαν ἀπῆρε, Πτολεμαίου μὲν Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεύοντι τῶν Μακεδόνων πολεμοῦντος, ἀμφοτέρων δὲ μεταπεμπομένων ἐκείνων, ὡς διαλλακτὴν καὶ δικαστὴν καὶ σύμμαχον καὶ βοηθὸν τοῦ δοκοῦντος ἀδικεῖσθαι γενησόμενον.»

²⁶⁸ Πλουτ. «Πελοπίδας» 27.2

²⁶⁹ Αισχ. «Περὶ Παραπρεσβείαν» 26-29: «πρῶτον μὲν γὰρ πρὸς αὐτὸν διεξῆλθον τὴν πατρικὴν εὐνοίαν καὶ τὰς εὐεργεσίας ἃς ὑμεῖς ὑπῆρξατε Ἀμύντατ' Φιλίππου πατρί, οὐδὲν παραλείπων, ἀλλ' ἐφεξῆς ἅπαντα ὑπομιμνήσκων, δεῦτερον δὲ, ὣν αὐτὸς ἦν μάρτυς εὖπαθων. Ἀμύντου μὲν γὰρ νεωστὶ τετελευτηκότος καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ πρεσβυτάτου τῶν ἀδελφῶν, Περδίκκου δὲ καὶ Φιλίππου παίδων ὄντων, Εὐρυδίκης δὲ τῆς μητρὸς αὐτῶν προδεδομένης ὑπὸ τῶν δοκούντων εἶναι φίλων, Πausanias δ' ἐπὶ τὴν ἀρχὴν κατιόντος, φυγάδος μὲν ὄντος, τῷ καιρῷ δ' ἰσχύοντος, πολλῶν δ' αὐτῷ συμπραττόντων, ἔχοντος δὲ Ἑλληνικὴν δύναμιν, εἰληφότος δὲ Ἀνθεμοῦντα καὶ Θέρμαν καὶ Στρέψαν καὶ ἄλλ' ἅπτα χωρία, Μακεδόνων δὲ οὐχ ὁμονοούντων, ἀλλὰ τῶν πλείστων τὰ Πausanias φρονούντων, ἐπὶ τῶν καιρῶν τούτων ἐχειροτόνησαν Ἀθηναῖοι στρατηγὸν ἐπ' Ἀμφίπολιν Ἰφικράτην, Ἀμφιπολιτῶν αὐτῶν ἐχόντων τότε τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν καρπούμενων. ἀφικομένου δ' εἰς τοὺς τόπους Ἰφικράτου μετ' ὀλίγων τὸ πρῶτον νεῶν, ἐπὶ κατασκοπῇ μᾶλλον τῶν πραγμάτων ἢ πολιορκία τῆς πόλεως, ἐνταῦθα, ἔφην ἐγὼ, μετεπέμψατο αὐτὸν Εὐρυδίκη ἢ μήτηρ ἢ σὴ, καὶ ὥς γε διὰ λέγουσιν οἱ παρόντες πάντες, Περδίκκαν μὲν τὸν ἀδελφὸν τὸν σὸν καταστήσασα εἰς τὰς χεῖρας τὰς Ἰφικράτους, σὲ δὲ εἰς τὰ γόνατα ἐκείνου θεῖσα παιδίον ὄντα, εἶπεν ὅτι Ἀμύντας ὁ πατὴρ τῶν παιδίων τούτων,

Συμπερασματικά , παρά τις όποιες ηθικά μεμπτές πράξεις της Ευρυδίκης²⁷⁰, η δυναμική ανάμειξή της στα πολιτικά για χάρη των γιων της εισήγαγε νέο ρόλο για τις γυναίκες του οίκου των Αργεαδών. Σ αυτήν οφείλεται , όπως σωστά επισημαίνεται²⁷¹, η επιτυχία της επικράτησης της δυναστείας του συγκεκριμένου βασιλικού οίκου στην εξουσία .

ΦΙΛΙΠΠΟΣ

Ο Φίλιππος Β' «οὐκ ἐπήγετο εἰς τοὺς πολέμους γυναικας , ὥσπερ Δαρεῖος...», αναφέρει ο Αθήναιος στους «Δειπνοσοφιστές»²⁷² βασιζόμενος στον ιστορικό Δικαίαρχο. Ωστόσο, τέλεσε τους γάμους του βάσει πολιτικών συμφερόντων («κατά πόλεμον ἐγάμει ») :

« Φίλιππος δ' ὁ Μακεδὼν οὐκ ἐπήγετο μὲν εἰς τοὺς πολέμους γυναικας, ὥσπερ Δαρεῖος ὁ ὑπ' Ἀλεξάνδρου καταλυθεὶς, ὃς περὶ τ' ὅλων τριακοσίας ἐξήκοντα περιήγετο παλλακάς, ὡς Δικαόαρχος ἐν τρίτῳ περὶ τοῦ τῆς Ἑλλάδος Βίου. Ὁ δὲ Φίλιππος ἀεὶ κατὰ πόλεμον ἐγάμει. Ἐν ἔτεσι γοῦν ἑκοσι καὶ δυσὶν οἷς ἐβασίλευεν, ὡς φησι Σάτυρος ἐν τῷ περὶ τοῦ Βίου αὐτοῦ, Αὐδάταν Ἰλλυρίδα γήμας ἔσχεν ἐξ αὐτῆς θυγατέρα Κύνναν. ἔγημεν δὲ καὶ Φίλαν Ἀδελφὴν Δέρδα καὶ Μαχάτα. Οἰκειώσασθαι δὲ θέλων καὶ τὸ Θετταλ' ἔθνος ἐπαιδοποιήσατο ἐκ δύο Θετταλίδων γυναικ' ὧν ἡ μὲν ἦν Φεραία Νικησίπολις. ἣτις αὐτῷ ἐγέννησε Θετταλονίκην, ἣ δὲ Λαρισσαία Φίλιννα, ἐξ ἧς Ἀρριδαῖον ἐτέκνωσε. Προσεκλήσατο δὲ καὶ τὴν Μολοττ' ἑβασίλειαν γήμας Ὀλυμπιάδα, ἐξ ἧς ἔσχεν Ἀλέξανδρον καὶ Κλεοπάτραν. Καὶ τὴν Θράκην δὲ ὅτε εἴλετο ἦκε πρὸς αὐτόν Κοθήλας ὅ τ' ἑν Θρακ' ἑβασίλευς ἄγων Μήδαν τὴν θυγατέρα καὶ δ' ἄρα πολλὰ γήμας δὲ καὶ ταύτην ἐπεισήγαγεν τῇ Ὀλυμπιάδι. ἐπὶ πάσαις δ' ἔγημε Κλεοπάτραν ἐρασθεὶς τὴν Ἱπποστράτου μὲν Ἀδελφὴν, Ἀττάλου δὲ Ἀδελφιδῆν καὶ ταύτην ἐπεισάγων τῇ Ὀλυμπιάδι ἅπαντα τὸν βίον τὸν ἑαυτοῦ συνέχευεν.»

Στο παραπάνω απόσπασμα, όπως αυτό παρατίθεται, γίνονται γνωστοί οι γάμοι του Φιλίππου με την Αὐδάτη από την Ιλλυρία, δύο γυναίκες από τη Θεσσαλία, την Ολυμπιάδα, την Κλεοπάτρα, και άλλες. Η πολλαπλότητα των γάμων είχε ως στόχο τη σταθεροποίηση της εξουσίας του Φιλίππου και την πραγματοποίηση ενότητας. Ποιες όμως από τις παραπάνω κατάφεραν να παραμείνουν στο προσκήνιο και να συνεχίσουν την παράδοση όπως την έθεσε η μητέρα του Φιλίππου , Ευρυδίκη; Καλό είναι να αναφερθούν συνοπτικά.

ὅτ' ἔζη, υἱὸν ἐποιήσατό σε , τῇ δὲ Ἀθηναίων πόλει οἰκείως ἐχρήσατο , ὥστε συμβαίνει σοι καὶ ἰδίᾳ τῶν παιδῶν τούτων γεγενῆσθαι ἀδελφῶ , καὶ δημοσίᾳ φίλῳ ἡμῖν εἶναι . καὶ μετὰ ταῦτα ἤδη δέσιν ἰσχυρὰν ἐποιεῖτο καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς καὶ ὅλως ὑπὲρ τῆς σωτηρίας . ἀκούσας δὲ ταῦτα Ἰφικράτης ἐξήλασε Πausανίαν ἐκ Μακεδονίας , καὶ τὴν δυναστείαν ὑμῖν ἔσωσε . »

²⁷⁰ εφόσον ακολουθεῖ το πάθος της προς τον εραστή της και επιθυμεί μέχρι και το θάνατο των γιων της.

²⁷¹Carney, E, « *Women and Monarchy in Macedonia* », U.S.A, 2000, σ. 46

²⁷²Αθήναιος 13.557b-e

ΑΥΔΑΤΗ

Δεν αναφέρεται τίποτα γι αυτήν. Περισσότερο είναι γνωστή ως μητέρα της Κυνάννης, η οποία χαρακτηριζόταν για την πολεμική δεινότητα μέσω της οποίας ξεχώρισε από τις υπόλοιπες γυναίκες του βασιλικού οίκου.. Εικάζεται ότι η μητέρα της την είχε εκπαιδεύσει στην τέχνη του πολέμου και εκείνη με τη σειρά της εκπαίδευσε με τον ίδιο τρόπο την κόρη της Αδαία Ευρυδίκη²⁷³. Η ανάμειξη της Αυδάτης στην εκπαίδευση της κόρης της ίσως να σχετίζεται με ιλλυρική καταγωγή της²⁷⁴.

ΦΙΛΑ

Η Φίλα, επίσης, ήταν γυναίκα του Φιλίππου. Ο γάμος συνήφθη για να κατοχυρωθεί η προσάρτηση της Ελίμειας. Ο Αθήναιος δεν αναφέρει κανένα παιδί της και είναι πιθανόν είτε να μην είχε αποκτήσει είτε να είχε πεθάνει λίγο μετά το γάμο της²⁷⁵.

ΝΙΚΗΣΙΠΟΛΙΣ

Σύμφωνα με τον Αθήναιο²⁷⁶, η Νικησίπολις των Φερών πέθανε μετά τη γέννηση της κόρης της, Θεσσαλονίκης. Ο Φίλιππος ονόμασε έτσι την κόρη του μετά από νίκη του στη Θεσσαλία²⁷⁷. Κι αυτή η σύζυγος χάνεται από το προσκήνιο.

ΦΙΛΙΝΝΗ

Η Θεσσαλή Φιλίννη ήταν μητέρα του Αρριδαίου. Η ζωή της είναι λίγο γνωστή. Ο Πλούταρχος αναφέρεται σ αυτήν ως κοινής γυναίκας²⁷⁸ και ο Αθήναιος εκθειάζει τις ιδιότητές της ως χορεύτριας²⁷⁹. Μάλλον η δυσφήμισή της αναφέρεται στο γεγονός ότι δεν

²⁷³ Πολύαινος : «*Στρατηγήματα*» 8.60 : »Κυννάνη, Φιλίππου, θυγάτηρ, τὰ πολεμικά ἥσκησε..»

²⁷⁴ Wilkes, J, , «*The Illyrians*», Oxford, 1992, σ 110

²⁷⁵ Carney, E, «*Women and Monarchy in Macedonia*», 2000, σ. 59

²⁷⁶ Αθήναιος 557d

²⁷⁷ Carney, , ό.π σ. 60

²⁷⁸ Πλουτ. «*Αλέξανδρος*» 77.5 : «γεγονότα(ενν. ο Αρριδαίος) μένέ κ γυναικός ἀδόξου καί κοινῆς Φιλίννης..»

²⁷⁹ Αθήναιος 13.578a

καταγόταν από βασιλική δυναστεία . Αυτή η φήμη εξαπλώθηκε μετά θάνατον Αλεξάνδρου ως προπαγάνδα²⁸⁰.

ΜΗΔΑ

Κόρη το βασιλιά των Θρακών, Κοθέλα. Ήταν το τρόπαιο του Φιλίππου μετά από κατάκτηση ή ήταν όμηρος για την καλή συμπεριφορά του πατέρα της ²⁸¹.

ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ

Η βασίλισσα που δεν υστερούσε καθόλου σε δύναμη προσωπικότητας και που οι παρεμβάσεις της ήταν καίριες και διαμόρφωσαν πρώτα το χαρακτήρα του Αλεξάνδρου και μετά τα ιστορικά γεγονότα της εποχής της. Το όνομά της ήταν Πολυξένη και αργότερα Μυρτάλη²⁸². Όπως προαναφέρθηκε η κόρη της Νικησιπόλεως ονομάστηκε Θεσσαλονίκη. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι τα ονόματα των γυναικών της δυναστείας ίσως αντικατόπτριζαν κατορθώματα ανδρών της γενιάς τους²⁸³. Με την ίδια λογική και βάσει μαρτυριών του Πλουτάρχου, η Μυρτάλη μετονομάστηκε Ολυμπιάδα σύμφωνα με παράδοση για μια νίκη του Φιλίππου στους Ολυμπιακούς αγώνες το 356 π.Χ²⁸⁴.

Η Ολυμπιάδα , κόρη του Νεοπτόλεμου των Μολοσσών²⁸⁵, ισχυριζόταν ότι προερχόταν από τον Πύρρο, γιο του Αχιλλέα και τον Έλενο, γιο του Πριάμου²⁸⁶. Οι ενέργειές της ως βασίλισσας δικαιολογούνται εν μέρει κι από το γεγονός ότι ως μέλος της οικογένειας των Μολοσσών της Ηπείρου , είχε δικαιώματα και κυρίαρχο ρόλο στην οικογένεια εν συγκρίσει με τον υπόλοιπο κόσμο²⁸⁷. Ο Πλούταρχος στον «Πύρρο» αναφέρει ότι οι παππούδες της Ολυμπιάδας συνήθιζαν να πίνουν μαζί , άσχετα αν υπήρχε έθιμο στον ελληνικό κόσμο , το οποίο υποχρέωνε τις γυναίκες να κρατούν αποστάσεις από τέτοιες συνήθειες²⁸⁸.

²⁸⁰ Hammond, N, «*A History of Greece to 322 BC*» , Oxford, 1994, σ.29

²⁸¹ Αθήναιος , ό.π

²⁸² Heckel, «who's who in the age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire», Waldemar, 2006, σ. 181

²⁸³ Carney, E, «*women and monarchy in Macedonia*», 2000, σ. 77

²⁸⁴ Πλουτ. «*Αλέξανδρος*» 3: «ή δ' Όλυμπιάσιν ἵππῳ κέλῃτιν ἐνικηκέναι»

²⁸⁵ Διοδ. 19.51.1

²⁸⁶ Πλουτ. «*Αλέξανδρος*» 2: «...πρὸς δὲ μητρὸς Αἰακίδης ἀπὸ Νεοπτολέμου ..» και Πλουτ. «*Πύρρος*» 1 : «...χρόνῳ δ' ὕστερον Νεοπτόλεμος ὁ Αχιλλέως..» και Πausanία 1.11.1 : «Αἰακίδου γάρ τοῦ Ἀρύββου Πύρρος ἦν , Όλυμπιάδος δὲ Ἀλέξανδρος τῆς Νεοπτολέμου...»

²⁸⁷ Carney , E, «*women and Monarchy in Macedonia*», 2000, σ. 62

²⁸⁸ Πλουτ. «*Πύρρος*» 5. 5-6 : «...ταῦτ' οὖν ἐδρᾶτο ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων παρόντων...»

Ο γάμος της Ολυμπιάδας και του Φιλίππου διαδίδεται ότι οφειλόταν στην γνωριμία τους στα Καβείρια μυστήρια της Σαμοθράκης και την αμοιβαία έλξη μεταξύ τους²⁸⁹. Αυτός, όμως, ο μύθος καταρρίπτεται. Πρόκειται καθαρά για γάμο πολιτικής σκοπιμότητας προκειμένου να ενοποιηθούν Μολοσσοί και Μακεδόνες.

Ο Πλούταρχος χαρακτηρίζει την Ολυμπιάδα ως ταραχοποιό λόγω της πολυγαμίας («διά τούς γάμους καί τούς ἔρωτας») του άνδρα της²⁹⁰. Το αποκορύφωμα της εκρηκτικής συμπεριφοράς της ήταν ο γάμος με την Κλεοπάτρα, ανιψιά του Αττάλου. Η παραπάνω διαπίστωση δεν φαίνεται πειστική. Όταν ο Φίλιππος αποφάσισε να νυμφευθεί την Κλεοπάτρα, είχαν ήδη παρέλθει είκοσι χρόνια γάμου με την Ολυμπιάδα. Στο μεσοδιάστημα είχε νυμφευθεί κι άλλες γυναίκες. Επομένως, είναι περίεργο να πιστέψουμε ότι τα κίνητρά της είναι η ζήλεια. Έχοντας κατά νου πως από όλες τις συζύγους του Φιλίππου μόνο η Κλεοπάτρα ήταν από τη Μακεδονία, τότε επιβεβαιώνεται το γεγονός για το ρόλο των βασιλισσών της δυναστείας των Αργεαδών: Η Ολυμπιάδα, γόνος της βασιλικής οικογένειας των Μολοσσών, ήθελε να στηρίξει τη διαδοχή του γιου της²⁹¹. Η ίδια θεωρούσε ότι ο Φίλιππος με τις ενέργειές του αμφισβητούσε το νόμιμο κληρονομικό δικαίωμα περί διαδοχής του Αλεξάνδρου. Ας μην λησμονηθεί το γεγονός της προσβολής του Αλεξάνδρου από τον Άτταλο όπου ο Φίλιππος αντί να υποστηρίξει τον Αλέξανδρο στάθηκε απέναντί του²⁹². Η ανάμειξη της Ολυμπιάδας που χειροτέρεψε τις σχέσεις πατέρα – γιου είναι εμφανείς από το επόμενο γεγονός, που καταγράφει ο Πλούταρχος, που δεν είναι άλλο από τη φυγή μητέρας-γιου στην Ήπειρο («μετά ταύτην τήν παροινίαν ἀναλαβὼν τήν Ὀλυμπιάδα καί καταστήσας εἰς Ἡπειρον, αὐτὸς ἐν Ἰλλυριοῖς διέτριβεν...»)²⁹³.

Η ανάγκη στήριξης του Αλεξάνδρου στα θέματα της διαδοχής οδηγεί την Ολυμπιάδα στην πιθανή εμπλοκή της στη δολοφονία του Φιλίππου («Ἐπεὶ δὲ Πausανίας Ἀττάλου γνῶμη καὶ Κλεοπάτρας ὕβρισθεις καὶ μὴ τυχὼν δίκης ἀνείλε Φίλιππον, τό μὲν πλείστον εἰς Ὀλυμπιάδα τῆς αἰτίας περιῆλθεν »²⁹⁴). Το ίδιο πιστεύει και ο Αριστοτέλης²⁹⁵. Την ίδια πληροφορία μας μεταφέρει ο Διόδωρος σχετικά με τη δολοφονία του Φιλίππου («...ἐνέγκας πληγὴν τὸν μὲν βασιλέα νεκρὸν ἐξέτεινεν,...») χωρίς όμως να εμπλέκει την

²⁸⁹Πλουτ. «Αλέξανδρος»2.1 : «λέγεται δὲ Φίλιππος ἐν Σαμοθράκῃ τῇ Ὀλυμπιάδι συμμηθεὶς, αὐτὸς τε μειράκιον ὦν ἔτι κάκεινης παιδὸς ὀρφανῆς γονέων ἐρασθῆναι, καὶ τὸν γάμον οὕτως ἀρμόσαι, πείσας τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀρύββαν. »

²⁹⁰Πλουτ. «Αλέξανδρος»9.3 : «...τῆς Ὀλυμπιάδος χαλεπότης, δυσζήλου καὶ βαρυθύμου γυναικός»

²⁹¹Carney, E, ὁ.π. σ. 80

²⁹²Πλουτ. «Αλέξανδρος» 9.4-5: «...ὁ Ἀττάλος παρεκάλει τοὺς Μακεδόνας αἰτεῖσθαι παρὰ θεῶν γνήσιον ἐκ Φιλίππου καὶ Κλεοπάτρας γενέσθαι διάδοχον. ἐπὶ τούτῳ παροξυνθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εἰπὼν ἡμεῖς δὲ σοι κακὴ κεφαλὴν ὅθι δοκοῦμεν; ἔβαλε σκύφον ἐπ' αὐτόν. ὁ δὲ Φίλιππος ἐπ' ἐκεῖνον ἐξανέστη σπασάμενος τὸ ξίφος, εὐτυχίᾳ δ' ἐκατέρου διὰ τὸν θυμὸν καὶ τὸν οἶνον ἔπεσε σφαλεῖς »

²⁹³Πλουτ. «Αλέξανδρος» ὁ.π

²⁹⁴Πλουτ. «Αλέξανδρος»10.4

²⁹⁵Αριστ. «Πολιτικά» 1311b.5: «...διὰ γὰρ τὸ τὴν γυναῖκα παρελέσθαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀπέκτεινεν ὥς ὕβρισμένος »

Ολυμπιάδα ή τον Αλέξανδρο στην όλη διαπλοκή της δολοφονίας του βασιλιά ²⁹⁶. Ίσως η ίδια να μην βρισκόταν καν στη Μακεδονία τότε²⁹⁷. Πάντως, οι κινήσεις της είναι αστραπιαίες μετά τη δολοφονία του Φιλίππου: Αναγκάζει ή σκοτώνει η ίδια την Κλεοπάτρα καθώς το νεογέννητο μωρό της ²⁹⁸.

Μετά τη δολοφονία της Κλεοπάτρας, ακολουθεί η δολοφονία του, όπως παραστατικά περιγράφει ο Περικλητής Πανσανίας στα «Αρκαδικά» του («ἐπὶ δέ τελευτήσαντι Φιλίππου παῖδα νήπιον, γεγονότα δέ ἐκ Κλεοπάτρας ἀδελφιδῆς Ἀττάλου, τοῦτον τὸν παῖδα ὁμοῦ τῇ μητρὶ Ὀλυμπίας ἐπὶ σκεύους χαλκοῦ πυρός ὑποβεβλημένου διέφθειρεν ἔλκουσα: χρόνῳ δέ ὕστερον καὶ Ἀριδαῖον ἀπέκτεινεν.»²⁹⁹). Ο Πλούταρχος μάλιστα μας δίνει και τον τρόπο δολοφονίας του Αριδαίου («εἴ τα μέντοι φαρμάκοις ὑπ'Ὀλυμπιάδος κακωθέν τα διαφθαρῆναι τὴν διάνοιαν»)³⁰⁰.

Ὡς προς τις σχέσεις της με τον Αλέξανδρο η ίδια είχε εκφράσει δισταγμούς ως προς τις φιλίες και τα πρόσωπα εμπιστοσύνης που επέλεγε ο Αλέξανδρος. Ἀλλωστε, η θέση των βασιλομητόρων αυτής της δυναστείας ήταν να στέκονται σύμβουλοι στους διαδόχους. Η ίδια ασκούσε κριτική ως προς το γεγονός ότι ο Αλέξανδρος έβλεπε τους ευγενείς συμπολεμιστές του ως ίσους, λέγοντας: «..νῦν δ' ἰσοβασιλέας πάντας ποιεῖς, καὶ πολυφιλίας παρασκευάζεις αὐτοῖς, ἑαυτὸν δ' ἔρημοις»³⁰¹. Ἀλλά η Ολυμπιάδα φαίνεται να ήταν επιτιμητική και ως προς το χαρακτήρα του Ηφαιστίωνα, προς τον οποίον έτρεφε φθόνον³⁰².

Η ίδια, χρόνια μετά θάνατον του Αλεξάνδρου και προσηλωμένη στο σκοπό της ζωής της να διαφυλάξει το θρόνο των Αργεαδών, τέθηκε επί κεφαλής του στρατού που εισέβαλε στη Μακεδονία για να διασφαλίσει το θρόνο του νεαρού εγγονού της αποτυγχάνοντας.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ –ΑΝΙΨΙΑ ΤΟΥ ΑΤΤΑΛΟΥ

Η Κλεοπάτρα, ανιψιά του Αττάλου, επιλέχθηκε από την οικογένεια του Αττάλου για να αποφύγει ο Φίλιππος τη διάσπαση αν επέλεγε σύζυγο από τις οικογένειες του Παρμενίωνα ή του Αντιπάτρου. Η ζωή της εστιάζεται στους γάμους της με το Φίλιππο όταν ο βασιλιάς της Μακεδονίας εναντιώθηκε στον Αλέξανδρο υπερασπιζόμενος τον Ἀτταλο³⁰³. Μελανό σημείο στην ιστορία της ίσως αποτελεί η κακοποίηση του

²⁹⁶ Διοδώρου «Ιστορίαι» 16.93-94

²⁹⁷ Carney, E, «*women and monarchy in Macedonia*», 2000, σ. 9

²⁹⁸ Πλουτ. «Αλέξανδρος» 10.7 : «...καὶ τὴν Κλεοπάτραν ἀποδημοῦντος αὐτοῦ τῆς Ὀλυμπιάδος ὡμῶς μεταχειρισμένης ...»

²⁹⁹ Πaus 8.7.7

³⁰⁰ Πλουτ. «Αλέξανδρος» 77.5

³⁰¹ Πλουτ. «Αλέξανδρος» 39.5

³⁰² Διόδωρος 17.114.3 : «καθόλου γάρ ὁ Ἡφαιστίων τοσαύτης ἐξουσίας καὶ φιλικῆς ἐκοινώνει παρρησίας ὥς τῆς Ὀλυμπιάδος ἀλλοτρίως ἐχούσης πρὸς αὐτὸν διὰ τὸν φθόνον καὶ κατὰ τὰς ἐπιστολάς ἐπιτιμώσης αὐτῷ σκληρότερον καὶ ἀπειλούσης τὰ τε ἄλλα γράψαι πρὸς αὐτήν ἐπιπληκτικῶς καὶ κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ἐπὶ τελευτῆς θεῖναι ταῦτα.»

³⁰³ Πλουτ. «Αλέξανδρος» 9.4-5

σωματοφύλακα του Φιλίππου , Πausanías.Το γεγονός θεωρήθηκε ως μέρος αντεκδίκησης από την πλευρά Αττάλου-Κλεοπάτρας.Ο Φίλιππος δυστυχώς κινήθηκε λίαν επιεικώς απέναντι στους ηθικούς αυτουργούς.Αν κι ο ίδιος θύμωσε με τον Άτταλο δεν κινήθηκε εναντίον του. Αντιθέτως, προσπάθησε να εξευμενίσει το θυμό του Πausanías ο οποίος «μή τυχόν δίκης»³⁰⁴,με δώρα και προαγωγή στη σωματοφυλακή , ίσως και να τον ειρωνεύτηκε³⁰⁵.Η Κλεοπάτρα από την άλλη πλευρά φαίνεται να γλίτωσε κι αυτή την τιμωρία λόγω εγκυμοσύνης της³⁰⁶. Η συνέχεια με τη δολοφονία του Φιλίππου ,είναι γνωστή .Δεν είναι σαφή πολλά πράγματα για την Κλεοπάτρα πάντως. Ίσως και να ήταν απλά ένα θύμα των διενέξεων μεταξύ Αττάλου και Ολυμπιάδας. Ίσως πάλι , λόγω της μακεδονικής καταγωγής της , να ήταν πιο φιλόδοξη. Ο Πλούταρχος την αναφέρει ως εμπλεκόμενο αλλά ατιμώρητο μέλος στο θέμα του Πausanías επομένως , θα μπορούσε να στηριχθεί ότι έχει εμμέσως μερίδιο ευθύνης ως προς τη δολοφονία του βασιλιά.³⁰⁷

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ Β΄(ΑΔΕΛΦΗ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ)

Η Κλεοπάτρα , κόρη του Φιλίππου και της Ολυμπιάδας, παντρεύτηκε τον Αλέξανδρο της Ηπείρου και βασίλευσε στους Μολοσσούς μέχρι το θάνατό του το 331/30 π.Χ.ο Αισχίνης³⁰⁸ αναφέρει μια αθηναϊκή πρεσβεία να της μεταφέρει συλλυπητήρια , πράγμα το οποίο καταδεικνύει την ισχύ του βασιλείου³⁰⁹. Αν και η ίδια δεν εμπλέκεται ενεργά στο θρόνο της Μακεδονίας, ο Λυκούργος³¹⁰ την παρουσιάζει να στέλνει σιτάρι στην Κόρινθο το 333/2 π.Χ. Το τελευταίο αποδεικνύει την πρόσβαση στον πλούτο των γυναικών της βασιλικής τάξης.Το 330π.Χ εμφανίζεται ως θεαροδόχος για την Ηπειρωτική συμμαχία.³¹¹ΗΚλεοπάτρα, όπως και η μητέρα της αναφέρονται στη λίστα όσων έλαβαν σιτάρι από την Κυρήνη σε περίοδο πείνας³¹².

KYNANNH

Η Ιλλυριανή³¹³ετεροθαλής αδελφή του Αλεξάνδρου εκτός της πολεμικής δεινότητας με την οποία ,όπως προειπώθηκε ,ξεχώρισε, φαίνεται να επεμβαίνει δυναμικά ως προς το

³⁰⁴Πλουτ. «Αλέξανδρος»10.4

³⁰⁵Ιουστίνος 9.6.8

³⁰⁶Carney, E, «women and Monarchy in Macedonia», 2000, σ.74

³⁰⁷Carney, E, «The politics of Polygamy:Olympias, Alexander and the Death of Philip II», Historia 41 , 1992a , σ.169-89

³⁰⁸Αισχ, «Περί παραπρεσβείαν» 3.242

³⁰⁹Carney, E, «women and Monarchy in Macedonia» , 2000, σ.89

³¹⁰Λυκ «κατάΛεωκράτους» 26 : «ἐκ τῆς Ἡπείρου παρὰ Κλεοπάτρας εἰς Λευκάδα ἐσιτήγει καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κόρινθον .»

³¹¹segxxiii 198

³¹²Segix2

³¹³Carney, E, «women and Monarchy in Macedonia», 2000, σ. 41: Ίσως πρόκειται για χαρακτηρισμό λόγω της στρατιωτικής της εκπαίδευσης

διακανονισμό των γάμων της³¹⁴. Αν και ο Φίλιππος την πάντρεψε με τον ανιψιό του Αμύντα, γιο του Περδίκκα³¹⁵, εκείνη κινήθηκε δυναμικά και ως προς τους δικούς της γάμους αλλά και ως προς τους γάμους της κόρης της Αδαίας Ευρυδίκης, την οποία προσπάθησε να παντρέψει με τον Φίλιππο Αρριδαίο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ζωή της Σπαρτιάτισσας γυναίκας, λοιπόν, εστιάζει σε μια βασική εκπαίδευση η οποία διαφέρει κατά πολύ από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Την ίδια στιγμή που οι νεαρές Αθηναίες τρέφονταν λιγότερο και υποχρεώνονταν σε εκπαίδευση εντός οίκου, οι Σπαρτιάτισσες μπορούσαν να αθληθούν σε ποικίλα αθλήματα, όπως η ιππασία, τα οποία θύμιζαν Αμαζόνες. Η ένδυσή τους ήταν πιο αποκαλυπτική σε σχέση με άλλες Ελληνίδες ενώ κατά τις αθλητικές τους δραστηριότητες μπορούσαν να έρθουν σε επαφή με το αντίθετο φύλο. Φυσικά, αυτή η ελευθερία είναι φαινομενική. Το γεγονός ότι δίνουν περισσότερη προσοχή στο «σωμασκειν» δεν τις καθιστά και ελεύθερα όντα. Ο σκοπός της εκπαίδευσης βάσει του παλαιού νομοθέτη είναι η ώθηση για τεκνογονίας. Η απόκτηση περισσότερων και υγιέστερων απογόνων είναι το πρόβλημα από το οποίο πλήττεται η Σπάρτη. Η άσκηση των σωμάτων (ας επιτραπεί η απόκλιση) θυμίζει κατά πολύ την αγωγή, την οποία λάμβαναν οι γυναίκες ολοκληρωτικών κρατών και στη σύγχρονη ιστορική πραγματικότητα.. Μια милитарιστική κοινωνία, όπως η ναζιστική Γερμανία, δε θα ήθελε παρά να παραγάγει «σωστές» συζύγους που θα συνέβαλλαν στη διαιώνιση της Άριας Φυλής.

Στον πνευματικό τομέα, η υποτυπώδης ύπαρξη γραφής και ανάγνωσης είναι σημείο αναφοράς και για τις δύο περιοχές. Τόσο στην Σπάρτη όσο και στη Μακεδονία, οι γυναίκες γνωρίζουν στοιχειωδώς να γράφουν και να διαβάζουν. Φυσικά, και στις δύο περιπτώσεις οι γνώσεις αυτές γίνονται για πρακτικούς λόγους. Τι σημαίνει αυτό; Στην περίπτωση της Σπάρτης η γραφή διευκολύνει τόσο τις αφιερώσεις και τάματα σε γιορτές όσο, κυρίως, τις σχέσεις μεταξύ γονιών και παιδιού. Αλλά και στην περίπτωση της Μακεδονίας, η γνώση βασικών στοιχείων γραφής και ανάγνωσης επιτελούν τον ίδιο στόχο. Οι γυναίκες αφιερώνουν τάματα στις θεότητες ώστε να προστατεύουν τις οικογένειές τους αλλά και διατυπώνουν μαγικά για τον ίδιο λόγο. η αλληλογραφία, τουλάχιστον σε επίπεδο βασιλικών οικογενειών, σφυρηλατεί τις σχέσεις όχι μόνο γονιών – απογόνων αλλά και προωθεί τη στήριξη των διαδόχων υπό τη μορφή συμβουλής.

³¹⁴Πλουτ «Ευμένης» 3.5

³¹⁵Πολύαινος 8.60

Χορός,άσματα, τέχνη της υφαντουργικής υπάρχουν στις ζωές Σπαρτιατισσών και Μακεδονίας. Ωστόσο, η υφαντουργικής για τις νεαρές κοπέλες της Μακεδονίας είναι συνυφασμένη περισσότερο με τον μελλοντικό ρόλο της συζύγου που θα επιτελέσουν , όπως άλλωστε συμβαίνει και με τις υπόλοιπες Ελληνίδες.Η ενασχόληση με τη δημιουργία υφαντών κυρίως για προσωπική τους χρήση θυμίζει έντονα αυτό το οποίο σατίριζε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μετά Χριστόν , ο Ανδρέας Λασκαράτος, δηλαδή ότι οι κοπέλες μοχθούσαν ώρες επί ωρών για να δημιουργήσουν υφαντά μεγαλώνοντας την προίκα τους.Στην Σπάρτη , ωστόσο, τα πράγμα είναι λίγο διαφορετικά. Ναι μεν η υφαντουργική δεν βρίσκεται στις επιλογές προτίμησης των νεαρών κοριτσιών αλλά δεν εκλείπει τελείως. Υπάρχει για να επιτελέσει το δεύτερο ρόλο της που είναι η αφιέρωση του υφαντού σε κάποια θεότητα-κάτι το οποίο υπάρχει και στις υπόλοιπες περιοχές.

Ο γάμος είναι ιδιάζουσα περίπτωση τόσο στη Μακεδονία όσο και την Σπάρτη. Ξεκινώντας, η πρακτική του γάμου στη Μακεδονία μοιάζει αρκετά με όσα συνηθίζονται στον αρχαίο κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι η νεαρή κοπέλα είναι υποχρεωμένη να ακολουθήσει την επιθυμία του πατέρα, αδερφού ή κάποιου άρρενος συγγενή και να παντευτεί καθ υποδειξίν τους.Δεν έχει δικαίωμα επιλογής και μάλιστα ο γάμος επιτελείται σε πολύ μικρή ηλικία. Αλλά και στη Σπάρτη οι γυναίκες δεν επιλέγουν το σύζυγό τους, ωστόσο, υπάρχει το συνήθειο της πολυγαμίας ή πολλαπλότητας του γάμου. Η Σπαρτιάτισσα μπορεί να τεκνοποιήσει και εκτός γάμου. Αν και αυτό δείχνει ελευθεριότητα στην ουσία πρόκειται για πρακτική διάθεσης των γυναικών με τη σύμφωνη γνώμη των συζύγων τους. Η γυναίκα δεν είναι αυτόνομη μόνο και μόνο πειδή μπορεί να τεκνοποιήσει με κάποιον εκτός συζυγικής κλινής.Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στο μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Σπάρτη κατά καιρούς λόγω της ολιγανθρωπίας που τη μάστιζε ειδικά σε περιόδους πολέμου.Φυσικά, η σπαρτιάτισσα γυναίκα δε διαφέρει από τη γυναίκα στη Μακεδονία ή την Αθήνα οι οποίες επίσης ζουν κάτω από τη σκιά των άρρενων συγγενών τους.

Ως προς τις σχέσεις , έχουν καταγραφεί μαρτυρίες περί ομοφυλοφιλίας στην Σπάρτη οι οποίες και πάλι δεν τις κατατάσσουν σε καλύτερη μοίρα από τις Ελληνίδες του υπόλοιπου χώρου. Άλλωστε , τέτοιου είδους πρακτικές ήταν συνηθισμένες και μεταξύ γυναικών στα νησιά του Αιγαίου. Ως προς τις ενδοοικογενειακές σχέσεις , τόσο στη Μακεδονία όσο και στην Σπάρτη υπάρχουν στενοί δεσμοί και μάλιστα μεταξύ μητέρας –γιου.

Είναι, επίσης, γνωστό πως οι Ελληνίδες της κλασικής περιόδου δεν έχουν σχέση με τα περιουσιακά τους στοιχεία . Η περιουσία βρίσκεται στη διάθεση των συζύγων τους ή των συγγενικών τους προσώπων και εκείνες δικαιούνται πολύ μικρό ποσοστό.Η γυναίκα στη Μακεδονία ακολουθεί το ίδιο θεσμοθετημένο πλαίσιο , με μια μικρή διαφορά ως προς την κοινωνική τάξη της γυναίκας. Τι σημαίνει αυτό;Οι γυναίκες –βασίλισσες φαίνεται να έχουν πρόσβαση στον πλούτο της χώρας τους. Εν αντιθέσει με τα παραπάνω, η Σπαρτιάτισσα γυναίκα έχει ίσο μερίδιο περιουσίας με τ αδέρφια της ενώ σε περίπτωση χρειάς μπορεί να κρατήσει τα περιουσιακά της στοιχεία και να τα διαθέσει όπως η ίδια επιθυμεί.Αυτή η διάταξη νόμου ξένιζε στους φιλοσόφους της εποχής και με αφορμή αυτού Αριστοτέλης κατηγόρησε άδικα τις πατροοικούς για την παρακμή της Σπάρτης.

Τέλος, ως προς τη θρησκεία , οι θεοί που λατρεύονταν τόσο σε Μακεδονία όσο και στην Σπάρτη ήταν ίδιοι. Και οι πρακτικές πρέπει να έμοιαζαν. Οι θεοί ήταν συγκεκριμένοι και λατρεύονταν για τις ιδιότητες τους , οι οποίες αντιστοιχούσαν στα άγχη και τα μεταβατικά στάδια των γυναικών(π.χ ενηλικίωση, γάμος, τεκνογονία κτλ)

Ιδιαίτερο ρόλο φαίνεται να επιτελούν οι γυναίκες της μακεδονικής δυναστείας στο θέμα της πολιτικής. Ενώ στη Σπάρτη μπορεί να ακούγεται το όνομα βασιλισσών , πουθενά αλλού οι γυναίκες δεν δραστηριοποιούνται τόσο όσο στη Μακεδονία. Αυτές παρεμβαίνουν δυναμικά στο θέμα της διαδοχής. Αυτό το μοτίβο έρχεται στο προσκήνιο λίγο πριν την εδραίωση της εξουσίας του Φιλίππου. Γιατί; ίσως το αίτιο να είναι η προσάρτηση περιοχών στο βασίλειο της Μακεδονίας και η αύξηση του πλούτου με τους επεκτατικούς πολέμους του Φιλίππου εντός Ελλάδος. Αυτό λειτουργεί ως κίνητρο για την διατήρηση συγκεκριμένης δυναστείας επί του θρόνου. Θυμίζει πολύ το μοτίβο των ανατολικών κρατιδίων και την ανάμειξη των γυναικών σε θέματα εξουσίας όπως αυτά διασώζονται από ιστορικούς όπως ο Ηρόδοτος (π.χ η άνοδος του Γύγη).

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω τα οποία έχουν προαναφερθεί, τόσο η ζωή της γυναίκας στην Σπάρτη όσο και της γυναίκας στη Μακεδονία , έχουν λίγες ομοιότητες .Η Μακεδονία , μάλιστα προσιδιάζει στον τρόπο ζωής των υπολοίπων Ελληνίδων .Η σπάρτη ωστόσο αν και περισσότερο « φιλελευθερη» δεν παύει να έχει περιορισμούς προς τις γυναίκες της. Συμπέρασμα: οι γυναίκες λαμβάνουν δικαιώματα ανάλογα με το στόχους που υπαγορεύει το κράτος τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΠΑΡΤΗ

ΠΗΓΕΣ

1. Αθήναιος «δειπνοσοφιστές», (AthenaeiDeipnosophistae), LibriXVcum rerum et scriptorium in dicibus, ad optimorum librorum fiden accurate edit, edition sterotypa, tomus I V, Lipsiae,1883
2. Αιλιανός, «άπαντα»,μτφ φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδόσεις Κάκτος , Αθήνα 1997
3. Αλκμάν «Παρθένειον», www.greeklanguage.gr
4. Αριστοτέλους «Ζώων Ιστορίαι»,μτφ Βασιλειάδης Αλέξανδρος, εκδόσεις Ζήτρος,Αθήνα , 2017
5. Αριστοτέλους «Πολιτικά»,μτφ Π. Λεκατσάς, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα , 1939
6. Αριστοφάνους «Λυσιστράτη», μτφ Κ. Βάρναλη, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1956
7. Αισχύλου «Ευμενίδες»,μτφ Κ. Γεωργουσόπουλος, εκδόσεις Εστίας, Αθήνα, 1989
8. Αισχύλου, «Επτά επί Θήβας»,μτφ Κ.Χ Μύρης, εκδόσεις Πατάκης , Αθήνα , 2003
9. Δευτερονόμιον, Βασιλειάδης-Ψαλτάκης, εκδόσεις Σωτήρ
10. Διοδώρου Σικελιώτη «Ιστορική Βιβλιοθήκη», wikisource.gr
11. Ευριπίδου «Ανδρομάχη»,μτφ Κ Γεωργουσόπουλος,εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008
12. Ευριπίδου «Ελένη»,μτφ Δ. Δημητριάδης, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2014
13. Ηροδότου «Ιστορίαι» , βιβλία4, 5,6,7, μτφ Ε. Πανέτσος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα,1990

14. Ησιόδου «Ἔργα καὶ Ἡμέραι», μτφ Π. Λεκάτσας, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1939
15. Ίβυκος «ποιήματα», greeklanguage.gr
16. Θεοκρίτου «Ελένης Επιθαλάμιος», greeklanguage.gr
17. Θουκυδίδου «Ιστορίαι», μτφ Π. Ξιφαρά, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα, 1966
18. Ομήρου «Ιλιάδα», μτφ Κακριδή – Κομνηνού Όλγα, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2006
19. «Παλατινή Ανθολογία», μτφ φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδόσεις Κάκτου, Αθήνα, 2003
20. Πausανίου «Αρκαδικά», Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων "Ι. Ζαχαρόπουλος", "Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις - Αρκαδικά", Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ν. Παχατζής.
21. Πausανίου «Ηλειακά Α», Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων "Ι. Ζαχαρόπουλος", "Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις - Αρκαδικά", Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ν. Παχατζής.
22. Πausανίου «Κορινθιακά», μτφ Κορδάτου, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1990
23. Πausανίου «Λακωνικά», μτφ Κορδάτου, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1990
24. Πausανίου «Μεσσηνιακά», μτφ Κορδάτου, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1990
25. Πλάτωνος «Νόμοι», μτφ Νικολούδη Η, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2008
26. Πλάτωνος «Πολιτεία», μτφ Νικολούδη Η, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2011
27. Πλουτάρχου «Αγησίλαος», wikisource.gr
28. Πλουτάρχου «Ερωτικές διηγήσεις», wikisource.gr
29. Πλουτάρχου «Ηθικά» wikisource.gr
30. Πλουτάρχου «Θησέας» wikisource.gr
31. Πλουτάρχου «Λακωνικά αποφθέγματα», wikisource.gr
32. Πλουτάρχου «Λυκούργος», wikisource.gr
33. Πλουτάρχου «Λύσανδρος», μτφ Παπανούτσος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1971
34. Πλουτάρχου «Πύρρος», wikisource . gr
35. Πολύβιος «Ιστορίαι», wikisource . gr
36. Πολυδεύκης « wikisource.gr
37. Ξενοφώντος «κυνηγετικός», μτφ φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993
38. Ξενοφώντος «Λακεδαιμονίων Πολιτεία», Μτφρ. Π. Βλαχάκος & Γ.Α. Ράπτης. 2003. Ξενοφώντος Αγησίλαος. Εισαγωγή, μετάφραση, περίληψη, σχόλια Π. Βλαχάκος. Πρόλογος Δ. Λυπουρλής. Λακεδαιμονίων Πολιτεία. Εισαγωγή, μετάφραση, περίληψη, σχόλια Γ.Α. Ράπτης. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
39. Ξενοφώντος «Οικονομικός», Μτφρ. Μ. Κεχροπούλου. 1997. Αθήνα: Ενάλιος.
40. Στράβωνος «Γεωγραφικά», βιβλίο 6^ο, μτφ Βαλάκης, εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1961

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Calame,C, «*les chœurs de jeunes filles en Grece arcaïque*», 2 vols (Rome, 1977)
2. Cartledge, P, «*Spartan Wives: Liberation or Licence?*» , C.Q 31(1981), σ. 84-105
3. Droops, J.P, “ *The Bronzes*” στο Dawkins, ΑΟ, σ. 196-202
4. Devereux, G, «*greek pseudo-homosexuality and the greek miracle*»,1967
5. ClarkGillian, «*Οι γυναίκες στην όψιμη Αρχαιότητα*» , εκδ. Παπαδήμας, 1997
6. Hodkinson, «*Property and Wealth in Classical Sparta*»,London, 2000
7. Hopkins, M, “*The age of Roman girl at marriage*” 1965. Population studies 19
8. Lieddell- Scott, «*λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής*» , NewYork,1953
9. Page, P.L, “*Alcman. The Partheneion*”,(Oxford, 1951)
10. Pomeroy , S, “ *Spartan Women*”, Oxford, 2002
11. Λεντάκης,Β, «*Ξενοφώντος Λακεδαιμονίων Πολιτεία: εισαγωγή- ερμηνευτικό υπόμνημα*», Αθήνα, 1996.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΠΗΓΕΣ

1. Αθήναιος , «*Δειπνοσοφισταί*», (Athenaei Deipnosophistae), Libri XV cum rerum et scriptorium indicibus, ad optimorum librorum fiden accurate edit, edition sterotypa, tomus I V, Lipsiae,1883
2. Αριστοτέλους «*Πολιτικά*»,μτφ Π. Λεκατσάς, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα , 1939
3. Αρριανού «*Αλεξάνδρου αναβαση*», μτφ Σαδικάκης Θ., Βιβλιοθήκη Ελλήνων συγγραφέων, Αθήνα ,1986
4. Αισχίνου «*Περι Παραπρεσβείας*»,Μτφρ. Γ. Κορδάτος & Η. Ηλιού. [1939] χ.χ. Αισχίνης. Λόγοι. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
5. Διοδώρου Σικελιώτη «*ιστορική βιβλιοθηκη*» βιβλίο 16/17, wikisource.gr
6. Ηροδότου «*Ιστοριαι*» 4°, 8° ,μτφ Ε. Πανέτσος, εκδόσεις Ζαχαρόπουλου, Αθήνα,1990
7. Πausanίου «*Αρκαδικά*» , Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων "Ι. Ζαχαρόπουλος", "Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις - Αρκαδικά", Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ν. Παχατζής.
8. Πausanία «*Ηλειακα*», Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων "Ι. Ζαχαρόπουλος", "Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις - Αρκαδικά", Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ν. Παχατζής.

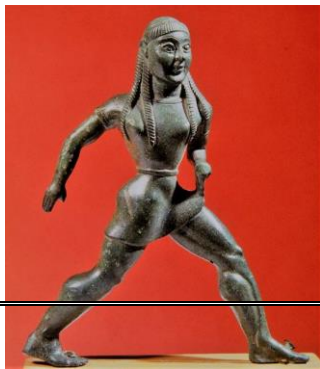
9. Πλουτάρχου, « Δημήτριος», wikisource.gr
10. Πλουτάρχου, «Αλέξανδρος», wikisource.gr
11. Πλουτάρχου «Ηθικά»,», wikisource.gr
12. Πλουτάρχου «Πελοπίδας»,», wikisource.gr
13. Πλουτάρχου «Πύρρος»,», wikisource.gr
14. Πολυαίνου «Στρατηγήματα» ,βιβλία 4, 8 from the edition by E. Woelfflin and J. Melber (1887) , attalus.org
15. Πολύβιος «Ιστοριαι» βιβλίο 5°, wikisource.gr

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Andronikos M, Vergina, «*The royal Tombs and the ancient City*» (Athens 1988),
2. Archeological reports 47 (2000-01)
3. Archeological reports 50(2003-04)
4. Bielman Sanchez, A, «*Femmes en public dans le monde hellénistique*», sedes, 2001
5. Cabanes , P, «*La femme dans les inscriptions antiques de Bouthrotos*» , L' Ethnographie 85 (1989)
6. Carney, E, «*The politics of Polygamy QOlympias, Alexander and the Death of Philip II*», Historia 41 ,1992a.
7. Carney, E, «*Women and Monarchy in Macedonia*», 2000, university of Oklahoma
8. Dillon, M, «*Girls and Women in Classical Greek Religion*», London, 2002
9. Hamilton, J.R, «*Plutarch: Alexander: a commentary*» . Oxford, 1969,
10. Hammond, Nicholas Geoffrey Lemprière, «*A History of Greece to 322 BC*». Oxford, (1986), UK: Clarendon Press,
11. Hatzopoulos, M, «, *Cultes et rites de passages en Macedoine*» (MELETHMATA : 19) ,1997

12. Heckel, Waldemar, «*who's who in the age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire*», 2006
13. Howatson, M. C.; Harvey, Sir Paul «*The Oxford Companion to Classical Literature*» Oxford, (1989).UK: Oxford University Press.
14. Le Bohec- Bouhet, S, “ *Reflexion sur la place de la femme dans la Macedoine antique*”, in A. M Guimier- Sorbets, M. B Hatzopoulos and Y .Morizot (eds.) “*Rois, cites, necropoles ;Institutions , rites et monuments en Macedoine*(Athens 2006) ,
15. Llwellyn-jones,L, “ *Aphrodite's Tortoise:The veiled women of Ancient Greece*”,Swansea ,2003
16. L. Nevett,«*House and Society in the Ancient Greek World*», Cambrigde, 1999
17. Ogden , D, «*A war of witches at the court of Phillip II? Ancient Macedonia*» (Thessaloniki, 2007)
18. Psoma,S, “ *Entre l' armee et l ' oikos:l' education dans le royaume de Macedoine*”,in A-M. Guimmier-Sorbets ,M.B. Hatzopoulos, and Y Morizot (eds), *Rois, cites, necropoles:institutions, rites et monuments en Macedoine*(Athens 2004),
19. Saatsoglou-Paliadeli, C, ‘ *Queenly appearance at Vergina- Aegae:old and New Epigraphic and Literary Evidence*’ , AA3(2000)
20. P. Themelis and I Touratsoglou, “ *Hoi TaphoitouDerveniou*” , Athens,1997
21. Trakosopoulou,E, “ *jewelry in Macedonia* “ , in D Pandermalis(ed.), *Alexander the Great: Treasures from a Epic Era of Hellenism*(New York , 2004)
22. J .Votokopoulou, «*Guide to the Archeological Museum ofThessalonike*», Athens,1996
23. Voutiras, «*DionysophontosGamoi*”*Marital Life and Magic in fourth century Pella*» (Amsterdam, 1998)
24. Wilkes, J, «*The Illyrians*», Oxford,1992

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

(εικ. 1» αθλήτρια»)

(εικ.2 « κοπέλα από τη Δωδώνη» Βρετανικό Μουσείο)

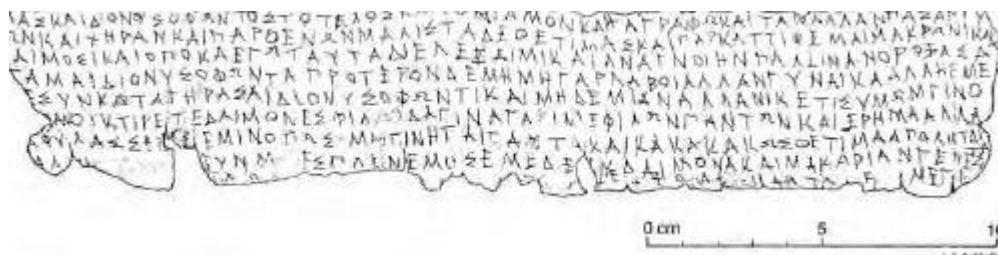

(εικ.3 : «Αθλήτρια σε ορειχάλκινη λαβή καθρέφτη»)

Ν.Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης

(Εικ. 4. «ο τάφος της Αινείας» (<http://www.nea-acropoli.gr>)

(Εικ.5 πίνακας με μάγια)

(Εικ6: « Ο θρόνος της Ευριδίκης» (.www.aigai.gr)

(Εικ. 7 « ο ναός της Ευκλείας» (www.aigai.gr)

(εικ. 8 "Lady of Aigai" www.Aigai.gr)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΠΑΡΤΗ-ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Επανεπιλημμένα η γυναίκα συνέβαλε στη λειτουργία των ανθρωπίνων κοινωνιών. Ο βαθμός συμμετοχής της στον κοινωνικό «στίβο» καθόρισε και τη θέση της. Έτσι, ενώ σε προγενέστερες, ιστορικά, περιόδους το μητριαρχικό κοινωνικό σύστημα εξύψωσε τη γυναίκα, σε μεταγενέστερες περιόδους παρατηρείται το πατριαρχικό δίκαιο να καταβαρυνθεί τη θέση της. Ακόμα και η κλασική περίοδος, η οποία σημαδεύεται από ποικίλα πνευματικά επιτεύγματα, «καλλιέργησε» την ανισότητα μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Το παρόν πόνημα πραγματεύεται την πολυσχιδή καθημερινότητα, τόσο των ιδιαίτερων Σπαρτιατισσών όσο και των γυναικών της Μακεδονίας.

Η αγωγή των Σπαρτιατισσών στηρίζεται εν γένει στον αθλητισμό. Ο αθλητισμός προσφέρει στη γυναίκα την παροιμιώδη εμφάνιση και την ωθεί στο ζητούμενο της σπαρτιατικής πραγματικότητας, την ευγονία. Ωστόσο, η ευρύτερη παιδεία δε φαίνεται να παραγκωνίζεται, αν και περιορίζεται ως ένα ποσοστό. Στη συνέχεια, εκτίθενται οι σχέσεις μεταξύ των μελών της σπαρτιατικής κοινότητας. Συγκεκριμένα, προβάλλονται το ιδιότυπο

τελετουργικό του γάμου καθώς και η ιδιόμορφη έκφραση συναισθημάτων μεταξύ γονέων και παιδιών. Οι πρακτικές τεκνογονίας πιθανόν να είχαν ως επακόλουθο την απουσία μοιχείας ενώ η συνεχής απουσία ανδρών θα ήταν το κίνητρο που εξωθούσε τις νεαρές γυναίκες προς την ομοφυλοφιλική δραστηριοποίηση. Όπως σε κάθε κράτος, έτσι και στην Σπάρτη οι γυναίκες δε στερούνται θρησκευτικού συναισθήματος και συμμετέχουν στα αντίστοιχα δρώμενα. Επιπλέον, η Σπαρτιάτισσα φαίνεται να ξεχωρίζει και λόγω της προνομιούχου θέσης της επί του κληρονομικού δικαίου, γεγονός που, εσφαλμένα, την καθιστά υπεύθυνη της παρακμής για τους στοχαστές της ίδιας περιόδου.

Αναφορικά με τη Μακεδονία, φαίνεται να ακολουθείται το ίδιο καταστατικό αγωγής με την Αθήνα. Ο οίκος είναι ο χώρος κυριαρχίας της γυναίκας ενώ η ανατροφή των παιδιών ο κύριος ρόλος της. Ο γάμος καθορίζεται αυστηρά από τους άρρενες συγγενείς. Για τους βασιλικούς κύκλους ο γάμος είναι μια έννοια ταυτόσημη με τη «συμμαχία» ή «φιλία». Την ανατροφή του κοινωνικού συστήματος ως προς τον διακριτικό ρόλο των γυναικών επιτυγχάνουν οι γόνοι της δυναστείας των Αργεαδών με την δυναμική ανάμειξη των βασιλομητόρων στη ροή της βασιλικής διαδοχής. Τα περιουσιακά δικαιώματα, σχετικά με τη διαχείριση της γης, παρουσιάζονται διευρυμένα και γι αυτές τις γυναίκες. Το δε θρησκευτικό αίσθημα εμφανίζεται έντονο σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις με τη γυναίκα να δραστηριοποιείται σε θρησκευτικές και παραθρησκευτικές πρακτικές.

Συμπερασματικά, η Σπαρτιάτισσα διαφοροποιείται ενώ η γυναίκα στη Μακεδονία προσιδιάζει στην κοινότυπη αγωγή των γυναικών. Ωστόσο, η στοχοθεσία των κοινωνικών πρακτικών είναι το δεδομένο που τις καθιστά ουσιαστικά ανελεύθερες.

ABSTRACT

WOMEN IN CLASSICAL ERA

SPARTA-MACEDONIA

More often than not women have played a significant role in the function of human societies. Due to their allocation in social “field”, women have been upgraded in previous historical times while they have been degraded in others. Even in the classical period, woman appears inferior to men. This assignment presents the miscellaneous life of both Spartan and Macedonian women.

To begin with, the education of Spartan women is based on physical exercise. Athletics endow these women with their great appearance and allow them to give birth to healthy children. Afterwards, the strange marital ceremony is described and also the expression of feelings and bonds between family members. Adultery doesn't exist and the absence of men drives women to homosexual relationships. Spartan women emphasize the religious

feeling by participating in the local worship ceremonies. Moreover, they have rights on parental dowry.

On the other hand , Macedonian women receive education similar to the Athenian women. The house (or “ oikos”) is the space of authority for these women and their lifegoal is the raising of their children. Marriage is arranged by male family members and especially for kings it is synonym to alliance. Even if Macedonian women are brought up to be discreet, regal women of Argead dynasty seem to reverse this common perception. This occurs by interfering in the regal succession. Moreover , the religious emotion is as strong as the belief in magic.

In conclusion, Spartan women seem to have a very discrete treatment from other women in Ancient Greek world. On the other hand, the education of Macedonian women is similar to the education of women from other parts of Greece. However, there are some differences. All things considered, the goals of social systems make both Spartan and Macedonian women seemingly liberal women.